II. Nume de produse de patiserie în limba greacă

A. TURTE SACRIFICIALE

a. πέμματα

1. τὸ πέμμα „Turta coaptă”

Πέμμα este numele generic dat turtei de sacrificiu. Ca şi πόπανον[1], este un derivat de la verbul πέσσω (formă attică πέττω) „a arde la foc, a coace”, din radicalul I. E. **pek^{w}*-, cu paralele în scr. *pacati* şi v. sl. *pekǫ* cu acelaşi sens; în italo-celtică radicalul a trecut la **k^{w}ek^{w}o*-, de unde în latină verbul *coquo* „a coace, a găti”, iar în gal. *pobi* cu acelaşi sens. Πέμμα a fost împrumutat şi în latinescul *pemma, -atis,* tot cu sensul de turtă de sacrificiu, începând cu secolul al II-lea a.[2]

De la numele turtei se formează derivatul diminutival πεμμάτιον[3] „turtiţă”. Ca prim element πέμμα intră în compuşii πεμματολόγος „specialist în turtele πέμματα” (Ath. 648a), πεμματουργός „patisier” (Luc. *Sat*. 13, 3) şi ἐπίπεμμα (Inscr. Prien. 362, 15, sec. IV a.), numele unui tip de turtă aparte oferită lui Poseidon şi lui Hermes[4].

În sacrificii numele turtei πέμμα este asociat de obicei cu zeii Zeus, Demeter şi Athena, aşa cum rezultă din mărturiile epigrafice[5], şi cu zeul Apollo, cum reiese din sursele literare (*u. infra*).

De-a lungul a mai bine de nouăsprezece secole de limbă greacă, πέμμα este folosit în primul rând de autori ca termen de definire pentru numele altor turte de sacrificiu. Nu este exclus, însă, ca la început şi πέμμα să fi denumit un anume tip de turtă, pentru ca mai apoi să fi primit acest sens general, după diversificarea gamei de produse culinare.

Cea mai veche atestare a lui πέμμα datează din secolul al VII-lea a. şi apare la iambograful Solon, într-un fragment conservat de către Athenaios. În context πέμμα reia două nume particulare de turte, γοῦρος[6] şi ἴτριον[7]: (Sol. *fr*. 38, 3 Page *ap*. Ath. 645f) οἱ μὲν ἴτρια, / [...] οἱ δὲ συμμεμιγμένους / γούρους φακοῖσι· [...] οὔτε πεμμάτων [...]. În aceeaşi perioadă liricul Stesichoros defineşte alte două nume de turte drept πέμματα: (Stesich. *fr*. 2, 1-2 *ap*. Ath. 172b) σασαμίδας χόνδρον τε καὶ ἐγκρίδας / ἄλλα τε πέμματα. Din ambele fragmente reiese clar că πέμμα este un termen generic de echivalare pentru anumite produse de patiserie.

În secolul al VI a. nici un alt liric nu mai atestă cuvântul, în schimb în secolul al V-lea a. Herodot povesteşte că locuitorii din Chios obişnuiau să facă astfel de turte sacre din grâu şi să le închine zeilor (Hdt. 1, 160). Pentru Platon, în cele două contexte din *Statul* unde este atestat cuvântul, el este asociat cu ideea de lux: pe de o parte πέμμα apare, alături de parfumuri, tămâie şi curtezane, ca un moft într-o cetate a luxului (Pl. *R*. 373a4), pe de altă parte „turte attice” Ἀττικὰ πέμματα (*ibid.* 404d8) nu au ce căuta într-o cetate ideală, gastronomia fiind la fel de periculoasă pentru corp, aşa cum este muzica prea diversificată pentru suflet, potrivit filosofului. Din ambele exemple reiese că πέμμα avea şi un rol gastronomic, pe lângă cel de cult.

---

[1] *V*. πόπανον II, A, b, 1.
[2] *V*. *pemma* III, A, 14.
[3] *Cf.* Ath. 645e; Hsch. *s.u.*παλλιχίαρ şi στα<κ>τικόν; Eust. *Il*. 4, 161, 9.
[4] *V*. ἐπίπεμμα II, A, a, 20.
[5] *Cf.* Sokolowski 2: 109, 4; *id.* 1: 57, 3; *id.* 1: 9, 21; *id.* 1: 145.
[6] *V*. γοῦρος II, A, a, 10.
[7] *V*. ἴτριον II, A, a, 27.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

În aceeaşi perioadă în poemul gastronomic *Banchetul* (Δεῖπνον) al lui Philoxenos apar nişte „turte cu susan" numite σασαμόπλαστα πέμματα (Philox. 19-20). În cea mai veche atestare a numelui turtei cu miere μελίτωμα, Hippocrates face distincţie, în cadrul lucrării *De morbis popularibus* sau *Epidemiae,* între μελίτωμα şi πέμμα: (Hp. *Epid.* 5, 1, 71) καὶ πεμμάτων καὶ μελιτωμάτων. Este posibil astfel fie ca μελιτώματα să denumească prăjiturile care nu erau folosite în ceremoniile sacre, fie ca πέμματα, pe cele care nu aveau încă în compoziţie mierea. Este semnificativ, în acelaşi timp, că termenul nu este atestat în comedia veche, unde apar atâtea varietăţi de dulciuri, definite drept πέμματα. Poate legătura prea strânsă dintre πέμμα şi ceremonialul sacru să fi exclus termenul dintr-un gen literar dedicat în general derizoriului.

În secolul al IV-lea a. πέμμα continuă să fie un termen de definire pentru diverse tipuri de dulciuri. Oratorul Lycurgos, într-un fragment din discursul *Despre sacrificiu* (Περὶ τῆς ἱερείας), păstrat de gramaticul Harpocration, defineşte turta πέλανος, drept un tip de πέμμα închinată zeilor, preparată din grâul luat direct de pe aria de treierat (Lycurg. *fr*. 6, 15, 5), iar istoricul Clidemos (cunoscut şi cu numele de Clitodemos) vorbeşte într-un fragment din *Istoria Atticii,* păstrat în lexiconul lui Hesychios, despre turta βοῦς „boul", ca despre un tip de πέμμα (Clidem. *fr*. 12 *ap*. Hsch.). La Aristoxenos, filosof din şcoala lui Aristotel, πέμματα apar alături de parfumuri şi uleiuri într-un şir de produse de lux destinate plăcerii, aşa cum apărea şi la Platon: (Aristox. *fr*. 50, 27) πολλὰ δὲ πεμμάτων, πολλὰ δὲ θυμιαμάτων καὶ μύρων.

Dintr-un fragment al lui Theophrast, conservat de către Plutarh în *Viaţa lui Agesilaos*, se confirmă că πέμματα erau considerate diferite faţă de „deserturile dulci" (τραγήματα), aşa cum reieşea şi de la Hippocrates; de asemenea sunt puse din punct de vedere al luxului alături de parfumuri: (Thphr. *fr*. 142, 1, 3 *ap*. Plu. *Ages* 36, 6, 5) τραγήματα δὲ καὶ πέμματα καὶ μύρα διωθεῖτο. Fragmentul este preluat mai pe larg şi de istoricul Theopomp, citat de către Athenaios (Theopomp. Hist. *fr*. 22, 6 *sqq*. ap. Ath. 657b). Aflăm de aici că locuitorii insulei Thasos i-au oferit în dar regelui Spartei, Agesilaos, turtele πέμματα şi dulciuri de toate felurile, pe care acesta însă le-a refuzat sub motiv că nu era legitim pentru lacedemonieni să se desfete cu astfel de mâncăruri. A poruncit în consecinţă ca ele să fie date hiloţilor în semn de dispreţ faţă de asemenea ispite. Din această anecdotă, care face referire la expediţia lui Agesilaos împotriva insulei Thasos din anul 394 a., se confirmă că πέμμα era considerat un produs de lux, incompatibil cu intransigenţa spartană.

Deşi lipsea din Comedia Veche, πέμμα este folosit în cea Nouă. Într-un fragment din piesa *Descendenţii Aphroditei* (Ἀφροδίτης γοναί) a lui Antiphanes, preţul unei victorii sunt nişte ouă, o turtă πέμμα şi un desert dulce, încă o dovadă a distincţiei πέμμα-τράγημα: (Antiph. *fr*. 1, 3 Meineke) ᾠὰ μὲν / καὶ πέμμα καὶ τράγημα νικητήριον. Dintr-un alt fragment din piesa *Egalii* (Ὅμοιοι) a aceluiaşi autor rezultă că existau πέμματα „de toate felurile": (*id*. *fr*. 174, 2 Kock) πέμμασι παντοδαποῖς. Menandru vorbeşte şi el într-un fragment din *Făuritorul* (Δημιουργός) despre frământarea aluatului unor astfel de turte: (Men. *fr*. 100, 2) μάττομεν γὰρ πέμματα. În aceeaşi perioadă istoricul Hecateu din Abdera atestă şi el formula „felurite πέμματα", cu informaţia suplimentară „înmuiate în miere": (Hecat. Abd. *fr*. 25, 1359) πέμματα παντοδαπὰ μέλιτι φυρῶντες. Această din urmă precizare ar putea confirma tocmai absenţa mierii din servirea lor obişnuită.

În secolul al III-lea a. filosoful Chrysippos, citat de către Plutarh, vorbeşte despre îndepărtarea din banchete a parfumurilor şi a turtelor πέμματα, ca regulă pentru viaţa unui stoic (Chrysipp. 374, 6 *ap*. Plu. *M*. 999a). În epocă, dar şi mai târziu, πέμμα este folosit de traducătorii Septuagintei pentru a traduce termeni ebraici. În *Osea* „turtele cu stafide", πέμματα μετὰ σταφίδων (LXX, *Os*. 3, 1, 4), apar ca un semn al degradării faţă de calea impusă de voinţa Domnului, în timp ce în *Iezechiel* acelaşi cuvânt pare să exprime în mod

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

surprinzător, în mai multe contexte, o unitate de măsură a cerealelor, *efa* (38, 8 l.) (LXX, *Iez.* 45, 24, 1 *sqq*.).

În secolul al II-lea a. gramaticul Dionysius Thrax (D. T. 51, 1 *ap*. Suid.) defineşte πέλανος cu ajutorul lui πέμμα, în timp ce istoricul Menecles (Menecl. *fr*. 7, 5 *ap*. Suid.) foloseşte acelaşi cuvânt pentru διακόνιον, precizând că sunt turte rotunde oferite lui Apollo, fapt confirmat şi de istoricul Cornelius Alexander Polyhistor în aceeaşi perioadă (Alex. Polyh. *fr*. 81, 4 şi 81, 11).

Mai târziu, în secolul I a. Philon Iudeul foloseşte πέμμα pentru a transpune realităţi biblice. Spune, în mai multe rânduri, că tipurile de πέμματα erau nenumărate (Ph. *Som.* 2, 48 πεμμάτων γένη μυρία; *id. Ebr*. 217, 2 ἀμυθήτων πεμμάτων; *id. Cont*. 53, 1 αἱ πεμμάτων ποικιλίαι) şi erau făcute din grâu (ἐκ πυρῶν πέμματα *id. Agr*. 9, 4) şi fără drojdie (ἄζυμον πέμμα *id. Cong*. 168, 1)[1]. Diodor din Sicilia reia formula (D.S. 1, 84, 5) πέμματα παντοδαπὰ μέλιτι φυρῶντες folosită cu mai bine de trei secole în urmă de către Hecateu. Istoricul Polycrates vorbeşte despre sacrificiile aduse sub formă de πέμματα ale laconienilor (Polycr. 1, 5)[2].

În secolul I p., într-o inscripţie din insula Rhodos, φθοῖς apare asociată cu πέμμα ca dar de sacrificiu oferit lui Zeus Atabyrios[3]: (Sokolowski 2: 109, 4-5) π]έμματα […] θυόμ[ε]νο[ν καὶ] φθ[όϊας ... . Πέμμα este atestat şi într-un text papirologic cu incantaţii de magie, de o dată însă incertă (*Mag*. 3, 412). În epocă, Plutarh asociază κάνδυλος în *Quaestiones Conuiuales* (Plu. *M.* 644B5) cu numele turtei de sacrificiu πέμμα; apare de asemenea frecvent raportat la τράγημα „desert dulce”[4]. În *Vieţile* unor personaje romane acelaşi autor traduce prin πέμμα numele turtei latineşti de sacrificiu *libum*[5] (Plu. *Luc*. 41, 1, 4). Epictet (Epict. *Ench*. 29, 2) recomandă abţinerea de la πέμματα, dacă vrei să obţii o victorie la Olympia.

Pentru medici πέμμα este un aliment indicat sau nu în anumite afecţiuni. Medicul Dioscorides recomandă folosirea untului (βούτυρον) pentru prepararea turtelor πέμματα în locul grăsimii (στέαρ), ingredientul obişnuit (Dsc. 2, 72, 2). Alt medic, Archighenes, le interzice pe cele preparate din floarea făinii de grâu (σεμίδαλις) (Archig. 72, 17). Gramaticul Harpocration, citându-l pe Didymos, autor în secolul I a. al unui *Comentariu la opera lui Demosthenes*[6], spune că, de obicei, o turtă πέμμα se prepara din făină foarte fină de grâu (παιπάλη) (Harp. 243, 14)[7].

Din secolul al II p. există cele mai multe atestări ale lui πέμμα, fapt explicabil prin numeroasele lucrări de exegeză din această perioadă, care necesitau un asemenea termen pentru a defini realităţi culinare şi religioase.

Pentru Athenaios πέμμα este unul din termenii obişnuiţi, alături de πλακοῦς, de caracterizare a turtelor în *Deipnosophistai*, atât în catalogul dulciurilor (cartea a XIV-lea), cât şi uneori în cel al pâinilor (cartea a III-lea)[8]. Toate aceste πέμματα au în comun forma sferică, cum sunt numite de către autor (σφαιροειδῆ Ath. 646e).

Aproape toţi gramaticii îl utilizează pe πέμμα în definiţiile date altor turte. Astfel, Pausanias (Paus. Gr *s.u.*) îl foloseşte pentru βοῦς, σελήνη, πέλανος, φθοῖς; Moeris (Moer.

---

[1] *Cf*. Ph. *Jos*. 93, 4; *id. Prob*. 31, 4; *ibid.* 140, 8; *ibid.* 156, 5; *id. Som*. 2, 210; *id. Spec*. 2, 20; *ibid.* 4, 113; *id. Virt*. 182, 7.
[2] *Cf*. Str. 17, 1, 38.
[3] *V. s.u*. φθοῖς II, A, a, 50.
[4] *Cf*. *Id. Alex*. 22, 8, 2; *id. Agis* 34, 4, 6; *id. M.* 124A5; *id. M.* 124E9; *id. M.* 150C12; *id. M.* 180A8; *id. M.* 192D5; *id. M.* 254D1; *id. M.* 262E7; *id. M.* 561D6; *id. M.* 686D4; *id. M.* 708C6; *id. M.* 999A6; *id. M.* 1094A10; *id. M.* 1, 61, 3. *Cf*. de asemenea în aceeaşi perioadă Heraclit. *All*. 70, 7; Arr. *Ind*. 28, 1, 4; J. *AJ* 3, 236 şi 4, 72.
[5] *V. libum* III, A, 1.
[6] *Cf*. L. Pearson & S. Stephens, *Didymi in Demosthenem commenta*. Stuttgart: Teubner, 1983.
[7] *Cf*. şi *id*. 114, 10; *id*. 243, 10; *id*. 244, 1.
[8] *Cf.* Ath. 12e, 172c-e, 642a, 645e, 648a, *etc*.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

212, 1) numai pentru φθοῖς; Pollux (Poll. 6, 76) pentru βοῦς, πυραμοῦς (care pare mai degrabă un tip de plăcintă)[1], σησαμοῦς; Aelius Dionysius (Ael. Dion. *fr*. 170, 1) în Ἀττικὰ ὀνόματα descrie ἀρεστήρ drept un tip de πέμμα[2]; Aelius Herodian vorbeşte despre πέμματα ca turte oferite lui Apollo (Hdn. Gr. *Pros*. 1, 386, 8 şi 13), iar într-un alt pasaj îl echivalează pe πέμμα cu πλακοῦς, numele generic al plăcintei (*id. Epim*.106, 2). Mai târziu, în secolul al III-lea p., Timaeus defineşte πέλανος şi πόπανον drept πέμματα în *Lexicon Platonicum* (Tim. *Lex*. *s.u*. πέλανοι şi πόπανα)[3]. O sursă de informaţii o reprezintă şi scoliile alcătuite în perioade diferite pentru textele diverşilor autori. Astfel, o scolie la *Troienele* lui Euripide (*Sch. in E. Tr.* 1075, 3) defineşte σελήνη drept un tip de πέμμα, iar alta la piesa *Oreste* (*Sch. in E. Or*. 220) vorbeşte despre πέλανος[4]. Scoliile la Aristofan atestă πέμμα cu referire la ἐλατήρ, ψαιστόν şi φθοῖς[5].

Pausanias periegetul se foloseşte şi el de πέμματα pentru explicarea turtelor πέλανοι. În rest, utilizează adesea cuvântul în descrierea ceremoniilor sacre[6]. Alkiphron defineşte σελήνη drept un tip de πέμμα într-o scrisoare care descrie o scenă de banchet[7].

Sofiştii şi retorii, arhaizanţi în această epocă, fie explică şi ei termeni mai vechi cu ajutorul lui πέμμα, fie creează alţii noi. Philostratos (Philostr. *VA* 1, 1, 30) defineşte βοῦς astfel, iar Philostratos Maior παλάθη (Philostr. Maior *Im*. 2, 26, 3). Lucian vorbeşte despre un „creator de πέμματα" numit πεμματουργός „patisier" (Luc. *Sat*. 13), creaţie lexicală proprie; foloseşte, de asemenea, numele turtei în mai multe contexte[8]. Aelian aminteşte de o turtă πέμμα preparată din brânză şi miere (Ael. *VH* 3, 20, 5)[9]. Ca şi Plutarh, istoricul Dio Cassius redă prin πέμμα un nume de turtă romană (D.C. 65, 3, 2)[10].

Pentru medici πέμμα continuă să fie un aliment important, recomandat în reţete. Galenos, pe urmele lui Hippocrates şi Dioscorides, îi consacră un întreg capitol în *De alimentorum facultatibus*, descriind în amănunt ingredientele şi modul de preparare[11]. Sfaturile acestuia sunt urmate în secolul al IV-lea p. de către Oribasius[12], în secolul al VI-lea de către Aëtius[13] şi în al VII-lea de către Paulus Aegineta[14].

Deja de la sfârşitul secolului al II-lea p. primii autori creştini încep să utilizeze cuvântul πέμμα pentru a defini diversele produse de patiserie care apar în *Scriptură*. Iustinus Martyr[15] şi Clemens din Alexandria[16] sunt cei dintâi, urmaţi în secolele următoare de mulţi alţii. Astfel, în secolul al IV-lea p. o întreagă pleiadă de părinţi ai bisericii atestă, comentează, explică şi definesc termenul de πέμμα: Synesius[17], Gregorie din Nyssa[1], Eusebius din

---

[1] *V*. πυραμοῦς II, C, 62.
[2] *Cf*. *id. fr*. 11, 3.
[3] *Cf.* în secolul al VI-lea Stephanus Byzantius (St. Byz. *Eth.*511, 3 *sqq*).
[4] *Cf*. *Sch. in Nic*. 488.
[5] *Cf. Sch. in Ar. Ach*. 246, 1; *id. Eq*. 1181, 1; *id. Pl*. 677, 3.
[6] *Cf.* Paus. 1, 26, 5; *id*. 1, 38, 6; *id*. 7, 24, 3; *id*. 8, 2, 3; *id*. 9, 40, 12; *id*. 10, 8, 10.
[7] *Cf*. Alciphr. 4, 19, 16. *V*. de asemenea *Id.* 3, 4, 6; *id*. 3, 19, 7; *id*. 3, 39, 1; *id*. 4, 13, 10.
[8] *Cf.* Luc. *Nigr*. 33, 2; *id. Symp.* 11, 3; *id. Vit. Auct.* 12, 19; *id. Merc*. *Cond.* 24, 30; *id. Hist*. *Conscr.* 56, 8; *id. Sat*. 13, 3; *id. Nau*. 23, 8.
[9] *Cf*. Polyaen. *Strat*. 8, 36, 1; *id.* 8, 42, 1; Sext. *Ces*. 1, 2, 66; Aristid. *Or.* 107, 17; Artem. 1, 72, 6; Cels. 1, 68, 12. Mai târziu, în secolul al IV-lea p., retorul Themistius (Them. *Or.* 213a9).
[10] La istorici, abia în secolul al X-lea p., mai este atestat πέμμα la Gheorghios Cedrenus (Cedr. 2, 150, 1) şi Joannes Scylitzes (Jo. Scyll. 3, 5, 8).
[11] *Cf.* Gal. *VT* 27, 3; *id. Sem*. 4, 526; *id. ST* 6, 342; *id. De alim. fac.* 6, 490 *sqq.*; *id. De rebus* 6, 768; *id. De med. temp.*12, 73; *id. De antid.*14, 94; *id. in Hipp. uel Polyb.*15, 193; Aret. *SD* 1, 3, 14.
[12] *Cf.* Orib. *Col. med.* 1, 7, 1 *sqq*.; *ibid.* 3, 3, 1 *sqq*.; *ibid.* 8, 2, 18; *ibid.* 8, 3, 6; *ibid.* 20, 50, 1; *ibid.* 31, 17, 4; *id. EM* 73, 12, 8; *id. Syn*. 4, 2, 1 *sqq*.; *id. Eunap*. 1, 19, 1.
[13] *Cf.* Aët. 241, 2; *id.* 30, 15.
[14] *Cf.* Paul. Aeg. 3, 18, 5; *id.* 3, 28, 2; *id.* 3, 31, 4.
[15] *Cf.* Just. *Dial.* 136, 3, 2.
[16] *Cf.* Clem. Al. *Paed.* 2, 1, 4, 1; *ibid.* 2, 1, 2, 2; *ibid.* 3, 4, 26, 2.
[17] *Cf.* Syn. *Ep*. 4, 252; *id.* 148, 16 şi 75.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Cezarea[2], Gregorie din Nazianz[3], Basilius[4], Ioannes Chrysostomos[5], Theodoret[6] şi Cyrillus[7]. Pentru împăratul Iulian πέμμα este încă o turtă păgână în aceeaşi perioadă (Jul. *Or*. 11, 30). În secolul al VI-lea p. Olympiodorus Diaconul (Olymp. D. *fr. in Ier*. 93, 644, 40) caracterizează drept un tip de πέμμα o turtă din cultul creştin, χαυών[8], (cu forma χαβῶνας), nume folosit în *Septuaginta* pentru a reda ebraicul pl. *kawwān*[9], tot un tip de turtă de sacrificiu. Mult mai târziu, în secolele X-XI p., Constantin Porphyrogenetul (Const. *De uirt*. 2, 357, 17) şi Michael Psellos (Mich. Ps. *Orat*. 28, 105; *id. Op*. 47, 88) atestă şi ei cuvântul.

După avalanşa de atestări din secolul al II-lea p., în secolul al III-lea numai romancierul Heliodor foloseşte cuvântul, vorbind despre un πέμμα στεάτινον „cu grăsime”[10].

Din secolul al V-lea lexicografii antici folosesc din abundenţă termenul de πέμμα în definiţiile tipurilor particulare de turte de sacrificiu. Astfel, în secolul al V-lea p., Hesychios îl atestă în definiţiile a nu mai puţin de treizeci şi cinci de dulciuri, multe nume fiind hapax-uri: (Hsch. *s.u.*): ἄλευρον, ἀπανθρακίς, ἀρεστήρ, βορβύλα, βοῦς, γάστριον, γεγυναικωμένα, διακόνιον, ἐγκρίς, ἔγκρυπτος, ἐλατήρ sau ἔλατρον, ἔνθρυπτον, ἐπίχυτος, Ἑρμῆς, ἐχῖνος, θύανον, ἴτριον, κανδύλος, κρόκη, λαίγματα, λειτῖνος, ναστός, ὀρθοστάτης, παλλιχίαρ (πεμμάτιον), παρθενίας, πελανός, σελήνη, σησαμοῦς, σίλβη, σπόπια, στα<κ>τικόν (πεμμάτιον) σταιτίτης (cu forma σταιτήϊα), στρέμμα, τευθίς, Τρίπολις.

În secolul al IX-lea p. Photios, care are ca sursă de inspiraţie în general lexiconul lui Hesychios, caracterizează drept πέμματα următoarele şase nume de turte (Phot. *Lex. s.u.*): βοῦς, σελήνη, διακόνιον, θυλήματα, πελανός, ταγηνίας. Pentru forma πέμματα oferă drept echivalent πλακούντια, considerat un termen şi mai general. În aceeaşi perioadă *Etymologicum Genuinum* păstrează informaţii despre πέμμα, citându-l pe Methodios, scriitorul din secolul III-IV p.

În secolul al X-lea p. Suda are zece definiţii, inspirate în bună parte de la Hesychios: (Suid. *s.u.*) ἀνάστατος, βοῦς, διακόνιον, ἐλατήρ, ἔνθρυπτον, θυλήγματα (pentru θυλήματα), πέλανος, σελήνη, ψαιστό, φθοῖς. Echivalează ca şi Photios πέμματα cu πλακούντια, citându-l în plus pe Arrian.

În secolul al XI-lea p. *Etymologicum Gudianum* (*Et. Gud*. 458, 58) reia definiţia din *Et. Gen*. despre πέμματα. În secolul al XII-lea *Etymologicum Magnum* (*EM s.u.*) copiază definiţiile mai vechi despre γάστριον, ἔνθρυπτον, πέλανος şi ταγηνίας. În aceeaşi perioadă poate fi menţionat şi *Etymologicum Symeonis* (*Et. Sym*. 1, 288, 19). De asemenea, comentatorul lui Homer, Eustathius, care preia în general informaţiile de la gramaticul Pausanias din secolul al II-lea p., defineşte drept πέμματα douăsprezece turte: ἀμφιφῶν, ἀρεστήρ, βοῦς, γαμήλιος, διακόνιον, ἐγκρίς (numită πεμμάτιον), ἴτριον, πελανός, τυροῦς, σελήνη, χαρίσιος, φθόϊς.

---

[1] *Cf*. Gr. Nyss. *Eun*. 2, 1, 249; *id. Ep*. 20, 20, 4; *id. Creat*. 52, 6; *ibid.* 52a5.
[2] *Cf.* Eus. *PE* 2, 1, 48.
[3] *Cf.* Gr. Naz. *Comp.* 96-7; *id. Carm*. 1440, 3.
[4] *Cf.* Basil. *Jej*. 31, 176, 13.
[5] *Cf.* Chrys. *In Phil*. 62, 263; *id. Fr. in Ier.*64, 837; *id. Cruc*. 59, 676, 51.
[6] *Cf.* Thdt. *Ier*. 81, 552, 15; *id. Ezech*. 81, 1237, 32 şi 33; *id. Proph.* 81, 1568, 38.
[7] *Cf.* Cyr. *Os.-Mal*. 1, 81, 25 *sqq*.
[8] *V*. χαυών II, A, a, 51.
[9] *Cf.* Koehler-Baumgartner, *Lexicon* 428.
[10] *Cf.* Hld. 3, 2, 1; *id.* 6, 14, 3.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

2. τὸ ἄλευρον „Făina de grâu” / „Mormântul” (?)

Ἄλευρον poate denumi o turtă sacrificială de tip πέμμα. Numele ἄλευρον (<*ἀλεϝρνον) desemnează propriu-zis „făina de grâu”[1], fiind un derivat tematic, atestat mai ales la forma de plural, ἄλευρα, din radicalul verbului ἀλέω „a măcina”. Sensul de turtă al cuvântului este atestat numai în lexiconul lui Hesychios, care citează un necunoscut Autocleides: (Hsch. *s.u.* ἄλευρον) τάφος. Κύπριοι. [...] ἢ πέμματος γένος, παρὰ Αὐτοκλείδῃ. Echivalarea cuvântului cu τάφος „mormânt”, sens din insula Cipru, potrivit glosei, este şi ea misterioasă. Nu este exclus ca sensul culinar să aibă legătură cu acesta, fiind poate o turtă rituală oferită la înmormântare în insula menţionată. O altă posibilitate ar fi să legăm numele ei de sensul mai vechi al lui τάφος, cel de „banchet funebru” (*cf.* Hom. *Il.* 23, 29; *Od.* 3, 309 δαινύναι τάφον), ceea ce ne-ar indica destinaţia turtei sacrificiale, nume conform cu destinaţia, păstrat ca arhaism în dialectul cipriot, nu o dată concordant cu Homer[2]. Homer[2]. *Lectio facilior* ar fi însă să interpretăm sensul de turtă al lui ἄλευρον drept o metonimie, plecând de la numele făinii. În acelaşi timp, cele două propuneri nu se exclud obligatoriu între ele. În greacă numele turtei era asociat cu ἀλετρίς, denumirea la Athena a unei tinere fete de origine nobilă, care prepara (<ἀλέω) făina pentru turtele sacre, probabil în cinstea zeiţei Demeter[3].

3. ὁ ἀμφιφῶν „Strălucirea din ambele părţi”

Ἀμφιφῶν era o turtă de sacrificiu oferită în cinstea zeiţei Artemis. Numele ei este de fapt forma de participiu prezent a verbului *ἀμφιφάω[4] „a străluci de jur împrejur sau din ambele părţi”, un compus din prepoziţia ἀμφί „de jur împrejur” şi verbul *φάω „a străluci”, fiind legat de un ceremonial închinat zeiţei Artemis. În fiecare a şaisprezecea zi a unei luni soarele şi luna sunt vizibile în acelaşi timp: luna se vede la apus în acelaşi timp cu soarele la răsărit, cerul fiind astfel luminat „din ambele părţi”. În mod special pe 16 ale lunii greceşti Mounichion (Μουνιχιών) (aprilie-mai) erau purtate din Athena aceste turte aşezate între torţe către sanctuarul Artemidei din Mounichia (astăzi Phanari), port al Athenei. Aceasta este explicaţia dată de aproape toate sursele antice. Lexiconul *Etymologicum Magnum,* citându-l pe Methodios[5], oferă însă o interpretare diferită numelui turtei, spunând că este vorba de o procesiune în cinstea zeiţei Hecate, atunci când era lună plină, numele turtei trimiţând astfel la ambele semicercuri ale lunii luminate: (*E.M. s.u.* ἀμφιφῶν) ἢ διὰ τὸ πανσελήνου οὔσης πέμπεσθαι τῇ Ἑκάτῃ. Οὕτω Μεθόδιος. Este posibil ca Methodios la rândul său să se fi inspirat din comedia *Hecate* a lui Diphilos, în care ştim de la Athenaios (*u. infra*) că apărea menţionat numele acestei turte.

Cea mai veche atestare a numelui ei apare în secolul al V-lea a. într-un vers izolat al comediografului Pherecrates, din care singurul lucru pe care îl putem deduce este că un personaj foarte înfometat mânca în acelaşi timp o turtă ἀμφιφῶν şi una numită διακόνιον[6]: (Pherecr. *fr.* 156, 1-2 Kock *ap.* Ath. 645a)

---

[1] *Cf.* la plural: Hdt. 7, 119; Pl. *R.* 372b; X. *An.* 1, 5, 6; la singular: Ar. *fr.* 50; Sotad. Com. *fr.* 1, 24 Kock; Arist. *Pr.* 927a11.

[2] Această interpretare i se datorează doamnei profesoare F. Bechet.

[3] *Cf.* Ar. *Lys.* 643.

[4] Atestat la participiu prezent într-un text din sec. II p. în *Orac. Chald.* 158, 2.

[5] Probabil scriitorul din sec. III-IV p., autor al unei lucrări *Symposium siue Conuiuium decem uirginum, cf.* V.-H. Debidour & H. Musurillo, *Méthode d'Olympe. Le banquet* [*Sources chrétiennes* 95. Paris: Éditions du Cerf, 1963].

[6] *V.* διακόνιον II, A, a, 12.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

ὑπὸ τῆς ἀπληστίας
διακόνιον ἐπήσθιεν ἀμφιφῶντ΄ ἔχων.

Într-un alt vers de comedie dintr-un autor necunoscut (*Comica Adespota*), poate tot din secolul al V-lea a., numele turtei apare asociat cu bucăţi de brânză şi alte două tipuri de turte, probabil în cadrul ritualului adus zeiţei Artemis: (*Com. Ades.* [CAF] 585) ναστούς[1], τροφαλίδας, ἀμφιφῶντας, ἰτρία[2].

Atestările cuvântului din secolele IV-III a. dovedesc clar legătura dintre numele turtei şi cultul zeiţei Artemis. Într-un fragment citat de către Athenaios din piesa *Cerşetoarea* (Πτωχή) sau *Femeia din Rhodos* (Ῥοδία) a comediografului Philemon ἀμφιφῶν apare ca un dar adus în onoarea Artemidei; Athenaios explică înainte de a cita versurile că aceste turte erau purtate înconjurate cu torţe aprinse[3]: (Philem. *fr.* 70 Kassel-Austin *ap*. Ath. 645a) ΑΜΦΙΦΩΝ πλακοῦς Ἀρτέμιδι ἀνακείμενος, ἔχει δ΄ ἐν κύκλῳ καόμενα δᾴδια. Φιλήμων ἐν Πτωχῇ ἢ Ῥοδίᾳ·

Ἄρτεμι, φίλη δέσποινα, τοῦτόν σοι φέρω,
ὦ πότνι΄, ἀμφιφῶντα καὶ σπονδήσιμα.

Acelaşi Athenaios, în continuarea versurilor din Philemon, spune că şi comicul Diphilos, contemporan cu cel din urmă, folosise cuvântul în piesa *Hecate* (Ἑκάτη) (Diph. *fr*. 27 Kassel-Austin, *ap.* Ath. *ibid.*) μνημονεύει αὐτοῦ καὶ Δίφιλος ἐν Ἑκάτῃ.

Tot la confluenţa secolelor IV-III a. istoricul Philochoros, citat de către Athenaios, aduce în plus informaţia că aceste turte erau purtate şi la răspântii, legând clar numele lor de luminarea cerului din două părţi diferite (ἀμφιφῶς): (Philoch. *fr*. 328F 86B *ap*. Ath. 645a) Φιλόχορος δ΄ ἀμφιφῶντα αὐτὸν κληθῆναι καὶ εἰς τὰ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὰ φέρεσθαι ἔτι τε καὶ εἰς τὰς τριόδους, ἐπεὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐπικαταλαμβάνεται ἡ σελήνη ἐπὶ ταῖς δυσμαῖς ὑπὸ τῆς τοῦ ἡλίου ἀνατολῆς καὶ ὁ οὐρανὸς ἀμφιφῶς γίνεται. În secolul al IX-lea p. lexicograful Photios (*s.u.* ἀμφιφῶν) precizează că citatul din Philochoros provine dintr-o lucrare despre calendar şi menţionează numele turtei ἀμφιφῶν şi în cadrul articolului dedicat produsului ἀνάστατος[4].

Începând cu secolul al II-lea a. numai gramaticii şi lexicografii vor mai cita numele turtei explicându-l, semn că nu mai era folosit şi înţeles. În secolul al II-lea a. gramaticul Apollodoros rezumă explicaţiile oferite de ceilalţi autori într-un fragment conservat de lexiconul Suda: (Apollod. *fr*. 39 *ap*. Suid.) Ἀμφιφῶντες· πλακοῦντος εἶδος, οἵτινες ἐγίνοντο, ὅτε ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη πρωὶ ὑπὲρ γῆς φαίνονται· ἢ ὅτι ἐκόμιζον αὐτὸς δᾳδία ἡμμένα περιπηγνύντες ἐπ΄ αὐτῷ, ὥς φησιν Ἀπολλόδωρος. În timp ce Apollodoros numea turta ἀμφιφῶν drept πλακοῦς „plăcintă”, în secolul al II p gramaticul Pollux o numeşte μᾶζα „prăjitură”[5]: (Poll. 6, 75) μᾶζαι δ΄ αἱ μὲν ἱεραί, ἀμφιφῶντες μὲν μὲν οὓς ἔφερον εἰς Μουνυχίας Ἀρτέμιδος, δᾳδας ἡμμένας περιπήξαντες. Însă caracterul său ritual ne face să credem că era mai degrabă un tip de πέμμα. Tot în secolul al II-lea p. gramaticul Pausanias spune că ἀμφιφῶν era preparată din brânză, informaţie ce nu se mai regăseşte la nici un alt autor dinaintea sa: (Paus. Gr. 104, 1) ἀμφιφῶν· πλακοῦς διὰ τυροῦ, ἐφ΄ οὗ δᾳδα πήσσοντες ἅπτουσι τοῦ φωτὸς χάριν (textul va fi reluat în secolul al XII-lea p. de către Eustathius în comentariul său la *Iliada*, 4, 263). Acelaşi Pausanias (*id.* 105, 1 *s.u.* ἀμφιφῶντες), după ce face o introducere în care reia informaţiile oferite şi de alţi autori, citează din gramaticul Apollodoros, dezvăluindu-şi astfel sursa de informaţii:

---

[1] *V.* ναστός II, A, a, 34.
[2] *V.* ἴτριον II, A, a, 27.
[3] Pentru fragment *cf.* şi J. B. Greenough, *The Religious Condition of the Greeks at the Time of the New Comedy*, în *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 10., 1899, pp. 141-180.
[4] *V.* ἀνάστατος II, A, a, 4.
[5] Pentru diferenţa dintre πλακοῦς şi μᾶζα *u*. II, B, 1.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

πλακοῦντος εἶδος, οἵτινες ἐγίνοντο Μουνυχιῶνος μηνὸς ἕκτῃ ἐπὶ δέκα, οἳ καὶ εἰς τὸ Μουνυχίας ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἐκομίζοντο. ὠνομάζοντο δὲ ἀμφιφῶντες ὡς μέν τινες, ὅτι τότε ἐγίνοντο, ὅτε ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη πρωΐ κτλ. (urmează citatul din gramaticul Apollodoros).

În secolul al V-lea p. lexiconul lui Hesychios spune despre ἀμφιφῶν numai că era un tip de „plăcintă" purtată către templul Artemidei cu făclii: (Hsch. *s.u.* ἀμφιφῶν) πλακοῦς ποιὸς Ἀρτέμιδι μετὰ δάιδων προσφερόμενος. În secolul al IX-lea p. Photios este singurul care atestă forma necontrasă a numelui turtei, scrisă însă eronat, ἀμφιφόων, în loc de ἀμφιφάων. *Etymologicum Magnum* în secolul al XII-lea p. oferă în mod interesant în lema dedicată numelui turtei ἀμφιφῶν aceeaşi succesiune de termeni culinari ca în versul izolat din *Comica Adespota* (*u. supra*) (*E.M.* 94, 55) ἀμφιφῶν· εἶδος πλακοῦντος τελούμενος τῇ Ἀρτέμιδι· οἷον, Μαστοὺς, τροφαλίδας, ἀμφιφῶντας, ἰτρία. Διὰ τὸ κύκλῳ φωτίζεσθαι ὑπὸ τῶν δᾴδων.

4. ὁ ἀνάστατος „Turta ridicată"

Substantivul[1] ἀνάστατος este numele unei turte sacrificiale care înseamnă „cea bine dospită, crescută", fiind un derivat de la verbul ἀνίστημι „a (se) ridica", format din preverbul ἀνά „sus" şi verbul ἵστημι „a sta drept". Există foarte puţine atestări ale numelui acestei turte, la gramatici şi lexicografi, toate provenind din surse astăzi pierdute.

Astfel, în secolul al II-lea p., gramaticul Pausanias spune că turtele ἀνάστατοι erau folosite în cadrul sărbătorii Ἀρρηφορία, celebrată la Athena în luna Skirophorion (Σκιροφοριών) (iunie-iulie)[2]: (Paus. Gr. *fr*. 94) ἀνάστατοι· πλακοῦντες εἶδος. οὗτοι δὲ αὐταῖς ταῖς Ἀρρηφόροις ἐγίνοντο. Se ştie din alte surse[3] că în cadrul acestei sărbători patru tinere ateniene, între şapte şi unsprezece ani, alese de arhonte din familiile nobile, duceau într-o procesiune haine şi obiecte sacre Athenei Polias. Turtele ἀνάστατοι erau oferite probabil în cadrul aceluiaşi ceremonial. Textul din Pausanias este reluat întocmai de dicţionarele lui Suda şi Photios (Suid., Phot. *s.u.*). Athenaios se plânge că nu a găsit informaţii despre această turtă, menţionând doar rolul pe care îl avea în cadrul ceremoniei mai sus amintite: (Ath. 114a) ΑΝΑΣΤΑΤΟΝ καλούμενον, ὃς ταῖς ἀρρηφόροις γίνεται. Lexiconul lui Hesychios va nota pe scurt că este vorba de un tip de „plăcintă": (Hsch. *s.u.* ἀνάστατοι) πλακοῦντος γένος.

5. ἡ ἀπανθρακίς „Tăciunele"

Ἀπανθρακίς este o turtă de tip πέμμα coaptă pe cărbuni (ἄνθρακες). Numele ei este compus din prepoziţia ἀπό „de la, de pe" şi substantivul ἀνθρακίς „peşte mic copt pe cărbuni" sau „cărbune"[4], un derivat regresiv de la verbul denominativ ἀνθρακίζω „a arde pe cărbuni" (< ἄνθραξ „cărbune"). Sensul numelui turtei este propriu-zis „cea luată de pe cărbuni".

În secolul al IV-lea a. medicul Diocles din Carystos, citat de către Athenaios, spune în lucrarea *Precepte sănătoase* (Ὑγιεινά) că ἀπανθρακίς era mai moale decât plăcinta λάγανον[5]: (Diocl. *fr*. 116a *ap.* Ath. 110a) τῆς δ΄ ἐπανθρακίδος Διοκλῆς ὁ Καρύστιος ἐν

---

[1] În greacă exista şi un adj. ἀνάστατος, ον, provenit tot din vb. ἀνίστημι, cu sensul de „alungat, ruinat, devastat", *cf.* Hdt. 1, 76; Isoc. *Paneg.* 169, 3; S. *Tr*. 240, *etc*.

[2] *Cf.* W. Burkert, *Kekropidensage und Arrephoria. Vom Initiationritus zum Panathenäenfest*, Hermes, XCIV 1966, pp. 1-25. trad. în italiană *La saga delle Cecropidi e le Arreforie: dal rito di iniziazione alla festa delle Panatenee*, în M. Detienne, *Il mito. Guida storica e critica*, Roma-Bari, Laterza, pp. 23-49, 1989; N. Robertson, *The Riddle of the Arrhephoria at Athens*, în *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 87, pp. 241-288, 1983.

[3] *Cf.* Paus. 1, 27, 3; Plu. 2, 839e, *etc*.

[4] *Cf.* La plural cu sensul de „peşte" la Philyll. 13, 3, iar cu sensul de „cărbune" într-o atestare papirologică *PLond* 77, 28 (sec. VI p.).

[5] *V.* λάγανον / λαγάνιον II, C, 42.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

πρώτῃ Ὑγιεινῶν, οὑτωσὶ λέγων· „Ἡ δ᾽ ἀπανθρακὶς ἐστι τῶν λαγάνων ἁπαλωτέρα […]”. Pentru antici, însă, numele turtei nu era bine distins de cel al unor peşti fripţi pe cărbuni, numiţi, cum am văzut, şi ἀνθρακίς, de obicei la plural, ἀνθρακίδες. Astfel se explică o glosă a lui Hesychios care oferă ambele sensuri în dreptul aceluiaşi cuvânt: (Hsch. *s.u.* ἀπανθρακίδες) οἱ πρὸς ὄπτησιν ἐπιτήδειοι ἰχθύες. καὶ πέμματος εἶδος ἀπανθρακίς. Sensul de „peşte fript pe cărbune” este probabil cel iniţial, iar cel de turtă s-a dezvoltat ulterior din acesta, plecând de la imaginea foilor de cocă întinse pe cărbuni asemănătoare poate cu nişte peşti. Nu ştim nimic despre ce rol juca acest produs în sacrificiu.

6. βορβύλα „?”

Βορβύλα denumeşte o turtă de tip πέμμα. Originea acestui *hapax* este complet necunoscută. O oarecare asemănare fonetică ar putea fi făcută cu substantivul βόρβορος „noroi”, însă fără nici o justificare plauzibilă referitoare la sens. Este foarte posibil să fie un cuvânt străin. Nu ştim sigur nici dacă este vorba de o formă de singular feminin sau un neutru plural (*ἡ βορβύλα sau *τὸ βορβύλον). Singurul care atestă termenul este Hesychios, care precizează că este o turtă sacrificială de dimensiunile unei pâini, de formă rotundă şi preparată cu mac şi susan: (Hsch. *s.u.* βορβύλα) πέμμα στρογγύλον διὰ μήκωνος καὶ σησάμης μεγέθους ἄρτου. Forma rotundă şi ingredientele sunt comune multor dulciuri, însă dimensiunea ei mare este neobişnuită. Autorul din care preia lexicograful rămâne necunoscut.

7. ὁ γαμήλιος „Nunta”

Γαμήλιος este un tip de plăcintă (πλακοῦς), potrivit lui Hesychios, sau de turtă de sacrificiu (πέμμα), potrivit lui Eustathius. Numele ei este o substantivizare la forma de masculin a adjectivului γαμήλιος, ον „de căsătorie, nupţial”[1], fiind un derivat în *l* de la tema γαμε-, din γαμέω „a lua în căsătorie”. Este foarte probabil să fie o turtă oferită în cadrul sacrificiului numit γαμηλία (*sc.*θυσία)[2], pe care mirele îl oferea membrilor propriei fratrii după nuntă, ceea ce ar înclina în favoarea interpretării γαμήλιος-πέμμα.

Cea mai veche atestarea a numelui acestei turte apare într-un fragment, păstrat de către Athenaios, din piesa *Oinopion* (Οἰνοπίων), numele unui personaj, a comediografului de secol IV a. Philetairos: (Philetaer. 13, 4-5 Kock *ap.* Ath. 280d)

οὐκ ἂν θανὼν δήπουθεν ἔγχελυν φάγοις,
οὐδ᾽ ἐν νεκροῖσι πέττεται γαμήλιος.

Textul afirmă printr-o litotă, „γαμήλιος nu este coaptă la morţi”, că această turtă este servită în ceremoniile nupţiale. Verbul folosit, πέσσ/ττω „a coace”, determină în mod normal nume de dulciuri, trimiţând la o coacere în cuptor.

Lexiconul lui Hesychios defineşte γαμήλιος drept un tip de plăcintă coaptă la nunţi: (Hsch. *s.u.* γαμήλιος) ὁ εἰς τοὺς γάμους πεσσόμενος πλακοῦς. Mai târziu, Eustathius, preluând probabil fragmentul din Philetairos prin intermediul *Deipnosophiştilor* lui Athenaios, califică turta, citându-l pe comediograf în comentariul său la *Iliada*, drept un tip de πέμμα: (Eust. *Il.* 4, 229) καὶ πέμμα δέ τι ἦν καλούμενον καὶ αὐτὸ γαμήλιος, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ „πέττεται γαμήλιος”. Nici un alt lexicograf antic nu atestă sensul culinar al lui γαμήλιος. Atât Hesychios, cât şi Eustathius trimit în scurtele lor glose la textul lui Philetairos, secolul IV fiind singurul în care este atestat numele turtei în cadrul Comediei Noi.

---

[1] *Cf.* A. *Supp*. 805; *id. Eu.* 825; *id. Ch*. 487; E. *Med*. 673; *id. Or*. 150; *id. Fr*. 781, 4; *Trag. Adesp*. 663, 21; Ar. *Au*. 1758; *id. Th*. 1122; Luc. *Herod*. 6, 6; Ath. 185b.
[2] *Cf.* D. 57, 69; Is. *Pyr*. 76, 1; *id.* 20, 3; Harp. 77, 5; Hsch. *s.u.*; Suid. *s.u.*; Phot. *Lex*. *s.u.*

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

8. ὁ / ἡ γάστρις / τὸ γαστρίον „Pântecoasa”

Γάστρις este numele unei turte cretane. Numele ei este un derivat de la γαστήρ „pântec”. Ca substantiv, γάστρις, are, de obicei, sensul de „mâncău”[1]. Ca adjectiv, „pântecos”, poate caracteriza un urcior[2], cu siguranţă adânc, sau poate fi chiar numele urciorului (= γάστρα)[3]. De la unul din aceste două sensuri vine şi numele turtei, probabil cu o formă ce amintea de „pântecele” unui urcior. Γαστρίον (sau γάστριον) este diminutivul lui γαστήρ şi este glosat de lexicografi cu sensul de turtă, probabil identică cu γάστρις. Diminutivul mai este atestat însă şi cu alt sens culinar, cel de „cârnat”[4].

Deşi există o singură atestare pentru numele turtei γάστρις, contextul unde apare şi amănuntele date fac indubitabilă existenţa ei. În *Deipnosophistai*, Chrysippos din Tyana, „doctor în turte” (πεμματολόγος), cum îl numeşte Athenaios, oferă o întreagă reţetă pentru γάστρις, fapt remarcabil dacă ţinem seama de faptul că în lista lui Chrysippos numele dulciurilor sunt descrise foarte sumar, de multe ori fiindu-le pomenit doar numele. Este de asemenea una dintre puţinele reţete detaliate pentru o prăjitură grecească. Chiar înaintea acesteia se află în textul păstrat de către Athenaios o formă izolată, κοπτοπλακοῦς, un împrumut probabil din lat, *coptoplacenta*[5], despre care nu se ştie clar dacă trebuie considerat un alt nume al turtei ce urmează să fie descrisă, γάστρις, – poate cel continental-grecesc, având în vedere că produsul şi numele ei sunt considerate cretane –, sau în continuarea lui κοπτοπλακοῦς ar trebui presupusă o lacună, iar γάστρις ar fi un nume independent. Oricum ar fi, în continuarea textului, după ce i se precizează originea cretană, γάστρις este numită „plăcinţică” (πλακουντάριον[6]): (Chrysipp. Tyan. *ap*. Ath. 647f) κοπτοπλακοῦς. ἐν Κρήτῃ δὲ φησίν, πλακουντάριον ποιοῦσιν ὅπερ ἀνομάζουσι γάστριν. γίνεται δὲ οὕτως. Reţeta spune că se aleg nuci de Thasos[7] şi din Pont[8], migdale şi seminţe de mac; acestea din urmă, după ce sunt prăjite, se curăţă şi se pisează cu grijă într-o piuă curată; (*ibid.*) κάρυα Θάσια καὶ Ποντικὰ καὶ ἀμύγδαλα, ἔτι δὲ μήκων, ἃ φρύξας θεράπευσον καλῶς καὶ εἰς θυίαν καθαρὰν τρίψον ἐπιμελῶς[9]. Se pun apoi fructele, se adaugă miere coaptă împreună cu o cantitate mai mare de piper, şi se amestecă: rezultatul devine negru din cauza macului: *(ibid.)* συμμίξας τε τὴν ὀπώραν μάλαξον μέλιτι ἡψημένῳ, προσβαλὼν πέπερι πλέον καὶ μάλαξον· γίνεται δὲ μέλαν διὰ τὴν μήκωνα. Se întinde şi se dă o formă pătrată conţinutului. Se pisează apoi susan[10] alb împreună cu miere coaptă, se întind două foi de aluat, una deasupra şi alta dedesubt, în aşa fel încât partea neagră să rămână la mijloc, după care i se dă o formă regulată: *(ibid.)* διαπλατύνας ποίησον τετράγωνον. εἶτα σήσαμον λευκὸν τρίψας μάλαξον μέλιτι ἡψημένῳ καὶ ἔλκυσον λαγάνια δύο καὶ ἓν θὲς ὑποκάτω καὶ τὸ ἄλλο ἐπάνω, ἵνα τὸ μέλαν εἰς μέσον γένηται, εὖ ῥύθμισόν τε αὐτό. Folosirea lui λαγάνιον cu sens de „foaie de aluat” se explică printr-o retraducere a

---

[1] *Cf.* Ar. *Au*. 1604; *id. Th*. 816; Jul. *Or*. 5, 176c.
[2] *Cf.* Ael. *NA* 14, 26.
[3] Într-o inscripţie din Delos din secolul al III-lea a., *IG* 11(2), 154A69.
[4] *Cf.* Archestr. *fr*. 47; *Com. Adesp*. 394; *Milet* 6, 21 (sec. V a.); *cf.* de asemenea compusul γαστρόπτης, un tip de veselă folosită poate la gătirea cârnaţilor (*cf. IG* 2^2, 1638, 67, Delos sec. IV a.)
[5] *V.* κοπτοπλακοῦς II, C, 36 şi *coptoplacenta* III, B, 8.
[6] Pentru πλακουντάριον *s.u.* πλακοῦς II, C, 1.
[7] *Cf.* Diph. Siph. *ap.* Ath. 54b. Erau considerate, împreună cu cele din Cipru, mai moi şi, deci, mai uşor de digerat.
[8] *Cf.* Diph. Siph. *ap.* Ath. 53b-c. Se credea despre ele că produc dureri de cap.
[9] Aceeaşi formulă într-o reţetă apiciană (Apic. *exc*. § 16 *compones in patina diligenter*).
[10] Susanul era larg răspândit în bucătăria greacă, mai ales în prepararea dulciurilor şi a pâinii. *Cf.* Alc. *fr*. 19 *ap*. Ath. 119a; Hippon. *fr*. 37 *ap*. Ath. 645c; Ar. *Ach*. 1092; *id. Th*. 570; Crates Hist. *fr.* 12 ap. Ath. 640d; Ath. 114a-b, 646b, d-f, 647a, 648a, 649a; Poll. 6, 79.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

latinescului *laganum*[1] în greacă, vocabularul lui Chrysippos fiind influenţat de terminologia culinară romană.

Forma de diminutiv, γάστριον, este atestată de lexicografi, care însă nu înregistrează *s.u.* γάστρις şi sensul de turtă. Ei se inspiră probabil din texte unde forma de diminutiv o înlocuise pe cea de pozitiv. Nu poate fi vorba de două produse culinare diferite, de vreme ce descrierea pe care o face lexiconul lui Hesychios *s.u.* γάστριον corespunde perfect celei din reţeta lui Chrysippos. Este numită πέμμα, „turtă de sacrificiu", este făcută cu susan şi este o specialitate cretană: (Hsch. *s.u.* γάστριον) πέμμα, σησαμῶδες παρὰ Κρησί. Cu foarte mică variaţie *Etymologicum Magnum* va relua definiţia: (*EM s.u.* γάστριον) πέμμα τι σησαμῶδες, παρὰ Κρησί.

9. **τὰ γεγυναικωμένα** „Efeminatele"

Γεγυναικωμένα sunt turte de sacrificiu de tip πέμματα. Forma γεγυναικωμένα are aparenţa unui participiu perfect medio-pasiv neutru plural de la verbul γυναικόω, atestat fie cu sensul de „a face dintr-o fecioară o femeie"[2], fie „a efemina"[3], fie, în limbaj medical, „a transforma un bărbat cu caracteristici sexuale incerte într-o femeie"[4]. Γυναικόω este un derivat de la tema γυναικ-, de la genitivul substantivului γυνή „femeie".

Există două atestări ale numelui acestei turte, care nu-i lămuresc decât parţial înţelesul. Cea dintâi reprezintă numai un cuvânt izolat ce se găseşte în culegerea *Fragmenta incertorum poetarum* (*CAF* 968, 1) γεγυναικωμένα, fără nici o explicaţie. Ştim astfel doar că termenul era folosit de comici. Cunoaştem, însă, înţelesul cuvântului dintr-o glosă a lui Hesychios: (Hsch. *s.u.* γεγυναικωμένα) πέμματά τινα, ὧν γυνὴ ἥψατο, καλεῖται οὕτω. Potrivit acestuia, aşadar, este vorba de nişte turte de sacrificiu pe care le găteau femeile, de aici şi denumirea. Numele produsului culinar nu poate fi însă separat de unul dintre înţelesurile verbului γυναικόω. Credem, aşadar, că ele nu sunt atât cele „gătite de femei", aşa cum afirmă lexicograful – *lectio facilior* –, cât cele „transformate în femei", trimiţând poate la obiceiul de a orna sau de a modela unele dulciuri în forme care sugerau organele sexuale; dintre acestea pentru partea feminină pot fi amintite μυλλός[5] şi, poate, χοιρίνας[6].

10. **ὁ γοῦρος / γουρός / ἄγγουρος / αἴγουρος** „Turta din făină fină"

Γοῦρος, cu variantele sale, denumeşte o turtă de sacrificiu (πέμμα) cu o compoziţie necunoscută, glosat şi drept un tip plăcintă (πλακοῦς). Numele ei a fost apropiat de substantivul γῦρις „făină de bună calitate" şi de γυρίνη, un alt tip de plăcintă[7]. Ar putea fi vorba de un termen laconian sau beoţian, ceea ce ar explica transcrierea -ου- a lui -υ-[8]. *Epitoma* (Ath. *Epit*. 2, 2, 140) la textul lui Athenaios reia numele turtei sub forma γῦρος, probabil prin reetimologizare faţă de formele amintite anterior[9].

---

[1] *V*. λάγανον II, C, 42 şi *laganum* III, B, 20.
[2] *Cf*. Ph. 1, 683.
[3] *Cf*. Ph. 2, 21.
[4] *Cf*. Hp. *Epid.* 6, 8, 32.
[5] *V*. μυλλός II, A, c, 6.
[6] *V*. χοιρίνας II, C, 78.
[7] *V*. γυρίνη II, C, 15.
[8] *Cf*. P. Chantraine în *DELG s.u.* γοῦρος.
[9] *Epitoma* transcrie în mod eronat în dreptul lui γῦρος informaţiile pe care Athenaios le dă despre plăcinta următoare în text, κριβάνη (*u*. II, C, 39.). Eustathius, care-l citeşte pe Athenaios prin intermediul *Epitomei*, reia numele turtei sub forma γύρος, prin etimologie populară faţă de adjectivul γυρός „rotund", produsul de patiserie având această formă; şi el transcrie în dreptul ei informaţiile referitoare la κριβάνη: (Eust. *Od.* 2, 201, 35) "Οτι δὲ γύρος βαρυτόνως οὐ μόνον κοινότερον ὁ κύκλος, ἀλλὰ καὶ τι πλακοῦντος εἶδος, δηλοῖ καὶ Ἀθήναιος ἐν τῷ, γύρος, πλακοῦς, τῷ σχήματι μαστοειδὴς, ᾧ ἐχρῶντο Λάκωνες πρὸς γυναικῶν ἑστιάσεις.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Forma ἄγγουρος este atestată de lexiconul lui Hesychios în glosa (Hsch. *s.u.* ἄγγουρος) εἶδος πλακοῦντος „tip de plăcintă” şi mai târziu de către *Pseudo-Zonaras* (inclusiv cu forma ἄγκουρος) care o echivalează cu numele turtei μελίπηκτον[1]. Credem că este unul şi acelaşi cuvânt cu γοῦρος, provenit dintr-un *ανά-γουρος, o formă târzie poate analogă altor nume de dulciuri, precum ἀνάστατος[2].

Formele γουρός şi αἴγουρος sunt atestate de către Photios: (Phot. *s.u.* γουρόν) τὸν πλακοῦντα, ὃν ἡμεῖς αἴγουρον καλοῦμεν. Cea dintâi este cu siguranţă o scriere cu accent diferit pentru γοῦρος, în timp ce a doua este o variantă fonetică a lui ἄγγουρος, atestată de către Hesychios. Photios confirmă astfel că toţi cei patru termeni denumesc de fapt acelaşi produs culinar.

Cea mai veche atestare a numelui turtei apare în secolul al VII-lea a. la iambograful Solon, într-un fragment păstrat de către Athenaios. Introducerea făcută de Athenaios la textul poetului explică sensul lui γοῦρος, definindu-l drept un tip de πλακοῦς: (Ath. 645f) Γοῦρος, ὅτι πλακοῦντος εἶδος, ὁ Σόλων ἐν τοῖς ἰάμβοις φησί·; versurile lui Solon citează numele turtei alături de o alta, cu miere şi susan, numită ἴτριον[3]: (Sol. *fr.* 38, 1-3 *ap*. Ath. 645f)

Πίνουσι καὶ τρώγουσιν οἱ μὲν ἴτρια,
οἱ δ᾽ ἄρτον αὐτῶν, οἱ δὲ συμμεμιγμένους
γούρους φακοῖσι· κεῖθι δ᾽ οὔτε πεμμάτων
ἄπεστιν οὐδ᾽ ἕν [...]

Turtele γοῦροι apar servite amestecate într-o mâncare de linte (φακός), poate ca un fel de crutoane. Este de remarcat folosirea verbului τρώγω pentru a determina numele turtei, care, la data la care scrie Solon, însemna „a ronţăi”[4], fiind folosit pentru mâncarea nucilor sau a migdalelor[5]. Aceasta ne face să credem că este vorba de nişte produse de o consistenţă tare sau cel puţin cu o coajă crocantă. În ciuda echivalării lui Athenaios γοῦρος-πλακοῦς, din fragment reiese că atât ἴτριον, cât şi γοῦρος sunt două tipuri de πέμματα, turte de sacrificiu. Cu siguranţă că slaba diferenţiere între sensurile lui πέμμα şi πλακοῦς din timpul lui Athenaios a dus la această inconsecvenţă în definire. Menţiunea lui Photios (*u. supra*) ὃν ἡμεῖς αἴγουρον καλοῦμεν „pe care noi o numim αἴγουρος”, atestă existenţa acestui produs culinar până în secolul al IX-lea p.

11. αἱ δαράται „?”

Αἱ δαράται sunt turte oferite de către o fratrie cu ocazia unei căsătorii sau a subscripţiei unor copii. Numele acestor turte este un termen dialectal tehnic şi ritual fără etimologie clară, fiind apropiat de cercetătoti de unele cuvinte de origine macedoneană[6]. Astfel, este evidentă legătura cu numele unei pâini thesaliene, ὁ δάρατος, cuvânt echivalent cu macedoneanul δράμις, potrivit gramaticului din secol I p. Seleucos (*ap*. Ath. 114b)[7]. Numele acestei pâini are atestări atât epigrafice (αἴ κε ἀφέλεται τὸ δά[ρατον] probabil în *IG* 9(2), 1202, 1 Thessalia sau τὸ δά[ρατον] (Schwyzer 603) într-o inscripţie din Magnesia - Thessalia din secolele VI / V a.), cât şi literare: în secolul al II-lea a. poetul didactic Nicandru

---

[1] *V*. μελίπηκτον II, A, a, 32.
[2] *V*. ἀνάστατος II, A, a, 4.
[3] *V*. ἴτριον II, A, a, 27.
[4] Mai târziu ajunge să înlocuiască verbul ἔδω / ἐσθίω „a mânca”, τρώ(γ)ω fiind astăzi verbul uzual în neogreacă cu sensul de „a mânca”.
[5] *Cf.* Hdt. 1, 71; Ar. *Pax* 1324; Plu. *M.* 613b, 716e.
[6] *Cf.* J. N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens*, *étude linguistique et historique*, I, Athènes, 1954 (pp. 147-151).
[7] *Cf.* Schwyzer, *Gr. Gr*., pp. 69 şi 362.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

atestă acest nume cu sensul de „azimă, turtă de aluat nedospit”: (Nic. *fr*. 184 *ap*. Ath. 110d) τὸν ἄζυμον ἄρτον ... δάρατον. Este foarte posibil astfel ca şi turtele δαράται să fi fost făcute din acelaşi tip de aluat.

Forma de plural cu sensul de turtă este atestată într-o inscripţie de la Delphi din secolele V-IV a.: (*Michel* 995*A*5)[1]: ἄγεν δὲ τἀπελλαῖα ἀντὶ ᾑέτεος καὶ τὰς δαράτας φέρεν. Există şi o formă de singular atestată în mai multe inscripţii din secolul IV a., ἡ δαράτα, dar cu sensul mai degrabă de pâine oferită în ceremoniile religioase, *cf.* (*CID* I 9, A24) μὴ δέκεσθαι μήτε δαρατᾶν γάμελα μήτε παιδήια[2].

12. τὸ διακόνιον „Turta presărată”

Διακόνιον este o turtă sacrificială închinată zeului Apollo. Etimologia cuvântului este obscură. Numele turtei ar putea avea o legătură cu substantivul διάκονος „servitor”, trimiţând poate la ideea de slujire a zeului, sau ar putea fi un compus din prepoziţia διά şi substantivul κονία „praf, pulbere”, putând fi vorba de o turtă pe care se presăra un anume ingredient[3].

În secolul al V-lea a. numele ei este atestat într-un vers izolat al comediografului Pherecrates, citat de către Athenaios, din care singurul lucru pe care îl putem deduce este că un mâncău înfuleca o turtă διακόνιον împreună cu cea numită ἀμφιφῶν[4]: (Pherecr. *fr*. 156, 1-2 Kock *ap*. Ath. 645a)

ὑπὸ τῆς ἀπληστίας
διακόνιον ἐπήσθιεν [ἀμφιφῶντ᾽ ἔχων].

Istoricii şi gramaticii explică diferit cuvântul de-a lungul timpului. Gramaticul macedonean din secolul al III-lea a., Amerias, spune, într-un fragment păstrat de către Photios şi lexiconul Suda, că este o turtă preparată la Athena în cinstea lui Apollo în cadrul ceremoniei „ramurii de măslin” (εἰρεσιώνη) (Amer. p. 7 Hoffman *ap*. Phot., Suid. *s.u*.) ὁμοίως δὲ καὶ Ἀμερίας διακόνια τὰ κατὰ τὴν εἰρεσιώνην τῷ Ἀπόλλωνι πλασσόμενα πέμματα. Această ramură de măslin, încărcată cu fructe şi învelită în lână, era purtată de băieţi tineri care cântau la sărbătoarea Πυανέψια[5] (*sc*. ἱερά), dedicată lui Apollo la Athena, sau la cea numită Θαργήλια[6], în onoare lui Apollo şi a Artemidei tot la Athena. La terminarea ceremoniei ramura era agăţată deasupra uşii la intrarea în casă.

În secolul al II-lea a. istoricul Menecles, citat de aceiaşi lexicografi, confirmă informaţia lui Amerias, precizând în plus că este vorba de nişte turte de formă rotundă: (Menecl. 278 F8 *ap*. Phot., Suid. *s.u*. διακόνιον) Μενεκλῆς δὲ ἐν τῷ Γλωσσοκόμῳ ταῦτα εἴρηκε περὶ αὐτοῦ· „Ἀθηναῖοι τῷ Ἀπόλλωνι τὴν καλουμένην εἰρεσιώνην ὅταν ποιῶσι, πλήττοντες λύραν τε καὶ κοτύλην καὶ κλῆμα καὶ ἄλλ᾽ ἄττα κυκλοτερῆ πέμματα ταῦτα καλοῦσι διακόνιον”

În schimb, în secolul al II-lea p., pentru gramaticul Pollux διακόνιον este un tip de prăjitură μᾶζα şi nu πέμμα, aşa cum reieşea de la ceilalţi autori: (Poll. 6, 76) αἷς δ᾽ ἄνθρωποι χρῶνται μάζαις, τούτων τὰ ὀνόματα [...] διακόνιον. În secolul al V-lea p. Hesychios atestă ca prim sens al cuvântului tot pe cel de μᾶζα, precizând în plus că putea denumi şi un tip de „sos” sau „blatul” unei plăcinte: (Hsch. *s.u*. διακόνιον) μάζα ἢ ζωμός, καὶ ἡ κρηπὶς τοῦ πλακοῦντος. În continuarea glosei atestă, însă, şi sensul de πέμμα:

---

[1] *Cf.* Schwyzer 323.
[2] *Cf.* Schwyzer, *Gr. Gr*., p. 362.
[3] Această etimologie este dată şi de către Eust. *Il.* 4, 77, 17.
[4] *V*. ἀμφιφῶν II, A, a, 3.
[5] *Cf.* Ath. 408a; Plu. *Thes*. 22. Numele sărbătorii îşi are şi el originea în vocabularul culinar: < πύανος „bob”, pentru că în timpul ei se mânca un fel de terci făcut din această legumă.
[6] *Cf.* Hippon. 37 (*ap.* Ath. 370a); Archil 113 (*ap.* Hsch.); D. 21, 10; *IG* 2^2, 1138, *etc*.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

(*ibid.*) οἱ δὲ πέμματα ἐξαπτόμενα τῆς εἰρεσιώνης. În secolul al IX-lea Photios face o sinteză a tuturor acestor sensuri, citându-i pe Amerias şi Menecles (Phot. *s.u.* διακόνιον), iar în secolul al X-lea Suda preia întocmai glosa (Suid. *s.u.* διακόνιον). În secolul al XII-lea comentatorul lui Homer, Eustathius, atestă cuvântul şi propune drept etimologie derivarea de la κόνις „pulbere, praf": (Eust. *Il.* 4, 77, 17) ἐκ δὲ τῆς κόνεως [...] καὶ διακόνιον δέ εἶδος πλακοῦντος, ὅς ἐστι γενικῶς ἄρτος τις ἢ πέμμα πλατὺ παρὰ τὴν πλάκα.

13. αἱ δόλπαι / δολβαί „?"

Atât δόλπαι, cât şi δολβαί sunt forme de plural (< *δόλπη, < *δολβή) pe care Hesychios le glosează ca fiind nume de plăcinte. Astfel, cele dintâi sunt (Hsch. *s.u.* δόλπαι) πλακούντια μικρά (*cod.* μικτὰ). Κῷοι „plăcinţelele mici" (*cod.* „amestecate", adică „rezultate dintr-un amestec"), fiind un nume folosit de locuitorii insulei Cos, iar δολβαί· (*ibid. s.u.*) θύματα· οἱ δὲ μικτὰ πλακούντια „sacrificii", unii numindu-le „plăcinţele făcute dintr-un amestec". Etimologia celor două cuvinte este necunoscută, nefiind sigur nici dacă cele două cuvinte ar trebui socotite ca aparţinând aceluiaşi radical. Nu se ştie nici de la ce autori a împrumutat Hesychios termenii, acestea fiind singurele atestări. Se poate bănui totuşi că era vorba de nişte turte cu rol sacrificial (πέμματα), astfel explicându-se precizarea θύματα, în ciuda definiţiei date de lexicograf. Folosirea cuvântului s-a limitat probabil la insula Cos. Nu este exclus ca Hesychios să citeze dintr-un autor originar din această insulă, poate dintr-un poem pierdut al lui Philetas.

14. ἡ ἐγκρίς „Turta amestecată" „?"

Ἐγκρίς este numele unei turte cu ulei şi / sau miere. Etimologia cuvântului este obscură. Ar putea fi un deverbativ, după modelul lui ἐγκλίς „uşă cu gratii" < ἐγκλίνω „a închide", de la verbul ἐγκεράννυμι „a amesteca în", ceea ce s-ar potrivi ca sens, nu însă şi ca formă[1]. A fost apropiat şi de ἐγκρίνειν „a alege între mai mulţi, a admite", ceea ce s-ar potrivi ca formă, nu însă şi ca sens[2].

Numele turtei ἐγκρίς este atestat pentru prima dată în secolul al VII-lea a. la liricul Stesichoros alături de numele unui terci (χόνδρος) şi al unei alte turte cu susan (σησαμίς[3]). Din context se înţelege că este vorba de daruri aduse unei fecioare, fără să ştim însă cu ce prilej: (Stesich. *fr.* 2, 1-2 *ap.* Ath. 172d-e)[4]

εἰρηκότας φέρεσθαι τῇ παρθένῳ δῶρα
σασαμίδας χόνδρον τε καὶ ἐγκρίδας
ἄλλα τε πέμματα καὶ μέλι χλωρόν.

Începând cu secolul al V-lea numele turtei ἐγκρίς ajunge să fie folosit foarte frecvent în comedie. Pherecrates vorbeşte despre „smulgerea" unor asemenea turte în piesa *Bune de nimic* (Κραπαταλλοί)[5] într-un vers izolat citat de către Athenaios: (Pherecr. *fr.* 99 Kassel-Austin *ap.* Ath. 645e) Φερεκράτης δ' ἐν Κραπατάλλοις· „ταῦτ' ἔχων ἐν ταῖς ὁδοῖς ἁρπαζέτω τὰς ἐγκρίδας". Contemporanul său, Aristofan, chiar dacă nu-i atestă direct numele, vorbeşte despre vânzătorii unor asemenea turte numiţi ἐγκριδοπώλης într-o frântură

[1] *Cf.* O. Szemerényi, *Syncope in Greek and Indo-European and the Nature of Indo-European Accent*, Naples, 1964, p. 143, n. 1.
[2] *Cf.* R. Strömberg, *Griechische Wortstudien,* Goeteborg, 1944, p. 15.
[3] *V.* σησαμίς II, A, a, 40.
[4] Fragmentul este reluat sub o formă redusă şi în 645e.
[5] Κραπαταλλός este numele unei monede de mică valoare folosită, potrivit lui Pherecrates, în Hades, *cf.* Poll. 9, 83.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

de vers din piesa *Danaidele* (Δαναΐδες): (Ar. *fr*. 269 Kassel-Austin *ap.* Ath. 645e) Ἀριστοφάνης δ᾽ ἐν Δαναΐσιν καὶ πωλητήν φησιν αὐτῶν εἶναι ἐν τούτοις „μήτ᾽ ἄρα μ᾽ εἶναι ἐγκριδοπώλην”. În aceeaşi perioadă numele vânzătorului de ἐγκρίδες este atestat şi de către comediograful Nicophon într-un şir de nume de vânzători de diverse obiecte (Nicopho *fr*. 19, 5 Kock *ap.* Ath. 126e). Tot el, potrivit lui Athenaios, pomeneşte şi numele turtei în piesa *Cei ce-şi câştigă hrana de pe urma muncii propriilor mâini* (Ἐγχειρογάστορες) fără însă să ni se păstreze şi textul: (Nicopho *fr*. 10 Kassel-Austin *ap.* Ath. 645e) καὶ ἐν τοῖς Ἐγχειρογάστορσι Νικοφῶν.

Preferinţa comediografilor pentru numele acestei turte se va menţine şi în secolul al IV-lea a. în cadrul Comediei Noi. Antiphanes o aminteşte într-un şir de produse culinare, printre care şi numele terciului χόνδρος întâlnit alături de ἐγκρίς la Stesichoros, citat anterior: (Antiph. *fr*. 275, 1 Kock *ap*. Ath. 56e)

νήττας, σχαδόνας, κάρυ᾽ ἐντραγεῖν, ᾧ᾽, ἐγκρίδας,
ῥαφανῖδας ἁπλύτους, γογγυλίδας, χόνδρον, μέλι.

Ştim de la Athenaios că numele turtei era atestat şi la Epicharm, fără însă să se păstreze şi versurile în care apare: (Epich. *fr*. 95 Kaibel / *fr*. 46 Kassel-Austin *ap.* Ath. 645e) μνημονεύει αὐτῶν καὶ Ἐπίχαρμος. În schimb, acelaşi autor citează în piesa *Nunta lui Hebe* (Ἥβης γάμος), reelaborată apoi sub titlul *Muzele* (Μοῦσαι), numele de ἐγκρίς printre mai multe tipuri de pâini: (Epich. *fr*. 46 *ap*. Ath. 110b) Ἐπίχαρμος δ᾽ ἐν Ἥβης γάμῳ κἀν Μούσαις – τοῦτο δὲ τὸ δρᾶμα διασκευή ἐστι τοῦ προκειμένου – ἄρτων ἐκτίθεται γένη ΚΡΙΒΑΝΙΤΗ[1], ὅμωρον[2], σταιτίτην[3], **ἐγκρίδια**, ἀλειφατίτην[4], ἡμιάρτιον[5]. Definirea Definirea lui ἐγκρίς ca fiind un tip de ἄρτος se poate explica prin lipsa de diferenţiere, la vremea în care scrie Athenaios, între numele de pâini şi cele de dulciuri.

Toate aceste citate din comediografi din secolul al V-lea sau al IV-lea a. sunt conservate de către Athenaios, care defineşte el însuşi această „turtiţă” ca pe una prăjită în ulei şi apoi unsă cu miere: (Ath. 645e) ΕΓΚΡΙΔΕΣ πεμμάτιον ἑψόμενον ἐν ἐλαίῳ καὶ μετὰ τοῦτο μελιτούμενον. Precizarea ἑψόμενον ἐν ἐλαίῳ sugerează o prăjire în ulei abundent, spre deosebire de turtele ταγηνίαι[6] fripte în tigaie. Este foarte posibil în acelaşi timp ca ἐγκρίς să fi fost de formă globulară, precum plăcinta *globus* citată de către Cato[7]. De asemenea, este importantă definirea ei drept un tip de „turtiţă de sacrificiu” (πεμμάτιον).

În secolul al III-lea a. ἐγκρίς apare în *Septuaginta* cu un sens puţin schimbat; practic sunt atestate două sortimente de dulciuri cu acelaşi nume: unul cu miere, altul cu ulei. În *Exodus* este atestat cel cu miere: (LXX *Ex*. 16, 31) ἦν δὲ ὡς σπέρμα κορίου λευκόν, τὸ δὲ γεῦμα αὐτοῦ ὡς ἐγκρὶς ἐν μέλιτι[8], iar în *Numerii* cel făcut cu untdelemn: (*id. Nu*. 11, 8) καὶ ἦν ἡ ἡδονὴ αὐτοῦ ὡσεὶ γεῦμα ἐγκρὶς ἐξ ἐλαίου[9]. Mai târziu, între secolele I a. – – I. p Philon menţionează explicit cele două tipuri de ἐγκρίδες: (Ph. *Deter*. 118, 3) δύω ἐγκρίδες, ἡ μὲν ἐκ μέλιτος, ἡ δ᾽ ἐξ ἐλαίου. În *Vulgata* numele turtei greceşti este tradus prin *torta* şi *tortula*[10].

---

[1] Ὁ ἄρτος κριβανίτης „pâine coaptă pe κρίβανος”, tip de cuptor pentru arderea orzului. *Cf.* Ath. 109f.
[2] Ὅμωρος, hapax, *cf.* Hsch. ὅμουρα· σεμίδαλις ἑφθή, μέλι ἔχουσα καὶ σησάμην, tip de făină coaptă cu miere şi susan.
[3] Ὁ ἄρτος σταιτίτης, tip de pâine coaptă pe tigaie, din făină de grâu în aluat nedospit. Exista şi un tip de turtă cu acest nume, *u*. σταιτίτης *u*. II, A, a, 44.
[4] Ὁ ἄρτος ἀλειφατίτης „pâine condimentată cu ulei”, *cf.* Eust. *Il*. 3, 607, 1.
[5] Ἡμιάρτιον era o pâine de formă semicirculară, *cf.* Hsch. εἶδος ἄρτου ἡμικυκλῶδες.
[6] *V*. ταγηνίας II, A, a, 47.
[7] *V. globus, globu(/o)lus* III, B, 17.
[8] *Cf.* Thdt. *Qu. in Oc.* 123, 17.
[9] *Cf.* Epiph. *Haer.* 1, 350.
[10] *V. torta / tortula* III, B, 33.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Lexicografii vor relua în general definiţia dată deja de către Athenaios: (Hsch. *s.u.* ἐγκρίδες) πέμμα ἐλαίῳ ἑψόμενον καὶ μελιτούμενον, adăugând ἔνιοι δὲ ἀμανίτας „unii numesc astfel şi un tip de ciuperci”, ceea ce a fost corectat pentru forma mai probabilă ταγηνίας, celălalt tip de turtă friptă în tigaie. Într-o altă definiţie Hesychios dă mai degrabă o definiţie ce se potriveşte atestărilor de după secolul al III-lea p.: (Hsch. *s.u.* ἐγκρίς) γλύκασμα (?-υσμα) ἐξ ἐλαίου ὑδαρές. Exact aceeaşi glosă va fi reluată mai târziu de către Suda (*s.u. ibid.*).

15. ὁ ἔγκρυπτος „Turta ascunsă”

Ἔγκρυπτος este o turtă de tip πέμμα. Singurul care-i atestă numele este Hesychios explicându-i doar sensul: (Hsch. *s.u.* ἔγκρυπτος) πέμματος εἶδος. Numele ei este format din prepoziţia ἐν „în” şi adjectivul verbal κρυπτός „ascuns”, un derivat de la verbul κρύπτω „a ascunde”. Anticii[1] îl considerau echivalent cu numele pâinii (ὁ ἄρτος) ἐγκρυφίας „pâine coaptă în cenuşă”, format din punct de vedere etimologic tot din ἐν şi κρύπτω şi sufixul specific numelor de pâine -ίας, prin derivare de la adverbul κρυφῆ(ι) „ascuns, secret”. Numele turtei ar putea însemna astfel „cea ascunsă în cenuşă”. O altă echivalare o face tot Hesychios cu un tip pâine-prăjitură, preparată din făină, ulei şi alte ingrediente şi coaptă tot în cenuşă, numită ἐσχαρίτης[2]: (Hsch. *s.u.* ἐσχαρίτης) ἄρτος ἔγκρυπτος. Este de remarcat că aici Hesychios numeşte ἔγκρυπτος drept un tip de pâine (ἄρτος). Nu există nici o altă mărturie despre acest tip de turtă. Este posibil ca ἔγκρυπτος, după ce a denumit un anume tip de turtă, să fi fost folosit drept o a doua denumire pentru alte produse de patiserie, precum ἐγκρυφίας şi ἐσχαρίτης.

16. ὁ εἰλύτα(/η)ς / ἑλύτης / ἐλλύτης / ἐλλυτίς „Ruloul”

Formele variate ale acestui tip de turtă rituală sunt derivate de la tema ἐλυ- sau εἰλυ- a verbului εἰλύω „a înfăşura, a rula”. Numele turtei trimitea cu siguranţă la forma acesteia, probabil de felul unui aluat „rulat” sau „înfăşurat” în jurul unei compoziţii.

Forma εἰλύτα(/η)ς este construită cu sufixul -τας/-της şi este atestată într-o singură inscripţie dorică din secolul al IV-lea a. din oraşul Lebadea-Beoţia, la acuzativ plural εἰλύτας: (*IG* 7, 3055, 1) δέκα δραχμάων ε<ἰλ>ύ[τ]ας δέκα κατὰ αὐτόν. Forma ionic-attică, deşi neatestată, trebuie presupusă ca fiind *εἰλύτης.

Din tema ἐλυ- este atestată forma ἑλύτης în *Anecdota Graeca* (*An. Ox.* 2, 44) şi aceeaşi formă este citată de către gramaticul Herodian în secolul al II-lea p. în *De prosodia catholica,* care precizează doar lungimea lui υ (Hdn. Gr. *Pros.* 3, 1, 77).

Singurele informaţii mai detaliate despre acest tip de turtă provin dintr-un document epigrafic din secolul III-II a. din insula Thera, unde este atestată o formă de acuzativ plural ἐλλύτας. Din inscripţie reiese că era oferită Muzelor şi era preparată din făină de grâu şi brânză: (*Test. Epict.* 5, 35 = *IG* 12, 3, 330 C 179)[3] θυ/έτω δὲ ὁ [μὲ]ν τὰν πράταν ἐπιμηνιεύων ἁμέ/ραν ταῖς [Μο]ύσαις ἱερεῖον καὶ ἱερά, ἐλλύτας / ἐκ πυρῶ[ν χο]ινίκων πέντε καὶ τυροῦ καπυ/ροῦ στατῆρος. Aceeaşi formă apare de asemnea într-o inscripţie din Cipru din secolele II-III p. (*SEG* 39, 1554, 1) Θεῷ Ὑψίστῳ / τὸν ἐλ[λ]<ύ>τη<ν>.

Forma ἐλλυτίς este glosată de către lexiconul lui Hesychios ca fiind un tip de plăcintă: (Hsch. *s.u.* ἐλλυτίς) πλακοῦς τις. Ar putea fi însă o formă eronată pentru ἐλλύτης, cea

---

[1] *Cf.* Eust. *Od.* 1, 233, 39 δῆλον δὲ καὶ ὡς ἐκ τοῦ Ὁμηρικοῦ ἐγκρύπτειν, ὁ ἐγκρυφίας ἄρτος παρῆκται. *Cf. LSJ s.u.* ἔγκρυπτος = ἐγκρυφίας.

[2] *Cf. s.u.* λάγανον II, C, 42.

[3] În aceeaşi inscripţie numele turtei apare de mai multe ori menţionat, *u*. C 184, C 186, C. 190, C. 196. *Cf.* şi Schwyzer 227, 179.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

atestată de inscripţia din Thera şi Cipru. În aceste ultime două forme lambda geminat nu este explicat[1].

17. ἡ *ἐμπλατία / ἰμπλατία „Turta lată”

Numele acestei turte este atestat numai cu forma sa arcadiană, ἰμπλατία, într-o inscripţie din sec. al IV-lea a din Arcadia-Tegea. Forma attică corespunzătoare este *ἐμπλατία. Textul, păstrat foarte fragmentar, sugerează că este vorba de o turtă de sacrificiu folosită pentru îmbunarea (ἱλάσκεσθαι) zeului Apollo: (*IG* 5, 2, 2)

uacat
[… ἐς τοῖ ἱ]εροῖ ἐξίεν· τὸ δ΄ ἱερὸγ καθâραι
[…..…τ]â δὲ ὑστέραι **ἰμπλατίαι** ἱλάσκεσθαι
[……..εἰ μὴ] πλεῖον [αἰτ]ῆται· τâι δὲ τρίται
[..εἰ μὴ χρόνου π]λέονος [ὁ ἱερεὺς] ᾽Απόλλωνος αἰτη-

Numele de ἰμπλατία aparţine probabil familiei de cuvinte a lui πλάτος „lărgime”, de comparat cu adjectivul din epocă târzie ἐμπλατής „larg”, sau a fost derivat direct de la verbul ἐμπλατύνω „a desfăşura, a întinde”. * ᾽Εμπλατία / ἰμπλατία ar putea fi unul şi acelaşi produs de patiserie cu cel glosat de către Hesychios drept un tip de πλακοῦς „plăcintă” sub forma ἐπίπλατορ (Hsch. *s.u.* ἐπίπλατορ· πλακοῦντος εἶδος, nemaiatestată de altfel în nici un alt text[2].

18. τὸ ἔνθρυπτον „Turta înmuiată”

῾Ενθρυπτον este un produs de patiserie fărâmiţat şi înmuiat în vin în compoziţia căruia intra lintea (φακῆ) sau năutul (ἐρέβινθος). Singurele mărturii despre compoziţia lui provin din lexicoane târzii: (*Lex. Seg.* 250, 20) ἔνθρυπτα· ψωμοὶ οἴνῳ βεβρεγμένοι, οἷς ἐπιχεῖται καὶ φακῆ ἁπλῶς şi (*Lex Pat.*155, 12) ἔνθρυπτα· ψωμοί τινες οἴνῳ δεδευμένοι, οἷς ἐπεβάλλετο κατ΄ ἐνίους μὲν φακῆ, κατ΄ ἐνίους δὲ ἐξ ἐρεβίνθου ἄλευρα. Numele acestei turte este un derivat nominal de la verbul ἐνθρύπτω „a îmbiba”, folosit pentru pâinea înmuiată într-un lichid, în special vin[3], fiind un compus din preverbul ἐν „în” şi verbul θρύπτω „a măcina, a fărâmiţa”. Din acelaşi radical se formează şi numele plăcintelor θρυμματίς / διαθρυμματίς / ἐνθρυμματίς[4], legătură însă, se pare, insesizabilă în antichitate.

Numele turtei pare să fi fost folosit în special în decursul secolului al IV-lea a. Demosthenes în discursul său *Despre coroană* (Περὶ τοῦ στεφάνου) alătură numele acestei turte de στρεπτός[5], cel al unui tip de colac împletit, şi de νεήλατα[6], numele unor produse de patiserie complet necunoscute, sugerând că toate acestea erau dulciuri primite de cei ce participau la ceremonialul bahic: (D. 18, 260, 9) μισθὸν λαμβάνων τούτων ἔνθρυπτα καὶ στρεπτοὺς καὶ νεήλατα, ἐφ΄ οἷς τίς οὐκ ἂν ὡς ἀληθῶς αὐτὸν εὐδαιμονίσειε καὶ τὴν αὐτοῦ τύχην. Înrudirea dintre cele trei tipuri de turte este subliniată de lexicografii târzii[7], care au cu toţii ca sursă de inspiraţie textul lui Demosthenes; în secolul al II-lea p.

---

[1] *Cf.* F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, I, Berlin, 1921, p. 304 şi F. Solmsen, *Untersuchungen zur griechischen Laut- und Verslehre,* Strasbourg, 1901*,* p. 240.
[2] *V.* ἐπίπλατορ II, C, 24.
[3] *Cf.* Hp. *Int.* 30, 28; LXX Thd. *Bel.* 33.
[4] *V.* θρυμματίς II, C, 29.
[5] *V.* στρεπτός II, C, 67.
[6] *V.* νεήλατα II, A, a, 35.
[7] Aceeaşi apropiere şi la Phot. *Lex.* 248; *id.* 438a şi *Lex. Pat.* 154, 26. În *Lex. Seg.* 97, 16 numele turtei este accentuat diferit: ἐνθρυπτά· Δημοσθένης περὶ στεφάνου.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Pollux reia toate cele trei denumiri numindu-le „tipuri de plăcinte”: (Poll. 6, 77) πλακούντων εἴδη […] ἔνθρυπτα, στρεπτοί, νεήλατα.

Tot din secolul al IV-lea a. datează o inscripţie din oraşul Iasos din Caria unde numele turtei este atestat în cadrul unui ritual de sacrificiu, poate în cinstea lui Dionysos: (*SIG* 1016, 4) τῶν δὲ ἐνθρύπτων λαμβανέτω ἓν ἀπὸ πλεκτοῦ τῷ θεῷ παρατιθεμένου. Acelaşi caracter sacru reiese şi din mărturia gramaticului Harpocration din secolul I p., reluată întocmai de către Hesychios, Suda, *Etimologicum Magnum s.u.* ἔνθρυπτα. Tot el afirmă că aceste produse foarte apreciate erau folosite în cadrul misteriilor, probabil cele bahice; de asemenea, tot el spune că Apollo avea la atenieni supranumele Ἔνθρυπτος, fără însă să intuim care îi era sensul: (Harp. 114, 9) εἰσὶ δὲ ἔνθρυπτα τὰ ἐκ πεμμάτων, ἢ τὰ ἐνθρυβόμενα βρώματα. ἔνιοι δὲ ταῖς τελεταῖς αὐτὰ προσοικειοῦσι· καὶ Ἀπόλλων δὲ παρ᾽ Ἀθηναίοις Ἔνθρυπτος.

În secolul al II-lea p. retorul Aelius Aristeides în discursul Πρὸς Πλάτωνα ὑπὲρ τῶν τεττάρων asociază numele turtei ἔνθρυπτον doar cu στρεπτός: (Aristid. *Or.* 307, 23) εἰ δέ τις αὐτῶν περὶ τῆς ἐγκρατείας διαλεγομένων ἀπαντικρὺ σταίη ἔχων ἔνθρυπτα καὶ στρεπτοὺς, ἐκβάλλουσι τὴν γλῶτταν ὥσπερ ὁ Μενέλεως τὸ ξίφος. Scolia la acest text explică cuvântul spunând doar „tip de plăcintă”: (*Sch. in Aristid. ad loc.*) ἔνθρυπτα· εἶδος πλακοῦντος. Acesta este un semn că nu se mai ştia exact ce desemna. Tot astfel, Hesychios va echivala în mod eronat numele a două dulciuri diferite, afirmând că ἀττανίδες[1] este acelaşi lucru cu ἔνθρυπτα (atestat aici cu o formă de masculin plural): (Hsch. *s.u.* ἀττανίδες, conjectură pentru ἀτταλίδες) πλακοῦντες, ἔνθρυπτοι.

19. ὁ ἐντυρίτης „Turta cu brânză”

Ἐντυρίτης este un produs de patiserie cu brânză, probabil de tip sacrificial. Numele ei este un compus din prepoziţia ἐν „în” şi numele plăcintei τυρίτης[2], creat din radicalul substantivului τυρ-ός „brânză”, format cu sufixul -της, specific denumirilor de produse de patiserie. Nici un autor grec nu foloseşte cuvântul, singura atestare apărând în glosarele latineşti (*Gloss.*) care definesc, cu ajutorul lui ἐντυρίτης, turta sacrificială *libum*[3].

20. τὸ ἐπίπεμμα „Turta friptă”

Ἐπίπεμμα este o turtă sacrificială, numele ei fiind compus din prepoziţia ἐπί şi πέμμα „turta coaptă”, derivat din radicalul verbului πέσσω (att. πέπτω) „a arde la foc, a coace”, verb din radicalul **pek*^{w}-, care în latină l-a dat pe *coquĕre* „a găti”.

În greacă numele turtei este atestat în trei inscripţii din secolul al IV-lea a., toate din oraşul ionian Priene (astăzi Samsun-Kalesi), fiind poate o specialitate locală. Din context reiese că era o turtă de sacrificiu pusă în legătură cu cultul lui Poseidon: (*Inscr. Prien*. 211, 1 şi 213, 1) τά τε παρὰ Ἰώ[νων] / [παρασταθέντα ἱερεῖα θύσει, ἐ]πιπέμματά τε παρέ[ξει τῶι τε] / [βοῒ καὶ τῶι προβάτωι ἐκ τεταρτέως ἑκα]τέρωι ἱερείωι καὶ δ[ύο] / ἡμιτεσσέρια οἴνου. În alt context ea era oferită zeului Hermes (*ibid.* 216, 1) φέρειν δὲ / κούρειον τῶΙ ἙρμῆΙ ἔριφον θύσιμον / ἀπ᾽ ἑκάστου αἰπολίου ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ, / πριάμενον δὲ μὴ ἐξεῖναι, καὶ ἐπιπέμμα- / τα ἐξ ἡμιχοινικίου καὶ δύο ἡμιτεσσέρια οἴνου σπονδήν. Nici un lexicograf nu înregistrează cuvântul.

21. ὁ ἑρμῆς (Ἑρμῆς) / ἑρμητής „Hermes”

[1] *V.* ἀττανίτης II, C, 10.
[2] *V.* τυρίτης II, C, 70.
[3] *V. libum* III, A, 1.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

῾Ερμῆς este o turtă sacrificială de tip πέμμα. Numele ei este identic cu cel al zeului Hermes, noi nefiind siguri dacă trebuie să-l scriem cu minusculă sau cu majusculă. Având însă şi sensul unui substantiv comun preferăm prima variantă. Singurul autor care atestă explicit sensul culinar al termenului este Hesychios: (Hsch. *s.u.* ῾Ερμῆς) [...] πέμματος εἶδος κηρυκειοειδές. Este deci o turtă în formă de κηρύκειον „caduceu" – baston cu două aripioare în vârf, înconjurat de doi şerpi –, însemn al crainicului, Hermes fiind prin excelenţă mesagerul zeilor. Sensul de turtă al acesui cuvânt apare şi într-o inscripţie din secolul al IV-lea a. din Chios (Schwyzer 694).

Forma ἑρμητής are două atestări într-o singură inscripţie din Erythrea (Ionia), datată între 380 şi 360 a. Numele este asociat cu zeii Apollo şi Asclepios: (Sokolowski 1, 64 = *GDI* IV p. 883) τῶι ᾽Απόλλωνι κα[ὶ τῶι ᾽Ασκληπιῶι **ἑρμη-**] / **τήν** συνθύειν ἱρ[όν. Aici numele turtei este refăcut pe baza unui pasaj cu câteva rânduri mai jos din inscripţie: ἢν δὲ] θυστὰ θύηι φθοῖγ καὶ **ἑρμητὴν** π[αρατι-] / θέτω τῶι θεῶι ἑκατέρωι. Din context reiese clar că este vorba de o turtă de sacrificiu. Credem că este una şi aceeaşi cu turta ἑρμῆς, singura diferenţă fiind dată de sufixul -της, specific de altfel numelor de dulciuri sau pâine.

22. **τὰ ἠγάνεα** „Turtele fripte în tigaie"

᾽Ηγάνεα sunt turte de sacrificiu πέμματα fripte în tigaie. Numele lor, un hapax, pare să fie la origine un adjectiv (*ἠγάνεος, α, ον), substantivizat la neutru plural. Ar putea fi un derivat de la substantivul ἤγανον „tigaie", atestat într-un fragment din Anacreon[1], provenit la rândul lui printr-o decupare falsă de la τήγανον „tigaie", formă înţeleasă probabil drept o crază a articolului (*τὸ ἤγανον > τήγανον)[2]. Singura atestare pentru numele turtelor ἠγάνεα apare în lexiconul lui Hesychios, cu menţiunea simplă „fripte în tigaie": (Hsch. *s.u.* ἠγάνεα) πέμματα ἀπὸ τηγάνου. În greacă mai exista un tip de turtă asemănător, numit ταγηνίας sau τηγανίτης, format din acelaşi radical[3].

23. **ὁ θιαγών** „?"

Θιαγών este numele unui produs de patiserie, turtă sau pâine, folosit ca ofrandă de sacrificiu la etolieni. Etimologia cuvântului este complet obscură, neputându-se găsi nici o apropiere posibilă. Este probabil un termen regional etolian. Singurele atestări par a pleca toate de la aceeaşi sursă. În secolul al II-lea a. poetul epic Nicandros, potrivit lui Athenaios, vorbeşte despre aceste produse de patiserie numindu-le ἄρτοι, nume care poate fi însă folosit şi pentru dulciuri; acestea ar fi închinate de către etolieni zeilor: (Nic. *fr.* 136 *ap.* Ath. 114c) Νίκανδρος δὲ θιαγόνας φησὶν ἄρτους ὑπ᾽ Αἰτωλῶν καλεῖσθαι τοὺς τοῖς θεοῖς γιγνομένους.

Mai târziu, în secolul I a., gramaticul Trypho reia în *Tratatul de botanică* (Περὶ φυτικῶν αἰτιῶν) informaţia dată de către Nicandros, adăugând doar faptul că este vorba de nişte pâini „coapte": (Trypho *fr.* 116 *ap.* Ath. 114b) μνημονεύει δὲ πάντων τούτων Τρύφων ἐν α᾽ φυτικῶν, καθάπερ καὶ τῶν ΘΙΑΓΟΝΩΝ ὀνομαζομένων· οὗτοι δ᾽ εἰσὶν ἄρτοι θεοῖς πεττόμενοι ἐν Αἰτωλίᾳ. Mult mai târziu lexiconul lui Hesychios le va defini doar ca pe nişte pâini închinate zeilor: (Hsch. *s.u.* θιαγόνες) ἄρτοι, οἳ παρετίθεντο τοῖς θεοῖς. În ciuda echivalării repetate prin ἄρτος, θιαγών pare a fi un tip de πέμμα cu o răspândire limitată la aria dialectală etoliană.

24. **τὸ θύανον** „Jertfa"

---

[1] Anacr. *fr*. 91, 1 Page: χεῖρα τ᾽ ἐν ἠγάνωι βαλεῖν.
[2] *Cf*. P. Chantraine în *DELG s.u.* ἤγανον.
[3] *V*. ταγηνίας II, A, a, 47.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Θύανον este un tip de turtă sacrificială (πέμμα). Numele ei, un hapax, este un derivat izolat de la verbul θύω „a aduce jertfe zeilor prin ardere". Singura atestare a cuvântului apare într-o glosă a lui Hesychios: (Hsch. *s.u.* θύανον) τὴν θυώνην, ἐστὶ δὲ πέμμα ἀντὶ βοός. Lexicograful îl echivalează în primul rând cu θυώνη „parte dintr-un sacrificiu"[1], dar şi cu un epitet al lui Semele, o dată devenită zeiţă[2]. De aici s-ar putea presupune că este o turtă adusă în dar tocmai acestei zeiţe. A doua precizare, „turtă în loc de «bou»", trimite probabil la numele unei alte turte sacrificiale, numite βοῦς ἕβδομος „al şaptelea bou"[3]. Despre aceasta vorbeşte, printre alţii, istoricul Clidemos (cunoscut şi cu numele de Clitodemos) din secolul al IV a. Acesta, într-un fragment din *Istoria Atticii,* păstrat tot în lexiconul lui Hesychios, o numeşte βοῦς ἕβδομος drept „turtă de sacrificiu" (πέμμα), dar o pune în legătură cu templul zeiţei Selene (nu Semele) sau o consideră ofrandă sacră a acesteia: (Clidem. *fr.* 12 *ap*. Hsch.) βοῦς ἕβδομος· μνημονεύει δὲ τοῦ ἑβδόμου βοός· ὅτι δὲ πέμμα ἐστὶ καὶ τῆς Σελήνης ἱερὸν. Numele de θύανον pare a fi, deci, un substitut pentru turta cunoscută ca βοῦς, cu diferenţa că cea dintâi era poate specializată în sacrificiile închinate zeiţei Semele. Nici un alt lexicograf nu atestă forma θύανον, spre deosebire de βοῦς, mult mai cunoscută.

25. τὰ θυλήματα „Ofrandele"

Θυλήματα este numele unor turte sacrificiale de tip πέμματα. Numele lor este o formă de plural neutru[4] (cu singularul θύλημα) derivată de la substativul θυηλή „partea de carne dintr-o victimă, care este arsă pe altar", de unde „ofrandă, sacrificiu"; θυηλή este un derivat în *l* de la θύος „sacrificiu ars"[5], folosit mai ales la plural, θύεα, „ofrande pe care le arzi"[6] sau poate desemna „mireasma" răspândită la un sacrificiu. Θύος este de asemenea numele unei turte[7], cu care θυλήματα ar putea fi înrudite. La rândul său θύος este un derivat de la verbul θύω „a aduce ofrande zeilor prin ardere". De la numele turtelor θυλήματα se creează şi verbul θυλέομαι „a oferi o turtă în sacrificiu"[8].

Cele mai vechi atestări ale numelui turtei datează din secolul al V-lea. a. şi aparţin în exclusivitate Comediei Vechi, unde este asociat consecvent cu ideea de sacrificiu. Într-un fragment din piesa *Durii* (Στερῥοί) a comediografului Telecleides, unul dintre predecesorii lui Aristofan, un personaj îi „ordonă" lui Hermes să înghită astfel de turte: (Telecl. 33, 1 Kock)

ὦ δέσποθ΄΄Ερμῆ, κάπτε τῶν θυλημάτων

În *Pacea* (Εἰρήνη) lui Aristofan, Trigeu se pregăteşte de sacrificiu căutând măruntaie şi turte θυλήματα: (Ar. *Pax* 1039-40)

Τίθεσο τὼ μηρὼ λαβών·
ἐγὼ δ΄ ἐπὶ σπλάγχν΄ εἶμι καὶ θυλήματα.

Scolia la acest vers explică că este vorba de nişte turte închinate zeilor, preparate din făină de orz (ἄλφιτον) şi asezonate cu vin şi ulei: (*Sch. in Ar. Pax* 1040) θυλήματα· τὰ τοῖς

---

[1] *Cf.* Formă atestată într-o iscripţie din Cos, *cf*. *Abh. Berl. Akad*. 1928, 6, 12.
[2] *Cf. h. Hom*. 1, 21; Sapph. *Fr*. 17, 10; Pi. *P*. 3, 99; D.S. 3, 62 şi 4, 25; Nonn. *D*. 1, 26; 8, 355, *etc*.
[3] *V*. βοῦς II, A, c, 3.
[4] Poate cu grafia θυαλήματα într-o inscripţie din Milet (Milet, 1, 3, 133), unde printre produsele aduse ca sacrificiu sunt amintite: θυαλήματα τρία alături de δέρματα „piei". Aceeaşi asociere în fragmentul din Platon Comicul (Pl. Com. *fr.* 174, 7-10 Kock) citat mai jos. *Cf.* Schwyzer (726, 38) şi J. Casabona, *Recherches sur le vocabulaire des sacrifices en grec, des origines à la fin de l' époque classique*, Aix-en-Provence, 1967, p. 124.
[5] *Cf.* A. *Ag*. 1409; Call. *Aet.* 1, 23.
[6] *Cf. Il*. 6, 270; 9, 499; *Od*. 15, 261; Hes. *Op*. 338; A. *Eu*. 835; *IG* 12(5), 593, 17 (Iulis, sec. V a.); Theoc. 2, 10.
[7] *V*. θύος II, A, a, 26.
[8] *Cf.* Porph. *Abst.* 2, 17; Poll. 1, 27.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

θεοῖς ἐπιθυόμενα ἄλφιτα. ἐπιρραίνεται δὲ οἴνῳ καὶ ἐλαίῳ. În continuarea explicaţiei, scolia citează exemplul din Telecleides. O altă scolie, la piesa *Ploutos* (Πλοῦτος), spune că aceste dulciuri aveau funcţia de προθύματα, adică „sacrificiile preliminare" îndeplinite înaintea unei ceremonii religioase: (*Sch. in Ar. Pl.* 660) καὶ προθύματα· γράφεται καὶ θυλήματα. σημαίνει δὲ τὰ προκατάργματα, ἢ τὰ πρὸ τῆς θυσίας γινόμενα θυμιάματα, ἢ πλακούντια.

Tot într-o scenă de sacrificiu apar θυλήματα într-un fragment din piesa *Dezertorii* (Αὐτόμολοι) a comediografului Pherecrates, unde nişte personaje par să ascundă turtele dedicate zeilor: (Pherecr. 23, 1 şi 6 Kock)[1]

ὅτε τοῖσι θεοῖς θύετε [...]
εἶτ᾽ ἀλλήλους αἰσχυνόμενοι θυλήμασι κρύπτετε πολλοῖς.

Platon Comicul pare să facă excepţie faţă de ceilalţi comici. El foloseşte numele turtelor θυλήματα într-un fragment din piesa *Phaon,* citat de către Athenaios, – asemănător cu un pasaj din *Acharnienii* (Ἀχαρνῆς) lui Aristofan[2], – pentru a exemplifica dorinţele femeilor, femeilor, atunci când beau vin. Dezvăluie în versuri gândurile ascunse ale femeilor, materializate în nume de dulciuri. Lipsa unui context religios se poate explica prin caracterul parodic pe care îl au în general piesele acestuia, scena următoare fiind de fapt o parodie a ritualului[3]: (Ath. 441b ὅσα διὰ τὸν οἶνον συμβαίνει ταῖς γυναιξί): (Pl. Com. *fr.* 174, 7-10 Kock *ap.* Ath. 441b)

πύργης τετάρτης κυνί τε καὶ κυνηγέταιν,
Λώρδωνι δραχμή, Κυβδάσῳ τριώβολον,
ἥρῳ Κέλητι δέρμα καὶ θυλήματα.

În cadrul Comediei Noi, Menandru foloseşte numele turtei în piesa *Dyscolos* (Δύσκολος) cu acelaşi rol de element premergător sacrificiului: (Men. *Dysc.* 440-1)

κανᾶ πρόχειρα, χέρνιβας, θυλήματα
ποιεῖτε.

În aceeaşi epocă, Theophrast, într-un fragment din tratatul *Despre pietate* (Περὶ εὐσεβείας), păstrat de către Porphyrios, asociază θυλήματα cu numele turtei πελανός[4], şi aceasta cu rol sacrificial: (Thphr. *Piet.* 11, 2 *ap.* Porph. *Abst.* 2, 6, 29)[5] [...] ἐπεὶ πελάνου τε καὶ τῶν θυλημάτων ἐπὶ τῆς τραπέζης ἐναργῶς κειμένων [...].[6]

Mărturiile mai târzii ale gramaticilor şi lexicografilor reiau informaţiile date deja de scoliile la Aristofan. O scolie la Theocrit subliniază că sunt preparate culinare făcute din făină de orz şi oferite la sacrificii: (*Sch. in Theoc.* 2, 18) ἄλφιτα τοι πρῶτον πυρὶ τάκεται· ὡς τῶν μαγευουσῶν ἄλφιτα θυουσῶν. ταῦτα δὲ καὶ θυλήματα ἔλεγον. Lexiconul lui Hesychios oferă aceeaşi informaţie, cu precizarea că în compoziţia lor intra mierea şi erau aşezate pe altar: (Hsch. *s.u.* θυλήματα) τὰ ἐπιφερόμενα ἄλφιτα εἰς θυσίαν şi βεβρεγμένα μέλιτι ἄλφιτα, ἢ θυμιάματα ἐπὶ βωμῶν. Photios este singurul autor care le numeşte explicit πέμματα, adăugându-le compoziţia din vin şi ulei, aşa cum reieşea şi din scolia la Aristofan: (Phot. *Lex. s.u.* θυλήματα) πέμματα· ἀπαρχάς· ἄλφιτα ἃ ἔμισγον οἴνῳ καὶ

---

[1] *Cf.* Clem. Al. *Strom.* 7, 6, 30, 3.
[2] *Cf.* Ar. *Ach.* 1089-93. *V. s.u.* ἄμυλος II, C, 5.
[3] *Cf.* Lewis R. Farnell, *Plato Comicus: Frag. Phaon II.: A Parody of Attic Ritual*, în *The Classical Quarterly,* vol. 14, nr. 3/4, pp. 139-146, 1920.
[4] *V.* πελανός II, A, c, 1.
[5] *Cf.* Thphr. *Piet.* 2, 34 şi *id. Fr.* 97, 3.
[6] *Cf. AG* appendix 37, 9; Stob. 4, 2, 20.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

ἐλαίῳ εἰς θυσίαν ἀναφέροντες. Suda atestă forma (Suid. *s.u.*) θυλήγματα, cu siguranţă o grafie eronată, reluând apoi identic nota din Photios.

26. τὸ θύος „Cenuşa" sau „Parfumata"

Θύος este unul dintre numeroşii derivaţi nominali de la verbul θύω „a aduce ofrande zeilor prin ardere", de unde substantivul înseamnă, cum am văzut, „sacrificiu ars", folosit mai ales la plural, θύεα, „ofrande pe care le arzi", sau poate desemna „mireasma", „parfumul"[1] emanat de ardere sau „cenuşa" rezultată; θύος a fost împrumutat în latină cu forma *tus* „tămâie". Există cel puţin un context unde θύος ar putea desemna şi un tip de turtă, cu siguranţă sacrificială (πέμμα), plecând de la imaginea unui produs fie asemănător cu cenuşa, fie înmiresmat.

În secolul al V-lea a. un fragment din comediograful Eupolis vorbeşte de încălzirea unui vas de aramă şi de frigerea unor asemenea dulciuri: (Eup. *fr.* 92, 41-3 Kassel-Austin)

τὸ χαλκίον
θέρμαινέ θ' ἡμῖν καὶ θύη πέττειν τινὰ
κέλευ', ἵνα σπλάγχνοισι συγγενώμεθα

Folosirea verbului πέσσ(/ττ)ειν indică un produs de patiserie şi nu obişnuitul sens al lui θύος[2]. Lexiconul lui Hesychios atestă forma θύα pentru fragmentul din Eupolis, cu menţiunea simplă „turte de sacrificiu": (Hsch. *s.u.* θύα) [...] Εὔπολις τὰ πέμματα.

Această singură atestare ne face să credem că sensul culinar al lui θύος, cu siguranţă secundar, nu s-a impus în evoluţia limbii. La aceasta a putut contribui şi marea varietate de turte de sacrificiu atestate începând cu secolul al V-lea a., care au înlocuit un posibil termen mai general, cum era θύος.

27. τὸ ἴτριον / ἰτρόγαλα „?"

῞Ιτριον[3] este o turtă de sacrificiu de tip πέμμα sau πόπανον. Din punct de vedere etimologic numele ei nu poate fi apropiat de nici un alt cuvânt din vocabularul grecesc. Potrivit lui Athenaios (Ath. 646d) ea era preparată cu miere şi susan. ᾽Ιτρόγαλα este un sortiment mai târziu al turtei la care se adăuga lapte, fiind un compus din numele turtei şi γάλα „lapte". De la numele ἴτριον se formează adjectivul ἰτρίνεος „care seamănă cu o turtă ἴτριον", adică „din miere şi susan", atestat într-o epigramă atribuită lui Crinagoros[4]. Era vândută de un patisier specializat în acest tip de dulciuri numit ἰτριοπώλης[5], potrivit gramaticului Pollux (Poll. 7, 30), nume reconstituit printr-o conjectură şi într-o inscripţie din Pompeiopolis în Cilicia *(CIG* 4434), şi fabricată de către un ἰτράριος, potrivit altor mărturii epigrafice[6].῞Ιτριον este împrumutat după secolul al VI-lea p. în lat. *itrium* în traducerile unor tratate medicale[7].

Prima atestare a numelui turtei apare în secolul al VII-lea a. într-un fragment din iambograful Solon, păstrat de către Athenaios. Acesta citează versurile poetului pentru a

---

[1] = θυμιάματα la Hp. *ap*. Gal. 19, 104. Cu sensul acesta are atestări încă din miceniană: *tuwea* pl. n. „produse aromatice". *Cf.* Lejeune, *R. Et. Gr.* 1959, 140 *sqq.*

[2] *Cf. LSJ s.u.* θύος II.

[3] Pentru accentul cuvântului *u*. Hdn. Gr. 1, 357.

[4] *V. AP* 6, 232.

[5] Numit în greacă târzie ἰτρᾶς: (Leont. Cypr. 1728 A) ἐκάθητο εἰς τὸν ἰτρᾶς. *Cf.* L. Robert, *Mélanges Orlandos,* pp. 242-3.

[6] *Cf. MAMA* 3, 459, 598 (Corycus); *ITyr* 33B.

[7] *V. itrium* III, B, 18.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

explica sensul turtei γοῦρος[1], produs de patiserie cu o compoziţie necunoscută. Verbul folosit de către Solon pentru a exprima consumarea turtei ἴτριον este τρώγω „a ronţăi”, semn că era vorba de un produs culinar crocant; din context reise că ἴτριον este un tip de πέμμα, turtă de sacrificiu: (Sol. *fr.* 38, 1-3 *ap*. Ath. 645f)

Πίνουσι καὶ τρώγουσιν οἱ μὲν ἴτρια,
οἱ δ᾽ ἄρτον αὐτῶν, οἱ δὲ συμμεμιγμένους
γούρους φακοῖσι· κεῖθι δ᾽ οὔτε πεμμάτων
ἄπεστιν οὐδ᾽ ἕν [...]

Următoarea atestare apare în secolul al VI-lea a. într-un fragment din liricul Anacreon, păstrat de către acelaşi Athenaios. Servită cu vin, aici turta este numită λεπτόν „fină, subţire”, caracteristică subliniată apoi şi de alţi autori: (Anacr. *fr.* 28 (373) Page *ap*. Ath. 646d)

ἠρίστησα μὲν ἰτρίου λεπτοῦ μικρὸν ἀποκλάς,
οἴνου δ᾽ ἐξέπιον κάδον.

În secolul al V-lea a. Hippocrates vorbeşte despre coacerea unei astfel de turte şi de servirea ei împreună cu miere: (Hp. *Acut. (Sp.)* 72) ἰτρίον ὀπτῶν, μέλι ἐφθὸν παραχέων. Dintre tragici numai Sofocle îi atestă numele într-un fragment din piesa *Discordia* (Ἔρις), unde un personaj înfometat priveşte cu jind la nişte astfel de ἴτρια: (S. *fr.* 199) ἐγὼ δὲ πεινῶσ᾽ αὖ πρὸς ἴτρια βλέπω.

Aşa cum se întâmplă cu cele mai multe nume de dulciuri, ἴτρια sunt atestate cu precădere în comedia din secolul V-IV a. În *Acharnienii* lui Aristofan un vestitor îl anunţă pe Dikaiopolis că întreg aranjamentul pentru un banchet este gata; sunt puse în ordine scaunele, mesele, pernele, sunt aduse coroane şi parfum şi sunt servite dulciuri, lângă care nu lipsesc curtezanele; pe lângă plăcintele cu amidon, cele simple şi turtele cu susan apar şi ἴτρια preparate cu miere şi susan (Ar. *Ach*. 1092) ἄμυλοι[2], πλακοῦντες[3], σησαμοῦντες[4], ἴτρια. Acumularea tuturor acestor tipuri de dulciuri are fără îndoială efect comic, pe lângă conotaţiile metaforice implicite în context, datorate prezenţei susanului în compoziţia unora dintre dulciuri[5]. Într-un fragment din piesa *Nunta lui Herakles* (Ἡρακλῆς γαμῶν) a comediografului Archippos, contemporan cu Aristofan, se vorbeşte despre o masă plină cu turte ἴτρια şi alte deserturi: (Archipp. 9, 1-2 Kock)

τράπεζα δ᾽ ἰτρίοισιν ἐπιφορήμασίν τ᾽
ἄλλοις γέμουσα

Autorii de Comedie Nouă din secolul al IV a. par să aibă tipare fixe în care folosesc numele acestei turte. Un fragment din comediograful Ephippos din piesa *Efebii* (Ἔφηβοι), păstrat de către Athenaios pentru a exemplifica folosirea numelui plăcintei πυραμοῦς[6], atestă un context similar: (Ephipp. 8, 3-4 Kock *ap.* Ath. 644c)

ἴτρια, τραγήμαθ᾽[7] ἧκε, πυραμοῦς, ἄμης[8]
ᾠῶν ἑκατόμβη· πάντα ταῦτ᾽ ἐχναύομεν

---

[1] *V*. γοῦρος II, A, a, 10.
[2] *V*. ἄμυλος II, C, 5.
[3] *V*. πλακοῦς II, C, 1.
[4] *V*. σησαμοῦς II, A, a, 40.
[5] *V*. *s.u.* ἄμυλος II, C, 5.
[6] *V*. πυραμοῦς II, C, 62.
[7] *V*. τραγήματα denumesc dulciurile în general.
[8] *V*. ἄμης II, C, 3.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

De asemenea, un fragment din lucrarea *Despre ghicitori* (Περὶ γρίφων) a lui Clearchos, discipol al lui Aristotel, menţionează ἴτριον într-o enumerare de alte produse de patiserie şi de ingrediente: (Clearch. 63-5 *ap.* Ath. 649a)

„ἐπί τε τῶν τραγημάτων ὁμοίως·
ἄμης[1], πλακοῦς[2], ἔντιλτος[3], ἴτριον, ῥόα,
ὠὸν, ἐρέβινθος, σησάμη[4], κοπτή[5], βότρυς" […]
ταῦτα μὲν ὁ Κλέαρχος.

Astfel de „locuri comune", din care ni se păstrează totuşi prea puţine exemple pentru a le stabili originea, făceau probabil parte din însăşi structura comediei şi din obişnuinţa autorilor de a prelua unii de la alţii fragmente întregi, cu modificări datorate doar contextului.

O caracteristică importantă a turtei ἴτριον era şi fragilitatea ei, exprimată încă de la Anacreon prin adjectivul λεπτός. În secolul al III-lea a.[6] aceasta devenise proverbială, aşa cum rezultă din mimiambul *Profesorul* (Δάσκαλος) al lui Herondas, în care mama unui elev leneş se plânge că acesta stă toată ziua degeaba pe acoperiş, iar ţiglele se rup ca nişte turte ἴτρια: (Herod. 3, 44)

ἀλλ᾽ ὁ κέραμος πᾶς ὥσπερ ἴτ<ρ>ια[7] θλῆται

Gramaticii de mai târziu vor confirma cu toţii această caracteristică: în secolul al II-lea p. Moeris defineşte numele turtei cu acelaşi cuvânt folosit de Anacreon, λεπτά, afirmând în acelaşi timp că, de obicei, erau numite λάγανα, numele unor plăcinte[8] (Moer. 199, 33) ἴτρια (ἴστρια Codd.) πλάσματα λεπτὰ σησάμῳ πεπλασμένα. „λάγανα" κοινόν; în acelaşi secol paremiograful Zenobios aminteşte fragilitatea lor proverbială: (Zenob. 5, 73) πάντα χναύματα· λέγουσι τὰ ἀποθραύσματα τῶν ἰτρίων καὶ πλακούντων. τὸ γοῦν πᾶν χναῦμα σημαίνει οἷον πᾶν πρᾶγμα; în secolul al V-lea p. Hesychios le numeşte κλάσματα „bucăţi rupte" sau καπυρώδη πλάσματα „prăjiturele uscate": (Hsch. *s.u.* ἰτρία) δῶρα· κλάσματα. ἢ καπυρώδη πλάσματα. [ἢ τὰ ὑπογάστρια] πέμματά τε καὶ τραγήματα; în secolul al IX-lea p. Photios reia parţial definiţia dată de către Hesychios: (Phot. *Lex*. *s.u.* ἴτρια) καπυρώδη πλάσματα, iar lexiconul Suda în secolul al X-lea p. nu face decât să transcrie definiţia: (Suid. *s.u.* ἴτρια) καπυρώδη πλάσματα; în secolul al XII-lea p. *Etymologicum Magnum,* care are o altă sursă de inspiraţie, reia explicit legătura dintre numele turtei şi adjectivul λεπτός: (*E. M.* 479, 40) ἴτριον· τὸ καπυρῶδες τραῦμα ἢ πλάσμα, ἀπὸ τοῦ ἰέναι ἐπὶ λεπτὸν γὰρ ἕλκεται.

În secolul I a. o menţiune izolată pare să indice că numele de ἴτριον ajunsese să fie folosit pentru un sortiment mai larg de dulciuri. Dionis din Halicarnas vorbeşte despre astfel de turte preparate din seminţe de grâu: (D.H. 1, 55) ἴτρια καρποῦ πεποιημένα πυρίνου. Un autor opsartitic de dată incertă confirmă folosirea numelui turtei cu un sens mai larg. Harpokration din Mendes[9], citat de către Athenaios, discutând despre numele tartei παγκαρπία[10], precizează în tratatul său culinar *Despre plăcinte* (Περὶ πλακούντων) că

---

[1] *V.* ἄμης II, C, 3.
[2] *V.* πλακοῦς II, C, 1.
[3] *V.* ἔντιλτος II, C, 22.
[4] *V.* σησάμη II, A, a, 40.
[5] *V.* κοπτή II, C, 36.
[6] *Cf.* alte atestări papirologice: *POxy.* 736, 50 παιδῶν ἰτρίου ἡμιωβέλιον; *PCair.Zen.* 5, 9 ἴτρια 300.
[7] Textul pe papir este păstrat fragmentar, conjectura ἴτ<ρ>ια fiind propusă de către Rutherford (*u.* ed. Herod.).
[8] *V.* λάγανον II, C, 42.
[9] Mendes, azi Achmum-Tanah, oraş din sudul Egiptului.
[10] *V.* παγκαρπία II, C, 54.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

aceasta este denumirea pe care o dau tartei cei din Alexandria, în timp ce el însuşi, atunci când o defineşte, o numeşte ἴτριον: (Harp. Mend. *ap.* Ath. 648b) Ἀρποκρατίων δὲ ὁ Μενδήσιος ἐν τῷ περὶ Πλακούντων τὴν παρ᾽ Ἀλεξανδρεῦσι καλουμένην ΠΑΓΚΑΡΠΙΑΝ ... καλεῖ. ἴτρια δ᾽ ἐστὶ ταῦτα συντεθρυμμένα μετὰ μέλιτος ἐψόμενα.

Începând cu secolul I p. numele turtei este atestat şi în limbajul medical. Dioscorides îl plasează lângă numele unei turte cu miere, inspirându-se poate din Hippocrates: (*u. supra*) (Dsc. 4, 63) μελιτώμασι καὶ ἰτρίοις. Un text medical din aceeaşi epocă, numit convenţional *Anonymus Londinensis* şi inspirat probabil dintr-o culegere de sfaturi medicale intitulate Ἰατρικά, care i-au aparţinut medicului Menon din secolul al IV-lea a., atestă numele turtei într-un fragment, însă, unde numeroasele lacune nu permit o analiză mai amplă (Anon. Lond. *fr.* 2, 3) μὴ καὶ τὸ ἴτριον καὶ τὰ αι[.]εια [..]ειν συ[.]καιερ [….].

În secolul al II-lea p. medicul Galenos, care consacră un spaţiu mai larg acestor produse în Περὶ ἰτρίων (Gal. *De alim. fac.* 6, 492), spune că existau două tipuri de ἴτρια, cele mai bune fiind numite ῥυήματα, numele altor dulciuri[1], iar celelalte λάγανα, fără însă să precizeze diferenţa dintre ele: (*ibid.*[2]) διττὸν δὲ τῶν ἰτρίων τὸ εἶδος, ἄμεινον μέν, ὃ καλοῦσι ῥυήματα, φαυλότερον δὲ τὰ λάγανα. De remarcat că tot λάγανα erau numite şi de către gramaticul Moeris (*u. supra*) de asemenea în secolul al II-lea p. Acelaşi Galenos în tratatul său *De rebus boni malique suci* face o constatare lingvistică foarte importantă: numele de plăcinte din vremea sa λάγανα şi ῥυήματα erau denumite de către „cei vechi” ἴτρια: (Gal. *De rebus* 6, 768) ὀνομάζειν δέ μοι δοκοῦσιν ταῦτα τὰ νῦν ὑφ᾽ ἡμῶν καλούμενα λάγανά τε καὶ ῥυήματα κοινῇ προσηγορίᾳ τῇ τῶν ἰτρίων οἱ παλαιοί. În sfârşit, Oribasius, citând în tratatul său *Collectiones medicae* un fragment din medicul Dieuches din secolul al III-lea a., spune că ἴτριον era un alt nume al lui πόπανον, nume generic al turtelor de sacrificiu: (Dieuch. *ap.* Orib. *Col. med.* 4, 7, 33) τὸ δὲ πόπανον, ὅ τινες ἴτριον καλοῦσιν.

Având la îndemână aproape toate sursele de mai sus, şi, cu siguranţă, altele în plus, inaccesibile astăzi, Athenaios defineşte, la începutul secolul al III-lea p., ἴτριον drept o turtiţă de sacrificiu subţire, cu susan şi miere: (Ath. 646d) πεμμάτιον λεπτὸν διὰ σησάμου καὶ μέλιτος γινόμενον. Afirmă, de asemenea, că aceste turte puteau fi consumate singure la desert sau serveau ca un fel de blat sau foaie de plăcintă pentru prepararea altor turte, precum cea numită de romani *libum*[3]*:* (Ath. 125f) ἐξῆς ἐπεισηνέχθη πλακοῦς ἐκ γάλακτος ἰτρίων τε καὶ μέλιτος, ὃν Ῥωμαῖοι λίβον καλοῦσιν.

Precizarea lui Athenaios ἐκ γάλακτος „cu lapte” anunţă un sortiment târziu al acestei turte. Într-un comentariu la Gorgias al lui Platon, scris de către filosoful din secolul al VI-lea p. Olympidoros, apare atestat şi numele ἰτρόγαλα, cu siguranţă o varietate a lui ἴτριον: (Olymp. *in Grg.* 32, 2) καὶ εἰ εἴποι τυχὸν ὅτι „ἰτρόγαλα θέλω φαγεῖν”, λέγει ὁ ἰατρός, κἂν βλάπτῃ αὐτὸν, ὅτι „ναὶ δέσποτα φάγε”, μάλιστα εἰ καὶ μέλλοι μετ᾽ αὐτοῦ ἐσθίειν. Acelaşi sortiment este atestat şi de două lexicoane târzii, al lui Suda (sec. X) şi cel intitluat al lui Pseudo-Zonaras (sec. XIII), fără însă nici o explicaţie în dreptul cuvântului (Suid. şi *Ps. Zonar. s.u.* ἰτρόγαλα).

28. ὁ κάνδυλος / κανδύλος / κάνδαυλος / κάνδυτος „?”

Κάνδυλος, cu accent schimbat κανδύλος şi cu varianta mai des atestată κάνδαυλος, este o turtă de sacrificiu de tip πέμμα sau un tip de plăcintă (πλακοῦς). Forma κάνδυτος nu este atestată decât de către Photios, care-l citează pe Aristofan. Nu este exclus ca lexicograful să fi transcris greşit unul dintre primii doi termeni. Aceleaşi cuvinte desemnează însă, în mai

[1] *V.* ῥύημα II, C, 63.
[2] *Cf.* şi Gal. *ibid.* 6, 687; *De rebus* 6, 768; *in Hipp.* 15, 90.
[3] *V. libum* III, A, 1.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

multe contexte, un tip de mâncare sau de sos lidian foarte elaborat şi apreciat în antichitate[1]. Acesta era şi sensul principal al cuvântului, cel de turtă fiind probabil derivat de la cel al mâncării. În urma analizării contextelor se pare că există o specializare a formei κάνδαυλος cu sensul mâncării lidiene şi a celei κάνδυλος cu sensul turtei. Etimologia cuvântului este necunoscută. Este poate un împrumut lidian. Ar putea fi de asemenea pus în legătură, cel puţin prin etimologie populară, cu numele propriu Καν̣δαύλης, supranume meonian al lui Hermes[2] sau nume al unui rege lidian[3].

Sensul clar de turtă al lui κάνδυλος rezultă dintr-o glosă a lui Hesychios şi o scolie la piesa *Pacea* a lui Aristofan. Lexicograful o numeşte turtă de sacrificiu, πέμμα, cu precizarea „bună de mâncat" – deci nu avea doar o folosire sacrală – adăugând că era preparată din carne de iepure, lapte, brânză şi miere: (Hsch. *s.u.* κανδύλος[4])· διὰ λαγώων καὶ γάλακτος καὶ τυροῦ καὶ μέλιτος πέμμα ἐδώδιμον. Scolia la textul lui Aristofan, citându-l pe Demetrios din şcoala lui Zenodotos, o numeşte în schimb un tip de plăcintă, πλακοῦς: (*Sch. in Ar. Pax* 123) καὶ κόνδυλον. Δημήτριος ὁ ζηνοδότειος μεταγράφει „κάνδυλον". εἶδος δέ ἐστι πλακοῦντος. Textul la care trimite această scolie comportă un joc de cuvinte din care se poate deduce că este vorba de un produs de patiserie. Astfel, Trigeu le promite fiicelor sale că, dacă se va întoarce cu bine din călătoria sa în cer, călare pe un scarabeu, în încercarea de a afla de la Zeus care sunt cauzele pentru care Grecia are atât de suferit, acestea vor avea ce să mănânce: (Ar. *Pax* 122-3)

Ἦν δ᾽ ἐγὼ εὖ πράξας ἔλθω πάλιν, ἕξετ᾽ ἐν ὥρᾳ
κολλύραν μεγάλην καὶ **κόνδυλον** ὄψον ἐπ᾽ αὐτῇ.

Jocul de cuvinte constă în folosirea lui κόνδυλος „umflătură", „pumn" în loc de κάνδυλος, numele turtei. Este de presupus că aici κόνδυλος trimite în subtext la un produs de patiserie şi pentru că alături este folosit numele de κολλύρα, o pâine rotundă nedospită preparată din făină de orz.

În cele mai multe contexte însă nu se poate şti dacă κάνδυλος denumeşte turta sau mâncarea lidiană. De exemplu Euangelos, comediograful din secolul al IV-lea a., atestă cuvântul într-o succesiune de produse culinare într-un fragment din comedia *Mireasa fără văl* (Ἀνακαλυπτομένη), alături de numele unui fel de omletă (θρῖον), al brânzei (τυρός), al plăcintei ἔγχυτος[5], al celei numite ἀμύλιον[6] şi al ouălor (ᾠά): (Euang. *fr.* 1, 8-9 *ap*. Ath. 644d)

(A.) ὡς ἀλαζὼν ὁ κατάρατος. (B.) θρῖα, τυρόν, ἐγχύτους.
(A.) παῖ Δρόμων. (B.) **κάνδυλον**, ᾠά τ᾽, ἀμύλιον ...

Dintr-un asemenea context nu putem şti cu certitudine ce anume înseamnă κόνδυλος[7]. În schimb, în comedia *Falsul Herakles* (Ψευδηρακλῆς) a lui Menandru, este mai probabil să fie vorba de numele turtei, din moment ce contextul atestă mai multe produse de patiserie (ἔγχυτος, πλακοῦς) pe care trebuia să ştie să le facă un bucătar: (Men. *fr*. 409 Kassel-Austin *ap.* Ath. 644c-d[8])

---

[1] *Cf.* Nicostr. Com. 17; Alex. 172, 1; Philem. 60; *PGiss*. 93, 12 (sec. II p.).
[2] *Cf.* Hippon. *fr*. 1.
[3] *Cf.* Hdt. 1, 7.
[4] În ediţia Latte cuvântul este din punct de vedere al accentului paroxiton.
[5] *V*. ἔγχυτος II, C, 17.
[6] *V*. ἄμυλος II, C, 5.
[7] Un exemplu asemănător de unde nu se poate deduce sensul exact al cuvântului apare la iambograful din secolul al III-lea a. Cercidas (Cerc. 18, col. 2, 15).
[8] Acelaşi fragment este citat de către Athenaios într-un context mai larg în Ath. 172b.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

οὐκ ἔστι κανδύλους [...]
ὁ μάγειρος γὰρ ἐγχύτους ποιεῖ,
πλακοῦντας ὀπτᾷ, [...].

Mai târziu, în secolele I-II p., Plutarh asociază pe κάνδυλος în *Quaestiones Conuiuales* cu numele turtei de sacrificiu πέμμα, aşa cum o va glosa şi lexiconul lui Hesychios: (Plu. *M.* 644b) οὐ γὰρ ἦν οἶμαι πέμματα καὶ κανδύλους [...]. Athenaios citează cuvântul alături de alte nume de dulciuri, subliniind ideea că, în epopeile homerice, nu erau servite astfel de mâncăruri destinate în general regilor, pentru că nu ajutau cu nimic nici sufletul, nici corpul: (Ath. 9a) καὶ οὐ θρῖα[1] καὶ **κάνδυλον** καὶ ἄμητας[2] μελίπηκτά[3] τε τοῖς βασιλεῦσιν ἐξαίρετα παρατίθησιν Ὅμηρος, ἀλλ᾽ ἀφ᾽ ὧν εὖ ἕξειν ἔμελλον τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχήν.[4]

Forma κάνδυτος este atestată numai de lexiconul lui Photios, care pretinde că-l citează pe Aristofan (Ar. *fr*. 791). Photios nu o numeşte explicit turtă, ci „preparat culinar", adăugând însă compoziţia, – lapte, grăsime, miere: (Phot. Lex. *s.u.* κάνδυτος) σκευασία ὀψοποιική· μετὰ γάλακτος καὶ στέατος καὶ μέλιτος. Aceste ingrediente, în parte aceleaşi cu cele date de către Hesychios, ne fac însă să credem că este vorba de aceeaşi turtă. Tot Photios adaugă în continuare că exista şi altă reţetă în compoziţia căreia intrau carnea (probabil cea de iepure), pâinea şi brânza: (*ibid.*) ἔνιοι δὲ διὰ κρέως καὶ ἄρτου καὶ τυροῦ· οὕτως Ἀριστοφάνης. Credem că, în cadrul aceleiaşi definiţii, Photios grupează de fapt ambele sensuri ale lui κάνδυλος (κάνδυτος), prima descriere fiind cea a turtei, cea de-a doua, a mâncării lidiene.

29. **ἡ κρόκη** „Piatra de râu"

Κρόκη este o turtă de sacrificiu (πέμμα). Acest sens al cuvântului este o folosire figurată pentru substantivul omonim κρόκη „piatră rotundă şlefuită de apă"[5], cuvânt pus în legătură cu scr. *śárkarā* cu acelaşi sens, care nu trebuie însă confundat cu κρόκη „pânză" (< κρέκω „a ţese"). Folosirea figurată are la bază probabil forma produsului, asemănătoare cu piatra cu colţurile rotunjite. Singura atestare a numelui turtei apare în lexiconul lui Hesychios, cu menţiunea simplă „tip de turtă sacrificială": (Hsch. *s.u.* κρόκη) πέμματος εἶδος. Nu ştim nimic despre autorul de la care împrumută lexicograful acest sens al cuvântului sau despre rolul turtei în ceremonialul sacru.

30. **τὰ λαίγματα** „Seminţele"

Λαίγματα sunt numele unor turte sacrificiale (πέμματα). Cuvântul nu are o explicaţie etimologică satisfăcătoare[6]. Singura atestare apare în lexiconul lui Hesychios: (Hsch. *s.u.* λαίγματα) πέμματα, οἱ δὲ σπέρματα, ἱερὰ ἀπάργματα. Potrivit glosei unii înţelegeau prin cuvânt „seminţe" sau „primele roade ale câmpului oferite în sacrificiu". Este posibil ca aceste turte să fi fost preparate tocmai din aceste roade şi să fi fost oferite unor divinităţi asociate cu rodnicia pământului, probabil Demeter[7]. Nu este exclus ca forma λαίγματα să fie o transcriere greşită a lui Hesychios. Editorul lui, Latte, se întreabă dacă n-ar trebui citit în acest loc λάγανα, numele altor plăcinte bine atestate[8]. O altă variantă a cuvântului, λάγματα,

---

[1] Θρῖον este un tip de omletă făcută din lapte, ouă, grăsime, făină, miere şi brânză păstrată în foi de palmier.
[2] *V*. ἄμης II, C, 3.
[3] *V*. μηλίπηκτον II, A, a, 32.
[4] Fragmentul este preluat parţial de lexiconul Suda *s.u.* θρῖα şi Ὅμηρον.
[5] *Cf.* Arist. *Mech*. 852[b] 29; Lyc. *Alex*. 107.
[6] *Cf.* P. Chantraine în *DELG s.u.*
[7] *V*. ἀχαίνη II, A, c, 2.
[8] *V*. λάγανον II, C, 42.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

apare în lexiconul lui Photios, unde este preluată o parte din definiţia lui Hesychios: (Phot. *Lex. s.u.* λάγματα) ἱερὰ ἀπάργματα. Dacă însă forma din Hesychios este corectă, în mod evident este un plural neutru, singularul fiind atestat într-o notă a gramaticului Theognostos din secolul al IX-lea p. în *Canones siue De orthographia,* unde este echivalată scurt cu sensul de „sacrificiu”: (Theognost. *Can*. 27A)[1] λαῖγμα· τὸ ἱερόν.[2] O posibilă legătură ar putea fi făcută şi cu forma λαῖμα, definită asemănător de către lexiconul Suda: (Suid. *s.u.* λαῖμα) τὸ ἱερὸν θῦμα sau, într-o variantă mai lungă şi mai confuză,: (*id. s.u.* λαῖμα) τὸ αἷμα. παραπεποίηται δὲ παρὰ τὸ λαιμόν. οἱ δὲ λαῖμα, τουτέστιν ὅρμημα. ἔτι μέντοι τῶν περὶ τὴν Ἀσίαν τινὲς ἐπὶ τῶν ἀναιδῶν καὶ ἐκτόλμων οὕτω λέγουσιν. Ἀριστοφάνης Ὄρνισι· Această ultimă glosă s-ar fi putut naşte dintr-o greşeală în textul *Păsărilor* lui Aristofan (*Au.* 1562-4), unde forma λαῖμα ar putea fi corectată în λαιμᾶν. Oricum ar fi, toate acestea sunt cuvinte cu grafii incerte, pe baza cărora nu se pot emite concluzii sigure.

31. λειτῖνος „?”

Λειτῖνος este o turtă de sacrificiu de tip πέμμα. Cuvântul este un hapax, singura sursă fiind lexiconul lui Hesychios, care îl glosează simplu: (Hsch. *s.u.* λειτῖνος) πέμματος εἶδος. Numele turtei poate fi apropiat din punct de vedere etimologic de substantivul λήτωρ, cu genitivul λήτορος, atestat într-o inscripţie arcadiană din Lusoi (*IG* V 2, 405), fie ca apelativ – „preot”, fie ca antroponim. Acelaşi cuvânt este atestat cu grafia λείτωρ în inscripţii attice (*IG* II^2, 4817, 22) sau în compusul ὁμολείτωρ (*IG* II^2, 1369, 38), aşa cum apare şi în numele turtei, scriere datorată poate unei influenţe beoţiene[3]. Tot grafia cu ει apare în tesaliană în denominativul frecvent λειτορεύω (= ἱερεύω) „a îndeplini serviciul de λείτωρ”[4]. În aceeaşi serie mai poate fi adusă în discuţie o glosă al lui Hesychios: λείτορες· ἱέρειαι. Toţi aceşti termeni provin de la un radical λη- greu de explicat[5]. Se poate presupune că şi numele produsului culinar este un derivat de la acelaşi radical, confirmându-se sensul de turtă de sacrificiu.

32. τὸ μελίπηκτον / τὸ μελίπακτον „Turta plină cu miere”

Μελίπηκτον, cu varianta dorică μελίπακτον, este o turtă sacrificială preparată cu miere şi susan. Numele ei este un compus din substantivul μέλι „miere”, vechi cuvânt I. E.[6], şi o formă a verbului πήγνυμι „a fixa, a coagula”, provenit din radicalul **pak-/g-*, care în latină l-a dat pe *pango* „a înfige”. În neogreacă numele turtei se păstrează cu acelaşi sens: το μελίπηκτο „prăjitură din susan şi miere”.

Forma dorică este atestată către sfârşitul secolului al V-lea a. la poetul liric Philoxenos din Citera în poemul culinar *Banchetul* (Δεῖπνον): (Philox. 3, 16-7) καὶ μελίπακτα τετυγμέν′ / ἄφθονα σασαμόφωκτα. Din fragment reiese că, înainte de a fi coapte şi unse cu miere, turtele sunt presărate cu susan (σασαμόφωκτα). Acelaşi tip de preparare apare la romani în cazul plăcintei *globus / globu(/o)lus*[7].

Forma μελίπηκτον este atestată mai târziu în comedia secolului al IV-lea a. Comediograful Antiphanes îi citează numele într-un fragment din piesa *Deukalion*

---

[1] *Cf.* Ps. Zonar. 1288, 3.

[2] O posibilă atestare a formei de singular cu o definiţie diferită şi la Hsch. *s.u.* λαῖγμα· περικεφαλαίας κόσμος.

[3] *Cf.* P. Chantraine în *DELG s.u.* λήτωρ.

[4] *Cf. SEG* 8, 714 (Theba, Egipt, sec. II a.); *IG* 9^2, 397, 1 şi 1228, 3; *Arch. Pap*. 9, 215 (probabil din Egipt). *V*. de asemenea O. Masson, *Revue de Philologie,* Paris, 1963, p. 217.

[5] *Cf.* M. Lejeune, *R. Et. Gr*. 1941, p. 183, n. 51; E. Benveniste, *Institutions indo-européennes* 2, 92.

[6] *Cf.* hit. *milit = melit* - n. luv. *malit*, got. *mili‡*, alb. *mjalte*, irl. *mil*, lat. *mel.*

[7] *V*. *globus* III, B, 17.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

(Δευκαλίων) alături de altă turtă cu susan, confirmând aşadar prepararea ei cu acest ingredient „fixat” (*cf.* etimologia < πήγνυμι) în mierea de pe suprafaţa produsului: (Antiph. *fr.* 78, 1 Kock *ap.* Ath. 646e) σησαμίδας ἢ μελίπηκτα ἢ τοιοῦτό τι. Dintr-un alt pasaj dialogat al aceleiaşi piese reiese că un personaj ar prefera să o mănânce împreună cu un ou crud, semn poate că era prea dulce: (*id. fr.* 140, 4-5 Kock)

Α. μελίπηκτα δ᾽ εἴ σοι προσφέροι; Β. τρώγοιμι καὶ
ᾠὸν δὲ καταπίνοιμ᾽ ἄν. Α. ἄλλου δεῖ τινος;

Tot în secolul al IV-lea a. istoricul Hermias spunea că legea căsătoriei la Naucratis interzicea să oferi la nuntă ouă şi turte μελίπηκτα, un indiciu probabil că acesta era de fapt obiceiul grecesc, deosebit de cel egiptean: (Herm. Hist. 2, 80 *ap.* Ath 150a) ἐὰν δέ τις Ναυκρατιτῶν γάμους ἑστιᾷ, ὡς ἐν τῷ γαμικῷ νόμῳ γέγραπται, ἀπείρηται ᾠὰ καὶ μελίπηκτα δίδοσθαι.

La Menandru, în comedia *Falsul Herakles* (Ψευδηρακλῆς), un personaj parfumat şi încoronat cu lauri mănâncă la desert (τραγηματίζεται)[1] turte μελίπηκτα împreună cu sturzi (κίχλη). Asocierea dintre un produs de patiserie şi carnea sturzilor pare un loc comun în comedie[2], aşa cum reiese şi în cazul tipului de plăcintă ἄμυλος[3]: (Men. *fr.* 451, 14-6)

ἔπειθ᾽ ὁ δειπνῶν μὲν τραγηματίζεται,
μυρισάμενος δὲ καὶ στεφανωσάμενος πάλιν
<σύμμεικτα> δειπνεῖ τὰ μελίπηκτα ταῖς κίχλαις.

După Comedia Nouă numele turtei μελίπηκτον este asociat explicit cu numele generic al turtei sacrificiale, πέμμα, semn că nu mai era de ajuns numele ei pentru a-i defini realitatea: în sec. I p. Philon Iudeul foloseşte în lucrarea sa *Despre visele trimise de divinitate* (Περὶ τοῦ θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὀνείρους) această sintagmă: (Ph. *Som.* 2, 48, 2) μελιπήκτων πεμμάτων, iar mai târziu Clemens din Alexandria: (Clem. Al. *Paed.* 2, 1, 4, 1, 2) πέμματα καὶ μελίπηκτα. Aceeaşi asociere şi într-o scrisoare a lui Alkiphron, unde σκώληξ, numele unei turte în formă de vierme[4], este numită πεμμάτιον „turtiţă” şi variantă a lui μελίπηκτον (Alciphr. 4, 13, 10). Plutarh menţionează un caz în care această turtă putea fi alcătuită chiar sub forma unui oraş, desigur o miniatură ce dovedea arta culinară a epocii: (Plu. *M.* 200d) μελίπηκτον εἰς σχῆμα τῆς πόλεως διαπλάσας. Gramaticul Pollux o compară cu turta ἴτριον[5] (Poll. 6, 78), tot un tip de πέμμα.

În lexiconul lui Hesychios numele turtei apare în două glose diferite. Într-una, un nume obscur, ἐμπαστήρια, este echivalat drept μελίπεκτα. Despre ἐμπαστήρια nu se ştie nimic, fiind un hapax. Am putea presupune că este numele la plural al unei alte prăjituri: *ἐμπαστήριον. Nu este exclus însă să fie o grafie greşită pentru un termen ce ne rămâne necunoscut. În cea de-a doua glosă, numele plăcintei κοπτή[6] la plural este echivalat tot cu μηλίπεκτα, asociere datorată probabil prezenţei susanului în ambele reţete. În lexiconul lui Suda μηλίπηκτον este glosat simplu „tip de plăcintă”: (Suid. *s.u.*) εἶδος πλακοῦντος. În secolul al XIII-lea p. *Pseudo-Zonaras* echivalează cu ajutorul lui μελίπηκτον numele turtei ἄγκουρος, scriere eronată pentru ἄγγουρος[7] (*Ps. Zonar. s.u.*). În aceeaşi perioadă gramaticul

[1] *Cf.* un alt pasaj de comedie unde turta μελίπηκτον este atestată alături de alte deserturi: *CAF fr.* 141, 1-2 εἰς μελίπηκτα / καὶ τραγήματ᾽ ἐξώκειλεν.
[2] *Cf.* Pl. Com. *fr.* 174, 7-10; Ar. *Pax* 1192-96.
[3] *V.* ἄμυλος II, C, 5.
[4] *V.* σκώληξ II, A, a, 42.
[5] *V.* ἴτριον II, A, a, 27.
[6] *V.* κοπτή II, C, 36.
[7] *V.* ἄγγουρος II, A, a, 10.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Thomas Magister vorbeşte în *Ecloga nominum et uerborum Atticorum* despre turta μελίπηκτον în comparaţie cu plăcinta numită μελιτοῦττα, subliniind că cea dintâi era preparată din făină de orz (ἄλφιτον) şi miere: (Thom Mag. *Ecl*. 229, 9) μελίπηκτον καὶ πόπανον, οὐ μελίτωμα. μελίπηκτα δέ ἐστιν ἄλφιτα ἀναδεδευμένα μέλιτι, ὃ μελιτοῦττάν φασιν· ἀλλὰ σὺ τὸ μελίπηκτα ἀφεὶς τοῖς ποιηταῖς μελιτοῦτταν λέγε. τινὲς δὲ μελιτοῦττά φασιν οὐ τὸ ἐξ ἀλεύρου καὶ μέλιτος. Mărturiile gramaticilor şi lexicografilor începând cu secolul al II-lea p. dovedesc că μηλίπεκτον devenise un nume generic pentru dulciurile cu miere, cu ajutorul căruia erau definite alte sortimente particulare.

Exista şi o expresie, μελίπηκτα κύνες, „turte cu miere pentru câini", referitoare la cei ce se bucură de cele mai bune lucruri fără să le merite, aşa cum reiese dintr-o *Appendix Prouerbiorum* de dată incertă: (*Prou*. 3, 85) μελίπηκτον· εἶδος πλακοῦντος· καὶ παροιμία, „μελίπηκτα κύνες" ἐπὶ τῶν παρ᾽ ἀξίαν τὰ κάλλιστα ἀπολαυόντων.

33. ὁ μνοῦς „Puful"

Μνοῦς, cu forma necontrasă μνόος, denumeşte propriu-zis în greacă „puful" foarte fin al penelor păsărilor tinere sau al lânei[1]. În acelaşi timp este numele unei turte, cel mai probabil de cult. Sensul culinar este mai degrabă cel secundar, trimiţând la o caracteristică a acesteia, poate foarte „pufoasă" sau cu o crustă foarte fină care amintea de „puful" unei păsări. Cuvântul ar putea avea legătură cu χνόος, χνοῦς, care denumeşte orice tip de eflorescenţă, de la „spuma"[2] mării la „puful" unei plante[3] sau al bărbii[4], care începe să crească, şi de asemenea asemenea cu μνίον „spumă"[5], fiind poate rezultatul unei încrucişări între aceşti termeni[6].

Există două atestări sigure pentru numele acestei turte. Cea dintâi provine dintr-un fragment din comediograful de secolul al IV-lea a. Ephippos din piesa *Cel din Kydonia* (Κύδων), astăzi Chania în nordul Cretei, oraş vestit în antichitate pentru ospitalitatea lui. Scena prezintă mâncărurile servite după un banchet, unde, pe lângă aceste turte μνοῦς, sunt aduse boabe de rodie, boabe de năut şi bob, terci de arpacaş, brânză, miere, turte cu susan[7] şi alte bunătăţi printre care şi „creier de Zeus"[8]: (Ephipp. *fr.* 13, 1-7 Kock *ap*. Ath.)

καὶ μετὰ δεῖπνον κόκκος [...]
ἐρέβινθος […] κύαμος
χόνδρος, τυρός, μέλι, σησαμίδες,
βράχος, βρυγμός, **μνοῦς**, πυραμίδες[9],
μῆλον, κάρυον, γάλα, καναβίδες,
κόγχαι, χυλός, Διὸς ἐγκέφαλος.

A doua atestare este una epigrafică din oraşul Mylasa în Caria într-o inscripţie de dată incertă. Din text se poate deduce că este vorba de o turtă de cult oferită în dar împreună cu măruntaiele unei victime. Păstrarea fragmentară a textului nu permite identificarea zeităţii cu care este asociată această turtă: (*IMylasa* 302, 10-2)

[λήψεται δὲ ἀφ᾽ ἑκάστου]

---

[1] *Cf.* Ar. *Fr*. 258; Hp. *Mul*. 1, 61; *AP* 5, 121 (Phld.)
[2] *Cf. Od*. 6, 226.
[3] *Cf.* Thphr. *HP* 2, 8, 4; D.S. 2, 59
[4] *Cf.* Ar. *Nub*. 978; Call. *Ap*. 37; Luc. *Am*. 10, 7.
[5] *Cf.* Lyc. *Alex.* 398; Str. 16, 4, 7; Ael. *NA* 13, 3.
[6] Pentru această explicaţie pledează şi o glosă a lui Hesychios: (Hsch. *s.u.* μνοῦς) ἔριον ἁπαλώτατον, καὶ ἡ πρώτη τῶν ἀμνῶν καὶ πώλων ἐξάνθησις· καὶ τὸ λεπτότατον πτερὸν, κυρίως δὲ τῶν χηνῶν.
[7] *V*. σησαμίς II, A, a, 40.
[8] Un fel de desert sub forma unei budinci din lapte şi amidon. *Cf.* Ath. 514e.
[9] *Cf*. πυραμοῦς II, C, 62.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

[τῶ]ν θυομένων ἐν ταῖς συνόδ[οις-]
καὶ **μνοῦν** καὶ τῶν σπλάγχ[νων - μέρος -]

Nici un lexicograf nu-l înregistrează pe μνοῦς cu sensul de turtă, semn poate al unei folosiri regionale a acestui sens, restrânsă la Asia Mică.

34. ὁ **ναστός** / **ναστίσκος** „Turta presată"

Ναστός (*sc*. πλακοῦς, πέμμα sau ἄρτος)[1] desemnează o turtă sau o pâine de mari dimensiuni preparată în mod diferit de-a lungul timpului. Numele ei este la origine un adjectiv verbal substantivizat, ναστός „compact, solid", fiind un denominativ de la verbul νάσσω „a presa", trimiţând la una din caracteristicile acestui produs de patiserie. Autorii oscilează în a o numi „pâine" sau „turtă", fiind fie un produs intermediar, fie un singur nume pentru două realităţi diferite, dar concordă când e vorba de rolul ei sacrificial.

De la ναστός se formează şi derivatul diminutival ναστίσκος, atestat de o singură sursă[2], şi compuşii ναστοφάγος „mâncător de ναστοί"[3] şi verbul ναστοφαγεῖν „a mânca turte ναστοί"[4]. O dovadă a importanţei acestei turte în societatea greacă este şi existenţa unui nume specializat pentru „vânzătorul de turte ναστοί", ὁ ναστοκόπος, propriu-zis „cel care taie turta ναστός" (ναστός + vb. κόπτω), fiind vorba de un produs culinar de mari dimensiuni, formă atestată la Platon Comicul (Pl. Com. *fr*. 246, 1 Kock), potrivit lui Pollux (Poll. 6, 75).

Cele mai vechi şi mai numeroase atestări datează din secolul al V-lea a. în cadrul Comediei Vechi. Predecesori şi contemporani ai lui Aristofan folosesc numele turtei în descrierea unor banchete sau unor ceremonii sacrificiale. Comediograful Pherecrates, în piesa *Minerii* (Μεταλλῆς), vorbeşte despre nişte „bucăţi de turtă ναστός", semn că este vorba de o turtă de mari dimensiuni: (Pherecr. *fr*. 137 Kassel-Austin *ap*. Ath. 269d ὧν εἷς ἐστιν ὁ Ἀττικώτατος Φερεκράτης, ὃς ἐν μὲν τοῖς Μεταλλεῦσί φησιν·)

[...]ποταμοὶ μὲν ἀθάρης καὶ μέλανος ζωμοῦ πλέῳ
διὰ τῶν στενωπῶν τονθολυγοῦντες ἔρρεον
αὐταῖσι μυστίλαισι καὶ ναστῶν τρύφη […]

Acelaşi autor foloseşte în piesa *Perşii* (Πέρσαι) forma de diminutiv pentru a desemna nişte turte umplute cu brânză: (Pherecr. *fr*. 130, 6-8 Kassel-Austin *ap*. Ath. 269d κἀν τοῖς Πέρσαις δέ φησιν·)

[...] ὁ Ζεὺς δ᾽ ὕων οἴνῳ καπνίᾳ κατὰ τοῦ κεράμου βαλανεύσει,
ἀπὸ τῶν δὲ τεγῶν ὀχετοὶ βοτρύων μετὰ ναστίσκων πολυτύρων
ὀχετεύσονται θερμῷ σὺν ἔτνει καὶ λειριοπολφανεμώναις.

Într-un alt vers de comedie din culegerea *Comica Adespota,* poate tot din secolul al V-lea a., numele turtei apare asociat tot cu bucăţi de brânză şi alte două tipuri de dulciuri,

[1] *Cf.* F . Perpillou-Thomas,. *Fêtes d'Égypte ptolémaïque et romaine, d'après la documentation papyrologique grecque*, Universitas Catholica Lovaniensis, Lovani, 1993, p. 199; F. Casadesús, *Cien años de investigación semántica: de Michel Bréal a la acualidad. Actas del Congreso Internacional de Semántica*, II. Ed. M. Martínez Hernández y otros, Madrid, Ediciones Clásicas, 2000, p. 1065; M[a].J. García Soler, *El arte de comer en la antigua Grecia,* Madrid, 2001, pp. 93-4, 387.
[2] *Cf.* Pherecr. 130, 7 *ap.* Ath. 269d.
[3] *Cf.* Poll. 6, 75.
[4] *Cf.* În cadrul unui oracol în Paus. 8, 42, 6 (o lecţiune variată ἀναστο-); Poll. 6, 75; Hsch. *s.u.*

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

probabil în cadrul unui ritual adus zeiţei Artemis, aşa cum ar putea indica prezenţa în context a turtei ἀμφιφῶν: (*Com. Ades*. 585) ναστούς, τροφαλίδας, ἀμφιφῶντας[1], ἰτρία[2].

Tot în secolul al V-lea a. comediograful Metagenes vorbeşte în comedia *Locuitorii din Thourioi în urmărirea perşilor* (Θουριοπέρσαι) despre un banchet imaginar în care, printre mai multe sortimente de peşte, sunt servite fripturi, cârnaţi, turte ταγηνίαι[3], iar un comesean este prezentat împungând partea umflată a turtelor ναστοί, semn că aveau o formă conică, aşa cum vor confirma lexicografii de mai târziu: (Metag. *fr*. 6, 1-4 Kassel-Austin *ap*. Ath. 269d ἀλλ΄ ὅ γε Μεταγένης τάδε φησίν·)

ὁ μὲν [ποταμὸς ὁ Κρᾶθις] ἡμῖν καταφέρει
μάζας μεγίστας αὐτομάτος μεμαγμένας,
ὁ δ΄ ἕτερος ὠθεῖ κῦμα ναστῶν καὶ κρῶν
ἐφθῶν τε βατίσων εἰλυομένων αὐτόσε·

Din alte pasaje de comedie reiese clar că este vorba de un produs de patiserie cu rol sacrificial. Astfel, în comedia *Ploutos* (Πλοῦτος) a lui Aristofan ναστός apare ca o turtă adusă jertfă zeului Hermes. Acesta se plânge că, de când Ploutos a devenit preferatul oamenilor, el nu mai capătă de la oameni atenţia şi darurile de altădată. Sclavul Carion îi promite să-i aducă o turtă ναστός bine coaptă – verbul folosit, πέπτειν, indicând o coacere în cuptor a acesteia: (Ar. *Pl.* 1141-2)

Ἐφ΄ ᾧτε μετέχειν καὐτός, ὦ τοιχωρύχε·
ἦκεν γὰρ ἄν σοι ναστός εὖ πεπεμμένος.

Hermes îi răspunde apoi că va mânca şi el din aceeaşi turtă, semn că era împărţită în mod normal în bucăţi înainte de a fi servită: (*ibid.* 1143) ἔπειτα τοῦτόν γ΄ αὐτὸς ἂν κατήσθιες. Scolia la text explică că este vorba fie de un tip de „pâine”, fie de o „plăcintă” cu ulei servită fierbinte. Turta era goală pe dinăuntru pentru a putea fi umplută cu diverse ingrediente, iar unii o numeau ὀλόβολος, nume misterios fără nici o explicaţie: (*Sch.in Ar.Pl.* 1142) ναστὸς εὖ πεπεμμένας· πλακοῦς ἢ θερμὸς ἄρτος μετὰ ἐλαίου. ἄρτος καλῶς κατασκευασμένος. ἄρτος καλῶς ἐζυμωμένος. δύο εἰσὶ ναστὸς καὶ κοῖλος. καὶ ναστὸς μὲν λέγεται, ὅντινα καλοῦσιν οἱ κοινοὶ ὁλόβολον· κοῖλος δὲ ὁ ἔχων ἔσω κοιλότητα.

Tot dintr-un pasaj aristofanesc din comedia *Păsările* (Ὄρνιθες), în care Peisetairos vorbeşte despre ce daruri trebuie date fiecărui zeu, reiese că turta ναστός era acoperită cu miere şi adusă ca ofrandă de sacrificiu lui Herakles. Este în acelaşi timp foarte posibil să fie vorba de o ironie a autorului, ştiindu-se că turta era foarte mare, iar lăcomia lui Herakles pe măsură: (Ar. *Au.* 567)

ἢν δ΄΄Ηρακλέει θύῃσι, λάρῳ ναστοὺς θύειν μελιτοῦντας·

Conform scoliei la acest vers, era o plăcintă de mari dimensiuni şi unsă cu miere. Potrivit lui Asclepiades, poate istoricul din secolul I a., citat de scolie, era un produs de patiserie ieftin: (*Sch.in Ar. Au*. 567) ναστὸς δὲ, μέγας πλακουντώδης ἄρτος. ὁ δὲ Ἀσκληπιάδης φησὶν εὐτελῆ πλακοῦντα. μελιτούττας δὲ, μέλιτι δεδευμένας. τὸ δὲ πλῆρες, ναστοὺς καὶ μελιτούττας.

Numele turtei continuă să fie atestat în cadrul Comediei Noi din secolul al IV-lea a. Athenaios citează un fragment din piesa *Patul* (Κλίνη) a comicului Nicostratos, din care

[1] *V.* ἀμφιφῶν II, A, a, 3.
[2] *V.* ἴτριον II, A, a, 27.
[3] *V.* ταγηνίας /ὁ τηγανίτης II, A, a, 47.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

rezultă că ναστός era de mari dimensiuni şi de culoare albă; răspândea un miros îmbietor, după ce era acoperită cu miere, şi era servită caldă: (Nicostr. Com. *fr.* 13 Kassel-Austin *ap.* Ath. 111c-d Νικόστρατος δ΄ ἐν Κλίνῃ)

ναστός τὸ μέγεθος τηλικοῦντος, δέσποτα,
λευκός· τὸ πάχος γὰρ ὑπερέκυπτε τοῦ κανοῦ.
ὀσμὴ δέ, τυπίβλημ΄ ἐπεὶ περιῃρέθη,
ἄνω΄ βάδιζε καὶ μέλιτι μεμιγμένη
ἀτμίς τις εἰς τὰς ῥῖνας· ἔτι γὰρ θερμὸς ἦν.

Tot Athenaios, înaintea exemplului din Nicostratos, citează doi autori necunoscuţi, Polemarchos şi Artemidoros, conform cărora ναστός era un fel de pâine de mari dimensiuni al cărei aluat era făcut cu drojdie. În schimb, Heracleon, gramaticul din Ephes din secolul I p., citat de acelaşi Athenaios, o considera un tip de „plăcintă": (Heracl. p. 6 *ap.* Ath. 111c-d) ΝΑΣΤΟΣ ἄρτος ζυμίτης καλεῖται μέγας, ὥς φησι Πολέμαρχος καὶ Ἀρτεμίδωρος, Ἡρακλέων δὲ πλακοῦντος εἶδος. Într-un alt pasaj Athenaios spune că era umplută cu sosuri picante, unul dintre ele fiind poate sosul lidian pe bază de sânge şi condimente numit καρύκη, cunoscut ca foarte picant[1]: (Ath. 646e) ΝΑΣΤΟΣ πλακοῦντος εἶδος, ἔχων ἔνδον καρυκείας[2].

În secolele IV-III a. un fragment din piesa *Herakles* (Ἡρακλῆς) a comediografului Diphilos confirmă că este vorba de o plăcintă de mari dimensiuni mâncată la cină (Diph. *fr.* 46 Kassel-Austin *ap.* Ath. 421e) Δίφιλος δ΄ ἐν Ἡρακλεῖ περὶ τινος τῶν ὁμοίων διαλεγόμενος διέξεισιν·

ἐμὲ μὲν οὐχ ὁρᾷς πεπωκότα
ἤδη τ΄ ἀκροθώρακ΄ ὄντα καὶ θυμούμενον,
τονδὶ δὲ ναστὸν,Ἀστίωνος μείζονα,
ἤδη σχεδὸν δωδέκατον ἠριστηκότα;

O dată cu secolul al III-lea a. numele turtei dispare din texte. Numai tragicul Lycophron îl mai atestă într-un pasaj din *Alexandra*: (Lyc. *Alex.* 639-40)

Οὐ γάρ τις αὐτῶν ψήσεται πύρνον γνάθῳ,
πρὶν ἂν κρατήσῃ ναστὸν εὐστόχῳ λίθῳ [...].

Dispariţia din texte este cu siguranţă semnul ieşirii din uz a acestui produs culinar. De aici înainte singurii care mai atestă numele turtei sunt gramaticii şi lexicografii. În secolul al II-lea p. Pollux îi pomeneşte numele într-o listă de nume de pâini, fără nici o altă precizare (Poll. 6, 73) şi, puţin mai departe, spune că avea o formă conică, fapt sugerat şi de fragmentul din comediograful Metagenes, citat anterior, fiind umplută cu migdale şi stafide şi numindu-se astfel σακτός „cea umplută": (*id.* 6, 78) ναστοὶ δ΄ οἱ αὐτοὶ καὶ σακτοὶ καλοῦνται, κῶνος σὺν ἀσταφίσι καὶ ἀμυγδάλαις, ἅπερ τριφθέντα καὶ μιχθέντα ὀπτᾶται. În secolul al V-lea p. pentru Hesychios era un tip de „pâine" cu drojdie, pe care cei din Attica o foloseau în ritualuri: (Hsch. *s.u.* ναστός) […] ἢ ἄρτος μέγας ὁ ζυμίτης. Ἀττικοὶ δὲ ἄρτον εἰς θυσίαν πλακουντώδη. Folosirea rituală este de altfel confirmată şi de mărturii epigrafice[3], pe lângă pasajele de comedie citate anterior. În acelaşi lexicon numele turtei este

[1] *Cf.* Pherecr. 181, 1 Kock *ap.* Ath. 516c, Gal. 8, 568; Max. Tyr. 3, 9; Luc. *Tim*. 54, *etc.*

[2] În secolul al XII p. comentatorul lui Homer, Eustathius, îl citează pe Athenaios explicând etimologia numelui turtei: (Eust. *Od.* 2, 254) ἀπὸ τοῦ νάσσω δὲ ἡ λέξις γίνεται, ὅθεν καὶ ναστός ἄρτος ὁ πυκνός, εἰς ὃ φέρεται καὶ χρῆσις· μάζαν ναξάμενος, ὅ τινες καὶ μαξάμενος γράφουσιν, ὡς εἶναι ἐτυμολογικὸν τὸ μάζαν μαξάμενος. ἐν δὲ τοῖς τοῦ Ἀθηναίου δηλοῦται, ὅτι ναστὸς ἄρτου πεπιλημένου εἶδος καὶ οὐχὶ ὠγκωμένου. ἦν δέ, φησι, καὶ ναστὸς πλακοῦς ἔχων ἔνδον καρυκείας.

[3] *Cf.* Sokolowski 3, nr. 52, p. 14 şi nr. 55 pp. 23-4.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

atestat cu o formă de neutru plural, precizându-se în acelaşi timp că este vorba de un produs de patiserie sacru (πέμμα) folosit în Rhodos şi în Attica: (*id. s.u.*) ναστά (ναστοὶ) Ῥόδιοι καὶ Ἀττικοὶ ἄρτους καὶ ἱερὰ πέμματα· Ναστὸς Ἀττικοὶ ἄρτον εἰς θυσίαν πλακουντώδη. În secolul al IX-lea p. Photios descrie ναστός drept un tip de „plăcintă" (πλακοῦς) cunoscut ca fiind prin excelenţă mare: (Phot. *Lex. s.u.* ναστός) πλακοῦντος εἶδος· καὶ ναστοφαγεῖν· λέγουσι δὲ καὶ τὸν ζυμίτην ἄρτον· ὡς ἐπίπαν καὶ μέγα. În secolul al X-lea p. lexiconul Suda citează exemplul din piesa *Ploutos* a lui Aristofan, precizând doar că substantivul este de genul masculin: (Suid. *s.u.* ναστός) ἀρσενικῶς πλακοῦς, termenul de definire fiind tot πλακοῦς. În sfârşit, în secolul al XII-lea p. în *Etymologicum Magnum* apare ca o pâine bine frământată şi umplută, dar cu precizarea foarte importantă că „acum" sensul de pâine este folosit impropriu, numele de ναστός desemnând un tip de plăcintă (πλακοῦς) tare şi umplută cu stafide: (*E.M. s.u.* ναστός) ὁ πεπιλημένος ἄρτος, ὁ μεστὸς, πλήρης, καὶ μὴ ἔχων τὶ κοῦφον· ἀπὸ τοῦ νάσσεσθαι ἀρτύμασιν ἢ τραγήμασί τισι [citează exemplul din Lycophron]. Νῦν ἐπὶ ἄρτου καταχρηστικῶς ἔθηκε. Ναστὸς δὲ κυρίως ὁ πλακοῦς, ὁ μετὰ σταφίσων πεπεμμένος, ὁ πυκνός.

35. τὰ νεήλατα „Prospăturile"

Νεήλατα sunt turte la ritualuri de iniţiere în misteriile bahice. Numele lor reprezintă o substantivizare la forma de neutru plural a adjectivului νεήλατος „nou întins", de unde „proaspăt frământat", „moale", un compus din νέος „nou" şi verbul ἐλαύνω „a întinde" – „cele care au fost proaspăt întinse", adjectiv care se acorda iniţial la neutru plural cu ἄλφιτα „cele proaspăt făcute din făină de orz". Tot de la verbul ἐλαύνω se formează în greacă şi numele de agent ἐλατήρ, care denumeşte un alt tip de turtă[1].

Cea mai veche atestare datează din secolul al IV-lea a. În discursul *Despre coroană* (Περὶ τοῦ στεφάνου) Demosthenes sugerează că νεήλατα, împreună cu dulciurile ἔνθρυπτα[2] şi στρεπτοί[3], erau primite de cei ce participau la ceremonialul bahic în semn de iniţiere: (D. 18, 260, 9) μισθὸν λαμβάνων τούτων ἔνθρυπτα καὶ στρεπτοὺς καὶ νεήλατα, ἐφ᾽ οἷς τίς οὐκ ἂν ὡς ἀληθῶς αὐτὸν εὐδαιμονίσειε καὶ τὴν αὐτοῦ τύχην. După Demosthenes toate celelalte atestări ale numelui turtei sunt, sub o formă sau alta, raportări la acest discurs.

În secolele I-II p. gramaticul Harpocration citează explicit fragmentul din orator în dicţionarul său despre autorii attici. El este de altfel singurul care oferă mai multe amănunte despre aceste produse de patiserie. Potrivit acestuia, turtele νεήλατα erau preparate prin excelenţă proaspete, din făină de orz (ἄλφιτον): (Harp. *s.u.* νεήλατα·) Δημοσθένης ὑπὲρ Κτησιφῶντος κατ᾽ ἔλλειψιν ἀντὶ τοῦ νεήλατα ἄλφιτα, τὰ νεωστὶ ἀληλεσμένα. O dată obţinute, erau înmuiate în miere şi apoi pe deasupra se presărau stafide şi boabe de năut proaspete. Având un rol de iniţiere în misterii, erau numite „mâncare a zeilor" – „ambrozie" sau „fericire": (*ibid.*) ἃ δὴ μέλιτι ἀναδεύοντες, ἀσταφίδας τε καὶ χλωροὺς ἐρεβίνθους ἐπεμβάλλοντες, τοῖς τὰ ἱερὰ τελοῦσιν ἔνεμον. ἐκάλουν δὲ αὐτὰ τὸ μὲν ἀμβροσίαν, τὸ δὲ μακαρίαν. Într-un fragment de text cu autor necunoscut şi de dată incertă este reluată o parte din această definiţie cu precizarea că un alt nume al turtelor ar fi fost „ambrozie de grăsime": (*Lex. Seg*. 282, 24) νεήλατα· ἄλφιτα νεωστὶ ἀληλεσμένα· καλοῦσι δὴ ἀμβροσίαν λίπους.

Contemporan cu Harpocration, gramaticul Pollux reia succesiunea numelor de dulciuri din textul lui Demosthenes numindu-le pe toate πλακοῦντες „plăcinte": (Poll. 6, 77) πλακούντων εἴδη […] ἔνθρυπτα, στρεπτοί, νεήλατα.

---

[1] *V.* ἐλατήρ II, A, b, 5.
[2] *V.* ἔνθρυπτον II, A, a, 18.
[3] *V.* στρεπτός II, C, 67.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Athenaios înregistrează şi el numele dulciurilor, împreună cu στρεπτοί, precizându-l ca sursă tot pe Demosthenes. Nu oferă însă nici un amănunt legat de natura lor: (Ath. 645b) ΣΤΡΕΠΤΟΙ καὶ ΝΕΗΛΑΤΑ. τούτων μνημονεύει Δημοσθένης ὁ ῥήτωρ ἐν τῷ ὑπὲρ Κτησιφῶντος περὶ τοῦ στεφάνου.

În secolul al IV-lea p. sofistul Libanios reia în diverse contexte numele turtei, având desigur în minte celebrul discurs al oratorului: (Liban. *Decl*. 17, 1, 80) τὸν τὰ νεήλατα καὶ τὰ σῦκα τεθαυμακότα. Într-un alt context din *Progymnasmata* se face aluzie directă la ritualul de iniţiere bahică, asociindu-se νεήλατα cu „thias"-ul şi cu dansurile frenetice: (*id. Prog.*10, 3, 4) εἴποι τις ἂν Αἰσχίνου τοὺς ὄφεις καὶ τοὺς θιάσους καὶ νεήλατα καὶ γραδίων χορούς sau (*ibid.* 9, 4, 4) καὶ ταῦτα ὑπέμεινεν ὑπὲρ νεηλάτων καὶ στρεπτῶν.

În acelaşi secol împăratul roman Iulian Apostata relua la singular cuvintele oratorului attic: (Jul. *Ep*. 24, 398) οὔτε ἔνθρυπτον οὔτε στρεπτὸν οὔτε νεήλατον, iar episcopul Basilios le pronunţa în *Sermo de contubernalibus* mai aproape de modelul păgân: (Basil. *Contub.* 30, 824, 26) ἐκείνη μοι ἱμάτια ποικίλα κατεσκεύαζε, θρυπτὰ καὶ στρεπτοὺς καὶ νεήλατα ἐποίει.

Lexicografii explică numele turtei plecând de la textul lui Harpocration. Lexiconul Suda (Suid. *s.u.* νεήλατα) îl preia exact, cu precizarea că, iniţial, numele întreg al turtei ar fi fost νεήλατα ἄλφιτα, iar pierderea celui de-al doilea cuvânt ar fi o trăsătură attică: (*ibid.*) κατ᾽ ἔλλειψις δὲ προφέρουσιν οἱ Ἀττικοὶ τὸ νεήλατα, μὴ προστιθέντες τὸ ἄλφιτα. Photois (Phot. *Lex*. *s.u*. νεήλατα) reia fără nici o modificare textul lui Suda.

36. αἱ ὄμπ(ν)αι / τὰ ὄμπια „Grăunţii"

Cele două forme de plural denumesc un tip de turtă sacrificială, probabil de tip πέμμα. Forma de singular a substantivului trebuie să fi desemnat iniţial „grăunte de cereală" (*cf. infra* Sosith. 2, 11), apoi „mâncare" în general şi, în cele din urmă, „abundenţă" (*cf.* Hsch. ὄμπνη· τροφή, εὐδαιμονία), în timp ce pluralul substantivului a luat sensul de turte din miere şi făină cu rol în sacrificiu, aşa cum o dovedeşte o glosă a lui Hesychios: (Hsch. *s.u.* ὄμπαι) θύματα. πυροὶ μέλιτι δεδευμένοι şi una a lui Photios: (Phot. *Lex. s.u.* ὄμπναι) πυροὶ μέλιτι πεφυραμένοι; numele acestor turte putea avea şi forma unui adjectiv substantivizat la forma de neutru, de la ὄμπνιος „bogat în cereale", „hrănitor", aşa cum atestă acelaşi lexicon: (Hsch. *s.u.* ὄμπια) παντόδαπα τρωγάλια. Forma de singular ὄμπνη a fost apropiată de scr. *ápnas*- „cîştig, bogăţie", avest. *afnah*-, v. nor. *efni* „materie" (dintr-un **afniya*, I. E. **opniyo-m*), anglo. s. *oefnam* „a întreprinde, a realiza". Nazala din greacă se explică printr-o anticipare a sufixului[1]; mai târziu ὄμπη a rezultat dintr-o disimilare. Sensul de „turte" al formei de plural ὄμπ(ν)αι se explică pornind de la cel de „grăunte de cereală" atestat la singular la un tragediograf de dată incertă, Sositheus: (Sosith. 2, 11) τῇ μιᾷ δ᾽ ἐν ἡμέρα / Διόνυσον ὄμπνῃ[2] συντίθησιν εἰς τέλος.

Numele turtelor apare în secolul al III-lea a. în două fragmente din poetul Callimah din care rezultă, pe de o parte că erau închinate zeilor: (Call. *fr.* 658) ἐν δὲ θεοῖσιν ἐπὶ φλογὶ καιέμεν ὄμπας), iar pe de altă parte că erau dulci ca mierea (*id. fr.* 681 νηφάλιαι καὶ τῇσιν ἀεὶ μελιηδέας ὄμπας / λήτειραι καίειν ἔλλαχον Ἡσυχίδες). Un secol mai târziu poetul Nicandros foloseşte forma de plural cu sensul de fagure de miere, plecând poate de la forma turtelor (hexagonală?) şi / sau de la faptul că se prepara cu multă miere: (Nic. *Alex*. 450) ἀμφὶ καὶ ἔργων / μνησάμεναι Δηοῖ πολυωπέας ἤνυσαν ὄμ<ν>πας / βοσκόμεναι θύμα ποσσὶ καὶ ἀνθεμόεσσαν ἐρείκην. Scolia la textul lui Nicandros precizează însă sensul

[1] *Cf.* E. Kretschmer, în *Festschrift Kretschmer,* p. 118. Forma ὄμπη mai este atestată în *AB* 287; Phot. *Lex. s.u.*; *EM* 625, 52.

[2] Διόνυσον ὄμπνη reprezintă conjectura lui K. F. Hermann pentru varianta oferită de manuscrise δαίνυσι τ᾽ ἔμπης.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

iniţial de turtă al cuvântului: (*Sch. Nic. ad loc.*) ὀμφαλὸς γὰρ ἀπὸ τῆς ὄμπνης εἴρηται, ἥ ἐστι τροφή.

37. παλλιχίαρ „Turta linsă”

Παλλιχίαρ este o turtiţă de sacrificiu (πεμμάτιον) laconiană. Singura atestare a cuvântului apare în lexiconul lui Hesychios, care-i precizează originea: (Hsch. *s.u.* παλλιχίαρ) πεμμάτιόν τι παρὰ Λάκωσι. Numele ei ar putea fi un compus din adjectivul πᾶν „tot” şi un derivat din radicalul verbului λείχω „a linge”[1]. Astfel, ar însemna „cea linsă cu totul” sau „pe toate părţile”, fiind poate un produs de patiserie foarte apreciat. În orice caz, este vorba de un termen local laconian fără reprezentare în restul vocabularului grecesc.

38. ὁ παρθενίας „Fiul de concubină”

Παρθενίας este o turtă de sacrificiu (πέμμα) preparată cu sos picant. Numele ei este omonim cu substantivul care înseamnă „fiu al unei tinere fete”, adică „al unei concubine”[2], fiind un derivat de la παρθένος „fecioară”. Legătura dintre numele turtei şi acest din urmă sens este necunoscută. Singurul care atestă παρθενίας cu sensul de turtă este Hesychios: (Hsch. *s.u.* παρθενίας) ἀβυρτακῶδές τι πέμμα. Este o turtă gătită cu sosul numit ἀβυρτάκη[3], de origine persană, cunoscut ca foarte picant, fiind preparat din praz, creson, boabe de rodie şi caperă. Nu este exclus ca numele turtei să se explice prin unul din ingredientele sosului cu care era preparată. Existau şi mai multe plante cu numele de παρθένιον, numite astfel de la întrebuinţarea lor în medicina ginecologică[4]. Nu există însă nici o dovadă că se folosea şi în bucătărie.

39. ἡ πυτία „Cheagul”

Πυτία este un tip de turtiţă de sacrificiu de tip πεμμάτιον. Sensul de turtă este o folosire metaforică a lui πυτία „cheag, lapte prins”[5], fiind o formă contrasă pentru πυετία, un derivat de la πυός „laptele dintâi al unei vaci, după ce a fătat”, „colastră”[6], pus în legătură cu πυόν „puroi”, noţiunile de „a se coagula, a se prinde, a fermenta” putându-se asocia cu cea de „a se strica”, *cf.* scr. *sara-* „sos” şi *saras-* „caimac”, lat. *caries* „putregai” şi poate şi lat. *colostrum* „colastră”, dacă provine dintr-un **corostrum*. [7]

Singura atestare a lui πυτία cu sensul de turtă apare într-una din scrisorile lui Alkiphron, unde atât ea, cât şi σκώληξ „vierme”[8], sunt considerate nume secundare pentru turta cu miere μελίπεκτον[9]: (Alciphr. 4, 13, 10) εἶτα γαλάκτια ποικίλα, τὰ μὲν μελίπηκτα τὰ δ᾽ ἀπὸ ταγήνου πυτίας μοι δοκεῖ καλοῦσιν αὐτὰ καὶ σκώληκας [πεμμάτια] [...]. Pe lângă miere, πυτία avea, printre ingrediente, în mod sigur laptele, probabil prins, de unde îşi trăgea şi numele. Nici un lexicograf antic nu înregistrează acest sens al lui πυτία, semn a unei folosiri foarte limitate a acestui produs. Ca şi în cazul lui

---

[1] *Cf.* E. Bourguet, *Le dialecte laconien*, Paris, 1927, p. 148 n. 1.
[2] *Cf.* Arist. *Pol*. 1306^{b}29; Str. 6, 3, 2.
[3] *Cf.* Pherecr. 181, 1 Kock; Theopomp. Com. 17, 2 Kock; Alex. 141, 13 Kock; Nymphod. 19; Polyaen. *Strat.* 4, 3, 32; Suid. *s.u.*
[4] *E.g. Pyrethrum Parthenium* „iarba fetei”, *cf.* Hp. *Ulc*. 14; Nic. *Ther*. 863; Dsc. 3, 138; Plin. *Nat*. 21, 176.
[5] *Cf.* Arist. *GA* 729^{a}12 şi *Mir.* 835^{b}31; *UPZ* 149 II 38 (sec. II a.); cu forma mai târzie πιτύα rezultată din metateza vocalelor, la Thphr. *HP* 9, 11, 3; Dsc. 2, 75, *etc.* În ngr. πυτιά are sensul de „cheag”.
[6] Aliment foarte apreciat în antichitate, *cf.* Cratin. 142; Pherecr. 108, 19; Ar. *V*. 710; *id. Pax* 1150; *id. Fr*. 318, 5, *etc.* În lumea romană sub numele de *colostrum, cf.* Mart. 13, 38; Var. *R.R.* 2, 11, 2; Plin. *Nat.* 28, 123, folosit chiar ca termen de tandreţe la Pl. *Poen*. 367.
[7] *Cf.* Lidén, *KZ* 61, 1934 1 *sqq*.
[8] *V*. σκώληξ II, A, a, 42.
[9] *V*. μελίπεκτον II, A, a, 32.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

σκώληξ, ar putea fi vorba de un împrumut făcut de Alkiphron din texte din Comedia Nouă, astăzi pierdute.

40. ἡ σησαμίς / ἡ σησαμῆ (<εα) / τὸ σησάμιον / ὁ σησαμοῦς (όεις) „Turta cu susan"

Cele trei nume, la care se adaugă diminutivul σησάμιον, denumesc în diverse perioade tot atâtea tipuri de dulciuri cu susan, fiind toate derivate de la substantivul σήσαμον[1] „bob de susan" sau „planta oleaginoasă care produce susanul", numită şi σησάμη[2] (*Sesamum indicum*), împrumuturi semitice, comparabile cu acad. *samassammu(m)*, fen. *ssmn*, ebr. *sumson*. Din aceeaşi familie de cuvinte este şi σησαμίτης (ἄρτος), numele unui tip de pâine cu susan[3].

a. **Σησαμίς.** Numele turtei σησαμίς[4] este atestat începând cu sec. al VII-lea a. sub forma sa dorică (σασαμίς) la liricul Stesichoros, alături de numele unui terci (χόνδρος) şi al unei alte turte (ἐγκρίς[5]); ambele dulciuri sunt numite πέμματα, denumire generică pentru produsele de patiserie sacrificiale, iar prezenţa mierii indică fie servirea lor împreună cu miere, fie prepararea lor cu aceasta: (Stesich. *fr.* 2, 1-2 *ap*. Ath. 172b)

σασαμίδας χόνδρον τε καὶ ἐγκρίδας
ἄλλα τε πέμματα καὶ μέλι χλωρόν.

Numele turtei este atestat apoi în secolul al V-lea a. la comediograful Eupolis în piesa *Paraziţii* (Κόλακες). Versurile, păstrate de către Athenaios, sunt prefaţate de acesta cu explicaţii privind forma şi compoziţia acestei turte: era sferică şi avea ca ingrediente mierea, susanul fript şi uleiul; imaginea, însă, din versurile lui Eupolis nu este nicidecum culinară, ci scatologică (σησαμίδας χέζει)[6]: (Eup. *fr.* 163, 1-4 Kock *ap.* Ath. 646e)
ΣΗΣΑΜΙΔΕΣ ἐκ μέλιτος καὶ σησάμων πεφρυγμένων καὶ ἐλαίου σφαιροειδῆ πέμματα. Εὔπολις Κόλαξιν·

ὃς χαρίτων μὲν ὄζει,
καλλαβίδας δὲ βαίνει,
σησαμίδας δὲ χέζει,
μῆλα δὲ χρέμπτεται.

În secolul al IV-lea a. alţi doi comici atestă numele de σησαμίς: Ephippos în piesa *Cel din Kydonia* (Κύδων), unde numele turtei se intersectează din nou cu cel al terciului (χόνδρος), dar şi cu alte produse culinare printre care numele plăcintelor πυραμίδες[7] şi al turtei μνοῦς[8]: (Ephipp. *fr.* 13, 1-7 Kock *ap*. Ath. 643f) καὶ ἐν Κύδωνι·

καὶ μετὰ δεῖπνον κόκκος [...] / ἐρέβινθος […] κύαμος / χόνδρος, τυρός, / μέλι, **σησαμίδες**, βράχος, βρυγμός, / μνοῦς, πυραμίδες, μῆλον, κάρυον, / γάλα, κανναβίδες, κόγχαι, χυλός, / Διὸς ἐγκέφαλος.

---

[1] *Cf.* Hippon. 36; Sol. 40; Hdt. 1, 193; Ar. *V.* 676; Thphr. *HP.* 8, 1, 1; *PCair. Zen*. 787, 21 (sec. III a.).
[2] *Cf.* Ar. *Au*. 159; X. *An.* 1, 2, 22; *Gp.* 3, 2, 4.
[3] Pentru σησαμίτης (ἄρτος) *cf.* Trypho 19, 1, 7; Ath. 114a; St. Byz. *Eth*. 562, 24; Poll. 6, 72; Hsch. *s.u*.
[4] În ngr. se moşteneşte η σησάμι cu acelaşi sens, dar şi το σησαμάτο „prăjitură cu susan".
[5] *V.* ἐγκρίς II, A, a, 14.
[6] *Cf. infra* Ar. *Th.* 570.
[7] *V.* πυραμοῦς II, C, 62.
[8] *V.* μνοῦς II, A, a, 33.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

şi comicul Antiphanes, care, în piesa *Deukalion* (Δευκαλίων), pune σησαμίς pe acelaşi plan cu altă turtă cu miere şi susan, μελίπηκτον[1]: (Antiph. *fr.* 78, 1 Kock *ap.* Ath. 646e) Ἀντιφάνης Δευκαλίωνι·

σησαμίδας ἢ μελίπηκτα ἢ τοιοῦτο τι.

În tradiţia comicilor, în secolul al III-lea a., epigramistul Asclepiades strecoară numele turtei într-o avalanşă de produse culinare, şi de această dată alături de numele fagurilor de miere (σχαδόνες): (*AG.* 5, 181, 8 [Asclep.])

ὦτα, λαγώς, σκόμβροι, σησαμίδες, σχαδόνες.

Σησαμίς dispare aproape complet din texte după această perioadă. Mult mai târziu, în secolul al II-lea p., medicul Galenos, inspirându-se cu siguranţă din surse mai vechi, îi aminteşte numele spunând că este preparată cu miere friptă: (Gal. *De alim. fac.*, 6, 547) ἐσθίουσι δ᾽ αὐτὸ μόνον μὲν οὐ πάνυ τι, σὺν μέλιτι δ᾽ ἑφθῷ, τὰς καλουμένας ὑπὸ τῶν πολλῶν σησαμίδας ἀναπλάττοντες. Numele turtei este confundat apoi cu cel al plantei σησάμη într-o scolie la Aristofan, în lexiconul lui Hesychios şi cel al lui Suda: (*Sch. in Ar. Ach.* 1092a) σησάμη δὲ ἣν ἡμεῖς καλοῦμεν σησαμίδα, (Hsch. *s.u.* σησάμη) σησαμίς şi (Suid. *s.u.*) σησαμῆ δέ, ἣν ἡμεῖς φαμὲν σησαμίδα.

b. **Σησαμῆ**. Turta σησαμῆ[2] pare să aibă un sens diferit faţă de σησαμίς. Din analiza contextelor în care este atestată rezultă că σησαμῆ este o delicatesă servită exclusiv oaspeţilor la nuntă, numele ei fiind folosit aproape în totalitate de comici.

În *Pacea* lui Aristofan un sclav îl încurajează pe Trigeu să se bucure într-un pat de nuntă de o copilă: πλακοῦς şi σησαμῆ sunt privite ca preludiu pentru dragoste. Este semnificativ verbul folosit pentru prăjitura σησαμῆ, συμπλάσσω „a modela, a fasona”, indicând probabil forma sferică despre care vorbeşte Athenaios (Ath. 646e) referitor la σησαμίς: (Ar. *Pax* 868-90)

ΟΙ. Ἡ παῖς λέλουται καὶ τὰ τῆς πυγῆς καλά·
ὁ πλακοῦς πέπεπται, σησαμῆ ξυμπλάττεται,
καὶ τἄλλ᾽ ἁπαξάπαντα· τοῦ πέους δὲ δεῖ.

Comediografii din secolul al IV-lea a. confirmă folosirea numelui de σησαμῆ în contexte nupţiale. Într-un fragment din *Fata din Samos* (Σαμία) Menandru vorbeşte de decuparea unei astfel de turte: (Men. *Sam.* 71-2, 74-5)[3]

βούλομ᾽ εἶναι τοὺς γάμους / ἤδη […] σησαμῆν / κόπτειν παρελθών·

iar Amphis, într-un fragment din comedia *Pasiunea nebună pentru femei* (Γυναικομανία), atestă forma de plural a numelui turtei într-o scenă simposiacă, probabil premergătoare tot unei nunţi; pe lângă turte cu susan se mai servesc plăcinte cu lapte ἄμητες[4], vin dulce şi ouă: (Amphis *fr.* 9, 3-4 Kock)

ἄμητες, οἶνος ἡδύς, ᾠά, **σησαμαῖ**,

---

[1] *V.* μελίπηκτον II, A, a, 32.
[2] Este atestată şi forma necontrasă σησαμέα la Hdn. Gr. 2, 425.
[3] *Cf. ibid.* şi v. 123-5 ἐπὶ τὸ δεῖπνον [ἐκάλουν τοὺς φίλ]ους, / ἐπὶ λούτρ᾽ ἔπεμπον τὰς γ[υναῖκας,] περιπατῶν / τὴν σησαμῆν διένεμον, […].
[4] *V.* ἄμης II, C, 3.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

μύρον, στέφανος, αὐλητρίς.

Numele turtei σησαμῆ a fost confundat cu cel al plantei din care provine susanul numită σησάμη. O dovedeşte grafia σησάμη la medicul Hippocrates (Hp. *Int.* 42) pentru numele prăjiturii şi, de asemenea, poate aceeaşi confuzie şi la discipolul lui Aristotel, Clearchos (Clearch. 63-5 *ap.* Ath. 649a), aşa cum am arătat[1]. Hippocrates recomandă această turtă, împreună cu πλακοῦς, în combaterea unui fel de letargie (τῦφος), care-i cuprinde pe oameni toamna. La Hesychios planta este echivalată cu σησαμίς, precizându-se clar sensul culinar: (Hsch. *s.u.* σησάμη) σησαμίς. καὶ πλακοῦς ἐκ σησάμης.[2]

c. **Σησάμιον** este forma de diminutiv de la σησαμῆ. Singurul care o atestă este gramaticul din secolul al II-lea p. Herodianus: (Hdn. Gr. *Epim*. 125) σησάμιον, τὸ τρωγόμενον. Echivalarea pe care o face cu το τρωγόμενον ne face să credem că această turtiţă era crocantă (τρώγω „a ronţăi"). Ne lipsesc însă sursele mai vechi din care a extras cuvântul Herodianus, pentru a putea judeca în ce contexte era folosită forma de diminutiv.

d. **Σησαμοῦς**. Numele turtei σησαμοῦς este o substantivizare a formei de masculin a adjectivului σησαμόεις, εσσα, εν „preparat cu susan" sub forma contrasă, aşa cum simte nevoia să explice chiar Athenaios: (Ath. 644a) σησαμόεις σησαμοῦς**,** cu siguranţă prin analogie cu πλακόεις > πλακοῦς. Adjectivul este atestat determinând un cuvânt din vocabularul culinar la medicul Soranos: (Sor. 1, 115) σησαμοῦς ἄρτος „pâine cu susan", iar substantivizarea se putea face şi la forma de neutru, aşa cum atestă un alt pasaj din Hippocrates: (Hp. *Aff.* 47, 27) τὰ πίονα καὶ τὰ τυρώδεα καὶ μελιτώδεα καὶ τὰ σησαμόεντα.

Faţă de celelalte tipuri de dulciuri cu susan σησαμοῦς pare să se diferenţieze prin faptul că era prin excelenţă dulce: gramaticul Herodianus numeşte aceste turte „foarte dulci": (Hdn. Gr. *Epim*. 125) σησαμοῦντες, τὰ γλυκύσματα, iar Hesychios accentuează compoziţia ei cu miere şi susan: (Hsch. *s.u.*) σησαμοῦς· πέμμα ἐκ μέλιτος καὶ σησάμης.

Ingredientul susan îi conferă lui σησαμοῦς şi un sens special, cel puţin într-un context aristofanesc. În *Acharnienii* un vestitor îl anunţă pe Dikaiopolis că întreg aranjamentul pentru banchet este gata; sunt puse în ordine scaunele, mesele, pernele, sunt aduse coroane şi parfum şi sunt servite dulciuri, lângă care nu lipsesc curtezanele; întreg contextul este unul cu un puternic substrat metaforic, fiecare prăjitură trimiţând la o imagine erotică[3]: susanul (ἴτριον este şi ea o turtă cu susan[4]) are proprietăţi afrodiziace: (Ar. *Ach*. 1092)

ἄμυλοι, πλακοῦντες, σησαμοῦντες, ἴτρια,

Scoliile la acest pasaj, dar şi mărturiile lexicografilor, demonstrează identitatea ce exista în antichitate între numele plantei σησάμη şi cel al turtei σησαμοῦς, altfel nu s-ar putea explica astfel de precizări (*Sch. in Ar. Ach.* 1092a) ἄλλο σησαμοῦς καὶ ἄλλο σησάμη, σησαμοῦς μὲν εἶδος πλακοῦντος, σησάμη δὲ ἣν ἡμεῖς καλοῦμεν σησαμίδα sau (Suid. *s.u.*) σησαμοῦς καὶ σησαμῆ διαφέρει· σησαμοῦς μὲν εἶδος πλακοῦντος, σησαμῆ δέ, ἣν ἡμεῖς φαμὲν σησαμίδα. Din aceste precizări rezultă, însă, o altă confuzie, aceea dintre σησάμη şi σησαμίς (*u. supra.*).

Dintr-un alt pasaj aristofanesc reiese o imagine pe care am mai întâlnit-o la comediograful Eupolis, în care turta folosită era σησαμίς: (Eup. *fr.* 163, 1-4 Kock *ap.* Ath. 646e) σησαμίδας δὲ χέζει. În *Thesmophoriazousai* se reia oarecum aceeaşi imagine, numai

[1] *V. s.u.* κοπτή II, C, 36.
[2] *Cf.* Clement. *Protr*. 2, 19.
[3] *V. s.u.* ἄμυλος II, C, 5.
[4] *V.* ἴτριον II, A, a, 27.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

că turta folosită este σησαμοῦς: Kedestes o ameninţă pe Mica că o va face să dea imediat afară turta cu susan pe care tocmai a mâncat-o: (Ar. *Th.* 570)

τὸν σησαμοῦνθ' ὃν κατέφαγες, τοῦτον χεσεῖν ποιήσω.

În lipsa altor contexte similare, nu putem hotărî care era de fapt expresia folosită (cu σησαμίς sau cu σησαμοῦς), fiind posibil în acelaşi timp ca cele două tipuri de turte sa fie interşanjabile într-o asemenea imagine.

41. ἡ σίλβη „Rodia" (?)

Σίλβη este, potrivit lui Hesychios, o turtă sacrificială preparată din orz, susan şi mac. Numele ei, un hapax, este obscur. Singura comparaţie posibilă este cu hit. *siluha-*, poate tot un tip de prăjitură[1].

Unica atestare apare în lexiconul lui Hesychios, fără să se precizeze sursa de unde provine cuvântul: (Hsch. *s.u.* σίλβη) εἶδος πέμματος ἐκ κριθῆς, σησάμης καὶ μήκωνος. Ar putea fi luată în considerare şi glosa precedentă a lui Hesychios care spune σίλβαι· ῥοιαί „rodii", unde σίλβαι ar putea fi forma de plural a numelui turtei. Rămâne însă un mister ce relaţie există între cele două sensuri: poate o legătură între forma turtei şi cea a fructului de rodie.

42. ὁ σκώληξ „Viermele"

Σκώληξ este o turtiţă sacrificială (πεμμάτιον), preparată cu miere şi probabil lapte. Numele ei este o folosire metaforică a substantivului comun σκώληξ „vierme"[2], un derivat cu sufixul -ηκ- (provenit din -ακ-), atestat mai ales în numele animalelor mici, (*cf.* μύρμηξ „furnică"[3]), de la *σκῶλος „curbură", folosit în numele de instrument σκώλοισι· δρεπάνοις, διὰ τὴν σκολιότητα (Hsch.). Numele de „vierme" provine aproape sigur de la forma turtei.

Singura atestare cu sensul de „turtă" a lui σκώληξ provine dintr-una dintre scrisorile lui Alkiphron (sec. II-III p.) unde este descrisă o masă la sfârşitul căreia sunt servite felurite produse lactate şi turte cu miere (μελίπηκτα), fripte în tigaie: (Alciphr. 4, 13, 10) εἶτα γαλάκτια ποικίλα, τὰ μὲν μελίπηκτα τὰ δ' ἀπὸ ταγήνου - πυτίας μοι δοκεῖ καλοῦσιν αὐτὰ καὶ σκώληκας [πεμμάτια] - ὅσα τε ἀγρὸς ἡμῖν ἐαρινῆς ὀπώρας ἐπεδαψιλεύετο. Din text reiese clar că σκώληξ şi πυτία[4] sunt subspecii ale turtei cu miere cunoscută sub numele de μελίπεκτον[5]. Alăturarea de πυτία „turtă cu lapte" indică probabil prezenţa acestui ingredient şi în cazul lui σκώληξ. Absenţa oricărei alte atestări a lui σκώληξ cu sensul de „turtă" dovedeşte o folosire foarte restrânsă, poate locală a acestui nume. Nu este exclus ca acest sens să fie împrumutat din Comedia Nouă, Alkiphron inspirându-se în primul rând din Menandru.

43. σπόπια „?"

---

[1] *Cf.* G. Neumann, *Untersuchungen zum Weiterleben hethitischen und luvischen Sprachgutes in hellenistischer und römischer Zeit,* 1961, p. 98.

[2] De la σκώληξ se formează diminutivul σκωλήκιον care s-a moştenit în ngr. σκουλήκι cu sensul de „vierme" sau „om de nimic".

[3] *Cf.* P. Chantraine, *La Formation des noms en grec ancien*, Paris, 1933, p. 380.

[4] *V.* πυτία II, A, a, 39.

[5] *V.* μελίπεκτον II, A, a, 32.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Σπόπια este o turtă de sacrificiu (πέμμα), preparată probabil din făină de grâu. Numele ei nu are nici o explicaţie în interiorul limbii greceşti[1], neputându-se preciza nici dacă este o formă de singular (*ἡ σπόπια) sau una de plural (*τὰ σπόπια < *τὸ σπόπιον). Ar putea fi un împrumut, fără însă să se cunoască proveniența. Singura atestare a cuvântului apare în lexiconul lui Hesychios: (Hsch. *s.u.* σπόπια) πέμμα, ὅ τινες στατίας. Menţiunea „unii [o numesc] στατίας" este astfel singura informaţie despre σπόπια. Στατίας este forma dorică pentru σταιτίτης, numele unei pâini sau al unei turte[2] preparată pe bază de σταῖς „făină de grâu frământată cu apă". Varianta unui termen străin, echivalat cu unul grecesc, pare cea mai probabilă.

44. ὁ σταιτίτης / σταιτίτας „Turta din făină de grâu"

Σταιτίτης, cu forma dorică σταιτίτας, este un tip de turtă sau de pâine făcută pe bază de σταῖς „făină de grâu frământată cu apă"[3]. Numele este un derivat în -της de la σταιτός, genitivul lui σταῖς, termen arhaic cu formă obscură; de apropiat poate de alte nume de aluat, *cf.* v. sl. *testo*, v. irl. *tais*, gal. *toes*.

Cea mai veche atestare a numelui turtei datează din secolul al V-lea a. Athenaios citează o întrebare a mimografului Sophron, unde σταιτίτας este asociat cu două nume de pâini: (Sophr. 28 *ap.* Ath. 110c) καὶ ὁ Σώφρων δὲ ἔφη· „τίς σταιτίτας ἢ κλιβανίτας[4] ἢ ἡμιάρτια[5] πέσσει;". Σταιτίτης este un produs intermediar între pâine şi turtă, graniţa dintre aceste două realităţi fiind ea însăşi greu de trasat în bucătăria greacă.

Athenaios, citând un fragment din comediograful din secolul al V-lea a. Epicharm în două contexte diferite, numeşte o dată σταιτίτης drept un tip de pâine, iar altă dată drept o prăjitură. Epicharm atestă în piesa *Nunta lui Hebe* (Ἥβης γάμος), reelaborată apoi sub titlul *Muzele* (Μοῦσαι), numele de σταιτίτης printre mai multe tipuri de pâini: (Epich. *fr.* 46 Kassel-Austin *ap.* Ath. 110b)[6] Ἐπίχαρμος δ' ἐν Ἥβης γάμῳ κἀν Μούσαις – τοῦτο δὲ δὲ τὸ δρᾶμα διασκευή ἐστι τοῦ προκειμένου – ἄρτων ἐκτίθεται γένη ΚΡΙΒΑΝΙΤΗ, ὅμωρον[7], σταιτίτην, ἐγκρίδια, ἀλειφατίτην[8], ἡμιάρτιον. Fiecare produs din listă este, aşadar, caracterizat de termenul ἄρτος.

În catalogul dulciurilor pe care Athenaios îl realizează în cartea a IV-a acelaşi fragment din Epicharm prilejuieşte definirea lui σταιτίτης drept un tip de πλακοῦς „plăcintă": (Epich. *fr.* 46 Kassel-Austin *ap.* Ath. 646b) ΣΤΑΙΤΙΤΑΣ πλακοῦς ποιὸς ἐκ σταιτὸς καὶ μέλιτος. μνημονεύει Ἐπίχαρμος ἐν Ἥβας Γάμω. Forma σταιτίτας este dorică pentru ionic-atticul σταιτίτης. În continuarea fragmentului Athenaios îl citează pe Iatrocles, autorul unui tratat *Despre Plăcinte*, care oferă mai multe amănunte despre ingredientele unui asemenea produs culinar: era făcut din făină de grâu şi apă (σταῖς), turnat

---

[1] P. Chantraine în *DELG* nici nu-l glosează.
[2] *V.* σταιτίτης II, A, a, 44.
[3] Pentru folosirea lui σταῖς în reţete de dulciuri *cf.* şi Ath. 645b; Gal. *De alim. fac.* 6, 510.
[4] Ὁ ἄρτος κλ(/ρ)ιβανίτης „pâine coaptă pe κλ(/ρ)ίβανος", tip de cuptor pentru arderea orzului. *Cf.* Ath. 109f. Cuvântul a fost împrumutat în lat. *clibanus* „cuptor, tavă pentru plăcintă", de unde s-au format în interiorul limbii latine derivatul *(panis) clibanicius* (Isid. 20, 2, 15). A fost de asemenea împrumutată direct din greacă forma *clibanites* (Plin. Val. 5, 30). *Cf.* de asemenea numele plăcintei ἡ κριβάνη / ὁ κριβάνης / τὸ κρίβανον II, C, 39.
[5] Ἡμιάρτιον era o pâine de formă circulară, *cf.* Hsch. εἶδος ἄρτου ἡμικυκλῶδες.
[6] Fragment citat şi de către Eust. *Il.* 3, 607, 3. *Cf. id. Od.* 1, 44, 12 σταιτίτης ὁ ἀπὸ σταιτὸς καὶ μέλιτος, σίτου λευκότερον.
[7] Pentru Ὅμωρος *s.u.* ἐγκρίς II, A, a, 14 n.
[8] Pentru Ὁ ἄρτος ἀλειφατίτης *s.u.* ἐγκρίς II, A, a, 14 n.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

într-o tigaie, peste care se punea susan, miere şi brânză[1]: (Iatrocl. *ap.* Ath. 646b) Σταῖς δ' ἐστὶν ὑγρὸν εἰς τήγανον ὑποχεόμενον, μέλιτος ἐπιβαλλομένου καὶ σησάμης καὶ τυροῦ, ὡς Ἰατροκλῆς φησίν.

Lexiconul lui Hesychios citează forma dorică numind-o un tip de pâine (Hsch. *s.u.* στα<ι>τίας) ἄρτου εἶδος, dar într-o altă glosă aceeaşi formă este dată drept echivalent al turtei σπόπια[2], pe care tot el o numeşte „turtă de sacrificiu": (*id. s.u.* σπόπια) πέμμα, ὅ τινες στατίας. De asemenea, atestă şi o formă de neutru plural (*id. s.u.* σταιτήϊα), cu siguranţă un derivat adjectival târziu, pe care o caracterizează tot ca turtă de sacrificiu: πέμματος εἶδος. Lexiconul Suda va glosa simplu forma (Suid. *s.u.* σταιτίτης) drept un tip de pâine: εἶδος ἄρτου.

45. τὸ στακτικόν „Picătura"

Στακτικόν este o turtiţă de sacrificiu (πεμμάτιον). Numele ei este o substantivizare la neutru plural a adjectivului στακτικός, ή, όν „care curge picătură cu picătură", un derivat de la adjectivul verbal cu acelaşi sens στακτός, ή, όν, folosit în general pentru scurgerea smirnei[3], la rândul său derivat de la verbul στάζω „a picura". Singura atestare a numelui turtei turtei apare în lexiconul lui Hesychios, care o defineşte drept „turtiţă de forma unei plăcinte". Aceeaşi glosă spune, însă, că unii înţeleg prin acelaşi cuvânt un tip de vas cu care era filtrată apa din Nil: (Hsch. *s.u.* στα<κ>τικόν) πεμμάτιον πλακουντῶδες. ἄλλοι δὲ ἀγγεῖα διυλίζοντα Νειλῶον ὕδωρ. Este foarte posibil ca numele turtei să fie o folosire metonimică pentru acest al doilea sens, plecând de la forma vasului asemănătoare poate produsului de patiserie. Aceasta ar putea fi de asemenea o indicaţie pentru o turtă de origine egipteană.

46. τὸ στρέμμα „Sucitura"

Στρέμμα este numele unei turte de sacrificiu (πέμμα). Acest sens apare numai în lexiconul lui Hesychios, (Hsch. *s.u.* στρέμμα) εἶδος πέμματος, termenul fiind folosit în rest în limbajul medical pentru a denumi o „sucitură", o „luxaţie"[4] sau, în cazul intestinelor, o „colică"[5]. Este un derivat de la verbul στρέφω „a răsuci", construit pe radicalul I. E. care înseamnă „a întoarce" ***strebh-**. De la acelaşi radical este format şi numele plăcintei στρεπτός „de forma unui colier"[6]. Este foarte posibil ca numele turtei στρέμμα să fie o imagine metaforică, plecând de la realitatea medicală, exprimând aluatul răsucit al turtei, poate un tip de colac.

47. ὁ ταγηνίας / ὁ τηγανίτης „Turta friptă în tigaie"

Ταγηνίας este numele unei turte, probabil de sacrificiu, friptă în tigaie, fiind un derivat de la τάγηνον[7] „tigaie", termen tehnic fără etimologie, care este atestat mai frecvent cu forma τήγανον[8], refăcut după numeroasele nume de ustensile în *–ανον*[9]; de la forma cu η

---

[1] O reconstituire modernă a acestei turte, inspirată de produsul de patiserie arăbesc *ataifi*, a fost făcută de către J. Wilkins & S. Hill, *The sources and sauces of Athenaeus* în Wilkins J., Harvey D. & Dobson M., *Food in Antiquity,* Exeter, 1995, p. 435.
[2] *V.* σπόπια II, A, a, 43.
[3] *Cf.* Hp. *Ulc*. 12; Thphr. *HP* 9, 4, 10; *id. Od*. 29; despre parfum, *cf.* Ar. *Pl*. 529; despre ulei, *cf.* Gp. 7, 12, 20.
[4] *Cf.* Hp. *Off*. 23, 1; Gal. *De meth.* 10, 890, 16; Aët. 1, 368, *etc*.
[5] *Cf.* Dsc. 2, 152.
[6] *V.* στρεπτός II, C, 67.
[7] *Cf.* Alex. 110, 12 Kock; Eup. 346, 1 Kock; Ar. *Eq*. 929; Pl. Com. 173, 12 Kock; Anaxandr. 33, 4 Kock; Luc. *Symp*. 38.
[8] *Cf.* Alex. 174, 8 Kock; Eup. 144, 1 Kock; LXX *Le*. 2, 5, *etc.*
[9] *V.* P. Chantraine în *DELG s.u.* τήγανον.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

se creează derivatul (ὁ ἄρτος) τηγανίτης[1], nume atât al unui tip de pâine coaptă în tigaie, preparată cu ulei şi brânză (Hsch. *s.u.* τηγανίτης· ἄρτος ἐπὶ τηγάνου γεγονώς, καὶ μετὰ τυροῦ ὀπτώμενος), cât şi al unui tip de turte, cu siguranţă aceeaşi desemnată prin ταγηνίας. Numele derivat al turtei (τηγανίτης), deşi cel dintâi atestat, a fost preferat mai degrabă de autori din perioadă târzie (Gal., Orib., Ath.), fiind folosit drept sinonim pentru ταγηνίας, şi nemaiţinându-se seama de sensul de pâine pe care îl avusese la origine[2].

Cea mai veche atestare a numelui turtei apare sub forma derivată τηγανίτης şi datează din secolul al VI a. într-un fragment din iambograful Hipponax, conservat de către Athenaios, care dorea să exemplifice folosirea numelui plăcintei ἀττανίτης[3]. Din fragment reiese că τηγανίτης putea fi presărată cu susan: (Hippon. *fr.* 26 West *ap.* Ath. 645c)

οὐκ ἀτταγᾶς τε καὶ λαγῶς καταβρύκων,
οὐ τηγανίτας σησάμοισι φαρμάσσων,
οὐδ΄ ἀττανίτας κηρίοισιν ἐμβάπτων.

Lexiconul lui Hesychios, bazându-se pe acest text, va glosa cele două nume de dulciuri ca fiind echivalente (Hsch. *s.u.* ἀττανίτας· τηγανίτας), ceea ce însă nu se justifică tocmai prin folosirea distinctă a numelor lor.

În secolul al III-lea p. Athenaios citează sub numele de τηγανίτης două exemple din comici unde apare însă numele de ταγηνίας. El defineşte clar τηγανίτης drept πλακοῦς „plăcintă", precizând în acelaşi timp că era prăjită în ulei: (Ath. 646e) ΤΑΓΗΝΙΤΗΣ πλακοῦς ἐν ἐλαίῳ τετηγανισμένος, ὁ καὶ ταγηνίας[4]. Urmează citaţi doi comici din secolul al V-lea a., predecesori ai lui Aristofan. Cel dintâi este Magnes, care în a doua ediţie din piesa *Dionysos* (Διόνυσος), vorbeşte despre prăjitura ταγηνίας, ca despre una peste care trebuie să sufli pentru că este fierbinte; apoi este acoperită cu miere: (Ath. *ibid.*) μνημονεύει Μάγνης <ἢ> ὁ ποιήσας τὰς εἰς αὐτὸν ἀναφερομένας κωμῳδίας ἐν Διονύσῳ δευτέρῳ· (Magn. *fr*. 2, 1-2 Kassel-Austin, *ap.* Ath. 646e)

ταγηνίας ἤδη τεθέασαι χλιαροὺς
σίζοντας, ὅταν αὐτοῖσιν ἐπιχέῃς μέλι;

Cel de-al doilea comic citat de către Athenaios este Cratinos (Ath. *ibid.* καὶ Κρατῖνος ἐν Νόμοις), din al cărui fragment din piesa *Legile* (Νόμοι) ni se confirmă că turta ταγηνίας era prin excelenţă una servită fierbinte, preparată dimineaţa şi scoţând încă aburi când era vândută: (Cratin. *fr.* 130 Kassel-Austin, *ap.* Ath. 646e)

καὶ δρόσον βάλλων ἕωθεν χλιαρὸς ταγηνίας.

Alte două contexte din comedia din secolul al V-lea a. vin să completeze imaginea despre această turtă. Comediograful Metagenes vorbeşte în comedia *Locuitorii din Thourioi în urmărirea perşilor* (Θουριοπέρσαι) despre un banchet imaginar în care, după mai multe sortimente de peşte, sunt servite fripturi şi cârnaţi, iar la urmă turte ταγηνίαι, care se preparau singure: (Metag. *fr.* 6, 5-8 Kock)

τὰ δὲ μικρὰ ταυτὶ ποτάμι΄ ἐνμεντευθενὶ

---

[1] *Cf.* Hippon. 36; Gal. 6, 490.

[2] Aşa se explică moştenirea cuvântului în neogreacă sub forma τηγανίτα, cu sensul de „prăjitură din terci de făină, care se frige în ulei încins" (*u*. Babiniotis *s.u.*).

[3] *V.* ἀττανίτης II, C, 10.

[4] Formula ὁ καὶ ταγηνίας este adăugată pe baza *Epitomei* (manuscrisul C). Astfel se rezolvă parţial contradicţia între citarea sub titlul ΤΑΓΗΝΙΤΗΣ a turtei ταγηνίας.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

ῥεῖ τευθίσιν[1] ὀπταῖς καὶ φάγροις καὶ καράβοις,
ἐντευθενὶ δ΄ ἀλλᾶσι καὶ περικόμμασιν,
τηδὶ δ΄ ἀφύαισι, τῇδε δ΄ αὖ ταγηνίαις.

De asemenea, Nicophon, într-un fragment din piesa *Cei ce-şi câştigă hrana de pe urma muncii propriilor mâini* (Χειρογάστορες), conservat de către Athenaios (Ath. 645c Ἐπιχύτων Νικοφῶν ἐν Χειρογάστορσιν) pentru a exemplifica numele plăcintei ἐπίχυτος[2], acumulează în trei versuri, nu mai puţin de douăsprezece nume de produse de patiserie, printre care, la urmă, şi ταγηνίας: (Nicopho *fr.* 6 Kassel-Austin *ap.* Ath. 645c)

„ἐγὼ μὲν ἄρτους, μᾶζαν, ἀθάρην, ἄλφιτα,
κόλλικας, ὀβελίαν, μελιτοῦτταν, ἐπιχύτους,
πτισάνην, πλακοῦντας, δενδαλίδας, ταγηνίας.

Toate aceste mărturii vorbesc despre importanţa pe care a avut-o această turtă în secolul al V-lea a. Ştim de asemenea că Aristofan scrisese o piesă intitulată Ταγηνισταί „Grataragii" din care se păstrează câteva fragmente la Stobaios, Athenaios şi lexicografi. După comici, numele turtei dispare din texte până în secolul al II-lea p., atunci când medicul Galenos oferă o reţetă precisă a acestei turte. El afirmă că aceste produse de patiserie se numesc ταγηνίται în Attica, în timp ce grecii din Asia le numesc τηγανίται: se prepară numai cu ulei încins în care se pune făina de grâu diluată în apă; se adaugă în timpul prăjirii brânză; se întorc apoi de mai multe ori de pe o parte pe alta ca în cazul unei clătite; la această compoziţie unii adaugă miere, iar alţii sare marină: (Gal. *De alim. fac.* 6, 490) οἱ μὲν οὖν ταγηνῖται παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ὀνομαζόμενοι, παρ΄ ἡμῖν δὲ τοῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἕλλησι τηγανῖται σκευάζονται δι΄ ἐλαίου μόνου. Βάλλεται δὲ τὸ μὲν ἔλαιον εἰς τάγηνον ἐπικείμενον ἀκάπνῳ πυρί, καταχεῖται δ΄ αὐτῷ θερμανθέντι τὸ τῶν πυρῶν ἄλευρον ὕδατι δεδευμένον πολλῷ. κτλ. Din textul lui Galenos se inspiră în secolul al IV-lea p. Oribasius (Orib. *Col. med.* 1, 7, 1), care va relua pe scurt descrierea lui Galenos.

Lexicografii, având acces şi la texte dispărute astăzi, aduc informaţii noi. Contemporan cu Galenos, Pollux, citând exemplul din Cratinos, adaugă faptul că în timpul prăjirii, sau imediat după aceea, aceste turte erau presărate cu brânză, ulei, miere şi susan: (Poll. 6, 79) τῷ δὲ ταγηνίᾳ κατὰ τοῦ ταγήνου χυθέντι ἐπεχεῖτο τυρὸς, ἔλαιον, μέλι, σήσαμα. În secolul al V-lea p. Hesychios, reluând o definiţie dată de către Athenaios (Ath. 645e), afirmă că unii numesc ταγηνίαι dulciurile denumite de obicei ἐγκρίδες[3], gătite în ulei şi acoperite cu miere: (Hsch. *s.u.* ἐγκρίδες) πέμμα ἐλαίῳ ἑψόμενον καὶ μελιτούμενον. ἔνιοι δὲ ταγηνίας. Athenaios *(ibid.)* spune că se diferenţiau de ἐγκρίδες prin procedeul diferit de prăjire, care le făcea mai subţiri. Tot Hesychios defineşte ταγηνίαι drept prăjituri de sacrificiu preparate din făină de alac şi în untură, la care se adăuga miere, susan şi brânză (*id. s.u.* ταγηνίαι) πεμμάτια ἀπὸ τηγάνων. οἱ δὲ στέας ὑγρόν, ἐπιχεόμενον τηγάνῳ, ᾧ προσβάλλεται μέλι, σησάμη, τυρός. În secolul al IX-lea p. Photios, reluând în parte textul lui Hesychios, adaugă că puteau fi preparate şi cu stafide: (Phot. *Lex. s.u.* ταγηνίας) πέμματα ἐστὶ τῶν ἀπὸ τηγάνου ἐκ στέατος ὑγροῦ καὶ τυροῦ καὶ μέλιτος καὶ ἀσταφίδος. Definiţia acestuia este reprodusă identic în secolul al XII-lea p. de *Etymologicum Magnum* şi în secolul al XIII-lea p. de către Pseudo-Zonaras (*E.M.* şi *Ps. Zonar. s.u.* ταγηνίας)[4].

48. ἡ τευθίς „Calamarul"

---

[1] Numele calamarului, τευθίς, desemna de asemenea un tip de turtă de sacrificiu (πέμμα) (*u.* II, A, a, 48). Nu este exclus ca şi în acest fragment să dăm o asemenea interpretare cuvântului.
[2] *V.* ἐπίχυτος II, C, 25.
[3] *V.* ἐγκρίς II, A, a, 14.
[4] *Cf. Lex. Seg. s.u.* ταγηνίας II, A, a, 47.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Τευθίς este o turtă sacrificială de tip πέμμα. Numele ei este o folosire figurată pentru sensul comun al substantivului τευθίς „calamar”[1] (*Loligo uulgaris* Lam. sau *Todarodes sagittatus* Lam.[2]), plecând cel mai probabil de la forma ei. Nu este exclus ca această situaţie să fi fost favorizată de posibila etimologie a lui τευθίς, un radical **dheu-dh-* „a curge”[3], *cf.* θέω „a alerga”, trimiţând la o consistenţă moale a acestei turte, aşa cum lasă de altfel impresia şi animalul marin. De asemenea, calamarul era o mâncare apreciată, ceea ce favoriza în plus extinderea numelui său către un alt produs gastronomic[4]. În Grecia există şi astăzi o prăjitură cu numele de „calamar”, θράπσαλο, format însă pe baza radicalului verbului θρύπτω „a fărâma” + suf. –άλο.

Cea mai veche atestare a numelui acestei turte datează din perioada în care scrie autorul opsartitic Iatrocles, necunoscută de altfel; ea este oricum anterioară celei în care îşi compune lucrările gramaticul Pamphilos (secolul I p.), care-l citează pe Iatrocles. Fragmente din textul lui Pamphilos au ajuns la noi prin intermediul lui Athenaios. El spune că numele turtei este menţionat de către Iatrocles în lucrarea *Brutarul* (Ἀρτοποιϊκός), identică poate cu cea intitulată *Despre plăcinte* (Περὶ Πλακούντων), atribuită aceluiaşi autor: (Iatrocl. *ap*. Pamphil *ap*. Ath. 326e) καὶ πέμμα δέ τι τευθίδα ὀνομάζειν Ἰατροκλέα ἐν Ἀρτοποιικῷ φησι Πάμφιλος. Singurul care confirmă acest sens al lui τευθίς este Hesychios, care pune sensul de turtă al cuvântului înaintea celui de animal marin: (Hsch. *s.u.* τευθίς) πέμμα πλακουντῶδες. καὶ εἶδος ἰχθύος θαλαττίου. Este foarte posibil ca acesta să se inspire din textul lui Athenaios, singura sursă fiind astfel Iatrocles.

49. ὁ / ἡ Τρίπολις „Tripoli”

Τρίπολις denumeşte, potrivit lui Hesychios, un tip de turtă de sacrificiu (πέμμα). Sensul etimologic al cuvântului este însă cel de „ligă a trei oraşe”, fiind compus din numeralul τρίς „trei” şi substantivul πόλις „oraş”. În Grecia erau cunoscute mai multe astfel de alianţe, precum cea din Achaia[5], Arcadia[6] şi, mai cu seamă, cea din Phoenicia[7] între oraşele Tyr, Sidon şi Arados, astăzi cu numele păstrat Tripoli. Hesychios este singurul care atestă sensul de turtă al acestui cuvânt, considerând chiar că acesta este primul înţeles al lui Τρίπολις, iar cel de „oraş” este secundar: (Hsch. *s.u.* Τρίπολις) εἶδος πέμματος. καὶ πόλις. Credem că numele turtei se identifică de fapt cu cel al oraşului din Phoenicia, cel mai cunoscut dintre toate cu acest nume, fiind probabil o specialitate a regiunii, importată în Grecia la o dată necunoscută.

50. ὁ φθόϊς / φθοῖς / τὸ φθοίδιον / ὁ φθοΐσκος „Turta pisată” (?)

Φθόϊς, prin contragere attică φθοῖς, pronunţat monosilabic[8], este numele unei turte de sacrificiu despre care s-au păstrat numeroase informaţii. Potrivit surselor era în formă de

---

[1] *Cf.* Semon. 15; Ar. *Ach*. 1156; *id. Eq*. 929 şi 934; Thphr. *Fr*. 40; Gal. *De alim. fac*. 6, 736 şi 769; *id*. *De com. med*. 12, 687. *Cf*. D' Arcy W. Thompson, *A Glossary of Greek Fishes, s.u*., London, 1947 şi E. de Saint-Denis, *Le vocabulaire des animaux marins en latin classique*, *s.u*. *loligo*, Paris, 1947.

[2] Deşi sunt două animale marine diferite, greaca nu pare să le fi distins cu nume separate.

[3] Ipoteză susţinută de către Tovar, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*, Munich, 10, 1957, pp. 77-83.

[4] Comicii atestă folosirea calamarului în bucătărie, în general bine condimentat: *cf*. Anaxandr. *fr*. 42 Kassel-Austin *ap*. Ath. 131d; Metag. *fr*. 6 Kock *ap*. Ath. 269f; Eub. *fr*. 14 Kassel-Austin *ap*. Ath. 622f; Antiph. *fr*. 130 şi 216 Kassel-Austin *ap*. Ath. 295f şi 623b; Alex. *fr*. 84 Kassel-Austin *ap*. Ath. 326d-e; Sotad. Com. *fr*. 1 Kassel-Austin *ap*. Ath. 293c.

[5] *Cf*. Plb. 4, 81, 7.

[6] *Cf.* Paus. 8, 27, 4.

[7] *Cf.* D.S. 16, 41; Str. 754, *etc.*

[8] *Cf. Sch. in Ar. Pl*. 677; Hdn. Gr. 1, 400.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

calotă sferică (ὀμφαλός) puţin groasă, aşezată pe o bucată de aluat şi preparată dintr-un amestec de brânză frământată, apoi trecută prin sită, la care se adăuga miere şi făină. Numele turtei, dacă nu este un împrumut de origine necunoscută, ar putea fi un derivat de la φθόη „consumare" (din radicalul verbului φθίνω „a se epuiza, a se consuma"), fie plecând de la ideea de pisare a brânzei sau a făinii, fie de la faptul că turta era destinată „consumării" în focul altarului. Există şi un tip de cupă cu formă omonimă cu numele turtei, similară cu φιάλη ὀμφαλωτή[1], dar care pare să-şi ia numele de la forma turtei. Cuvântul mai are sensul de „pastilă"[2], de la forma sa rotundă, şi de „lingou" de metal preţios, numit astfel după forma lui, lui, atunci când este scos din creuzet[3]. Există atestate şi două forme diminutivale φθοῖσκος, în în special cu sensul de „pastilă" în limbajul medical[4], dar şi cu sens culinar într-un singur context[5], şi φθοίδιον cu sensul de „turtiţă"[6].

Cea mai veche atestare datează din secolul al V-lea a. În comedia *Ploutos* a lui Aristofan, sclavul Carion povesteşte cum a văzut un preot furând de pe masa sacră turtele φθοῖς şi smochinele uscate destinate zeilor: (Ar. *Pl.* 676-8)

Ἔπειτ᾽ ἀναβλέψας ὁρῶ τὸν ἱερέα
τοὺς φθοῖς ἀφαρπάζοντα καὶ τὰς ἰσχάδας
ἀπὸ τῆς τραπέζης τῆς ἱερᾶς.

Caracterul sacru al acestor turte este evident. Conform scoliei la acest vers este vorba de nişte „plăcinte" sau „turte" de sacrificiu (*Sch. in Ar. Pl.* 677) ἔστι δὲ πλακοῦντας ἢ πέμματα; în plus scolia adaugă că poetul Callimah ar fi folosit numele de φθοῖς în locul celui de πλακοῦς. Această precizare va fi reluată în secolul al XII-lea p. de către Ioannes Tzetzes în comentariul său la piesa lui Aristofan: (Tz. *Proll. Com. Pl.* 677) φθοῖς· ὁ δὲ Καλλίμαχος „φθόϊας", ἤτοι πλακοῦντας οὖν. Textul lui Callimah nu s-a păstrat decât din această citare[7]. citare[7]. Această precizare este mai degrabă o indicaţie privind forma turtei φθοῖς, plată şi alungită, decât o dovadă a unei posibile înlocuiri a termenilor în perioada lui Callimah, fapt de altfel contrazis de celelalte surse. Trebuie remarcat, în acelaşi timp, că nici un alt pasaj de comedie nu mai atestă numele turtei φθοῖς, lucru curios dacă ţinem seama că, în general, numele atestate la Aristofan sunt prezente la mai mulţi comediografi contemporani şi sunt reluate apoi în Comedia Nouă din secolul al IV-lea a. O explicaţie ar putea consta în perceperea numelui ca fiind legat prea mult de ceremonialul sacru şi deci o mai mică legătură cu viaţa privată descrisă în general în comedie[8].

Doi autori atestă numele turtei în secolele IV-III a: Theophrastos în tratatul *Despre Pietate* spune că φθοῖς putea fi făcută din făină de grâu sau de orz: (Thphr. *Piet*. 2, 46) ἀλεύρων πυρίνων καὶ κριθίνων φθοῖς. Din aceeaşi perioadă datează o epigramă din *Anthologia Palatina* atribuită lui Ad(d)aios din Macedonia, acelaşi cu cel cunoscut din Mitylene, Macedonia fiind probabil locul de naştere, iar Mitylene cel al afirmării. Epigrama este o invocare către Demetra căreia i se aduc ca sacrificiu o oaie, un viţel fără coarne şi o turtă φθόϊς rotundă aşezată într-un coşuleţ[9] în speranţa unei recolte bogate: (*AP* 6, 258, 1-3)

---

[1] *Cf.* Eup. 373 Kock *ap.* Ath. 502b.
[2] Cu forma de plural φθόεις la Hp. *Mul*. 104, 3-22-25.
[3] Aceeaşi metaforă şi în fr. gâteau = „masse de métal se figeant après fusion dans le fourneau" (Littré, 1881).
[4] *Cf.* Hp. *Mul.* 51, 10; *ibid*. 74, 58; *ibid*. 206, 8. *Cf.* de asemenea raportul în latină dintre *pastillum* „turtă de formă rotundă" şi *pastillus* „pastilă, medicament". *V. pastillum* III, A, 13.
[5] *Cf.* Erot. 134, 9.
[6] *Cf.* Poll. 6, 77.
[7] Call. *Fr*. 610.
[8] Termenul πέμμα însuşi lipseşte din comedie.
[9] Astfel de coşuleţe (λίκνα) cu dulciuri au fost descoperite în Akrokorinthos. Despre aşezarea lor în coşuleţe şi oferirea lor zeilor *cf*. Allaire Brumfield, *Cakes in Liknon: Votives from the Sancuary of Demeter and Kore on Acrocorinth*, Hesperia, vol. 66, nr. 1, 1997, pp. 147-172.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Τὰν ὄιν, ὦ Δάματερ ἐπόγμιε, τάν τ᾽ ἀκέρωτον
μόσχον καὶ τροχιὰν ἐν κανέῳ **φθοΐδα**
σοὶ ταύτας ἐφ᾽ ἅλως, (…).

În aceeaşi perioadă numele turtei este asociat în inscripţii cu numele zeilor Hestia, Zeus, Apollo şi Asklepios. Astfel, într-o inscripţie din secolul al IV-lea a., păstrată fragmentar, din Erythrea privitoare la cultul lui Asklepios, φθοῖς intră într-o formulă de adresare sacră: (*GDI* IV p. 883[1]) θυστὰ θύηι φθοῖγ... . De asemenea, într-o altă inscripţie datată între secolele IV-III a., care păstrează un calendar de cult din insula Cos, se vorbeşte despre numărul de astfel de turte ce trebuiau oferite diferiţilor zei: (*SIG* 1025, 31, 30 şi 37[2]) rândul 30 καὶ τὸν καυτὸν καὶ φθόιας ἑπτὰ καὶ μέλι şi rândul 37 [θ]ύη καὶ τοὺς φθόιας. În sfârşit, într-o inscripţie din insula Rhodos datată mai târziu, în secolul I p., φθοῖς, numită explicit πέμμα „turtă de cult", apare ca darul de sacrificiu oferit lui Zeus Atabyrios[3]: (Sokolowski 2: 109, 4-5) π]έμματα […] θυόμ[ε]νο[ν καὶ] φθ[όϊας... .

Singura reţetă a acestei turte datează dintr-un text din secolul I p, inspirat mai degrabă din surse latineşti. În lista lui Chrysippos din Tyana φθοῖς se bucură de un spaţiu amplu în comparaţie cu celelalte nume de dulciuri: (Chrysipp. Tyan. *ap*. Ath. 647d-e) ὁ δὲ φθοῖς οὕτω γίνεται· τυρὸν ἐκπιέσας τρῖβε καὶ ἐμβαλὼν ἐς κόσκινον χάλκεον διήθει, εἶτ᾽ ἐπίβαλε μέλι καὶ σελίγνεως ἡμίναν[4] καὶ συμμάλαξον εἰς ἕν. Aflăm astfel că este preparată din brânză proaspătă, trecută prin sită pentru a i se îndepărta serul. Din reţetă lipsesc detaliile legate de modul de coacere, dar se precizează că aluatul este făcut, ca şi în cazul plăcintei **catīllus ornatus*[5], cu făină σέλιγνις (cu grafia obişnuită σίλιγνις)[6], „floarea făinii de grâu", mai fină decât σεμίδαλις, obţinută din σίλιγνον „grâu comun de prima calitate"[7], un împrumut din lat. *siligo* cu acelaşi sens. Exista şi o pâine făcută din acest grâu, ἄρτος σιλιγνίτης „pâine din cea mai bună făină de grâu"[8]. Prezenţa numelui turtei φθοῖς în lista lui lui Chrysippos indică o cunoaştere a acesteia şi în bucătăria romană, lucru confirmat şi de o inscripţie latinească de la Roma din secolul I a. unde este atestată o formă de ablativ plural scrisă sub forma *pthoibus,* pentru **phoitibus,* alături de turta *popanum*[9] (*Act. lud. saec. Aug*. (Corp. VI 32323) 115 *sacrificium fecit deis [I]lithyis libeis*[10] *... popanis VIIII pthoibus VII[II prec]ati sunt ita*). Grafia cu *oi* şi nu cu *oe* pare să indice o pronunţare bisilabică φθόϊ-, cea din greaca κοινή, nu din dialect attic[11]. Este foarte posibil ca numele turtei greceşti să fi fost împrumutat în latină, iar Chrysippos să ofere această reţetă pe baza unei surse romane dispărute.

Cel care-l citează pe Chrysippos, Athenaios, oferă un alt nume al turtei φθοῖς. El spune că unii o numesc σελήνη „luna", fiind de forma acesteia: (Ath. 489d) διὸ τὴν τράπεζαν κυκλοειδῆ κατεσκευάσαντο καὶ τοὺς τρίποδας τοὺς τοῖς θεοῖς καθαγιζομένους, φθόεις κυκλοτερεῖς καὶ ἀστέρας ἔχοντας, οὓς καὶ καλοῦσι

---

[1] *Cf*. Sokolowski 1: 24A. Numele turtei este atestat şi într-o inscripţie din Rhodos (*IG* XII, 1, 2 şi 6).
[2] *Cf.* F. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques*, Paris, 1969, nr. 151A.
[3] Numele vine de la ᾽Αταβύριον, munte din Rhodos unde se afla un templu în cinstea lui Zeus, *cf*. Pi. *O*, 7, 160. De la acelaşi nume exista în greacă un nume de pâine, probabil de origine rodiană, ὁ ἄρτος ἀταβυρίτης, *cf.* Sopat. 9, 1 Kaibel *ap*. Ath. 109e.
[4] Lat. *hemina* „hemină", unitate de măsură de capacitate folosită în Sicilia şi apoi la Roma echivalentă cu ½ *sextarius* = 0 l. 2736.
[5] *V*. **catīllus ornatus* III, B, 5.
[6] *Cf.* Gal. 6, 483; Eust. 1753, 6; *EM* 793, 8.
[7] *Cf. PLond*. 1, 266, 112 (sec. II p.).
[8] *Cf.* Gal. 6, 483; scris σιλιγνείτης într-o inscripţie din sec. I-II p. din Ephes (*Supp. Epigr.* 4, 518).
[9] *V*. πόπανον II, A, b, 1 şi *popanum* III, A, 15.
[10] Pentru *libis, u. libum* III, A, 1.
[11] *Cf. fthois = uuum* (*i.e. libum*) *Gloss. s.u.* φθόϊς în *LSJ*.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

σελήνας. καὶ τὸν ἄρτον δ΄ ἐκάλεσαν ὅτι τῶν σχημάτων ὁ κύκλος ἀπήρτισται καὶ ἔστι τέλειος. În greacă este atestată o turtă cu numele de „lună”, atât sub forma σελήνη, în mai multe surse, cât şi ἐπισέλη(/ι)να, într-un fragment din Platon Comicul, de unde reiese un posibil sens licenţias al acesteia[1]. Probabil că aceste două nume de turte, distincte la origine de de φθοῖς, s-au confundat la o anumită dată cu ea.

În secolele II-III p. Clement din Alexandria vorbeşte despre prăjiturile φθοῖς care se aflau în coşuleţele sacre (λίκνα) purtate la misteriile lui Dionysos şi ale lui Γῆ Themis[2]: (Clem. Al. *Protr*. 2, 19) οἵαι δε καὶ αἱ κίσται αἱ μυστικαί· δεῖ γὰρ ἀπογυμνῶσαι τὰ ἅγια αὐτῶν καὶ τὰ ἄρρητα ἐξειπεῖν. οὐ σησαμαῖ ταῦτα ... δὲ καὶ φθοῖς ... . De asemenea, filosoful Porphyrios din Tyr, în secolul al III.lea p., asociază în tratatul său *De Abstinentia* (Porph. *Abst*. 2, 7) numele turtei cu sacrificiile aduse lui Helios şi zeiţelor Horai (Dike, Eunomia, Eirene), fiicele lui Zeus şi ale lui Themis, folosind aceeaşi expresie ca şi Theophrastos (*u. supra*). Este de remarcat multitudinea de zei cu care este asociat numele acestui produs de-a lungul timpului.

Gramaticii şi lexicografii explică diferit numele turtei în funcţie de sursele pe care le-au folosit. În secolul I p. Erotianos atestă atât forma φθοῖς, cât şi diminutivul φθοΐσκος, ezitând în a le echivala cu πόπανον sau πλακοῦς. De asemenea, le consideră aparţinând dialectului attic ca termeni de cult. În final precizează că această turtă are forma lui καρδάμη, numele unei prăjituri persane[3]: (Erot. 134,9) φθοΐσκους καὶ φθοῖς· ἔστι δὲ ποπάνων ἢ πλακούντων εἶδος, οὕτω καλουμένων παρ΄ Ἀττικοῖς, ᾧ χρῶνται εἰς τὰς θυσίας. ἔστι δὲ τῷ σχήματι ὅμοιον καρδάμῃ. În secolul al II-lea p. gramaticul Pausanias numeşte φθοῖς un tip de πέμμα adusă ca ofrandă de sacrificiu zeilor împreună cu măruntaiele victimelor: (Paus. Gr. 116, 8) φθοῖς δὲ ἦσαν πέμματα, ἃ τοῖς θεοῖς μετὰ τῶν σπλάγχνων ἔθυον[4]. În acelaşi secol gramaticul Moeris, spunând că φθοῖς se pronunţă într-o singură silabă, adaugă că este un tip de πέμμα de sacrificiu întinsă, având o parte centrală proeminentă (ὀμφαλός). Grecii o numeau πόπανον „turtă de sacrificiu”: (Moer. 212, 1) ἔστι πέμμα πλατύ ἔχον ὀμφαλόν. πόπανον Ἕλληνες. Contemporan cu acesta, Pollux o numeşte πλακοῦς „plăcintă” şi este singurul care atestă şi o formă diminutivală (φθοίδιον) cu sens culinar (Poll. 6, 76) τὰ δὲ πλακούντων εἴδη […] φθοῖς καὶ φθοίδια. Mai târziu, lexiconul lui Hesychios oferă aceeaşi echivalenţă, fără să mai ateste şi forma diminutivală: (Hsch. *s.u.* φθόϊς) πλακοῦς[5]. Discutând despre turtele ἀνάστατοι[6], Photios în secolul al IX-lea p. sugerează o posibilă echivalenţă cu φθόϊς: (Phot. *Lex. s.u.* ἀνάστατοι)· [...] ἐλέγοντο δέ τινες πλακοῦντες [...] φθόϊς. şi (*id. s.u.* φθόϊς) ὄνομα πλακοῦντος. Definiţia este copiată întocmai de *Etymologicum Magnum* (*E.M. s.u.* φθόϊς), care adaugă textul din Chrysippos din Tyana, preluat cu siguranţă prin intermediul lui Athenaios. Gramaticul Thomas Magister din secolele XIII-XIV p. caracterizează φθόϊς drept plăcinţică întinsă şi rotundă, numită astfel de către cei din Attica, în timp ce restul grecilor o numeau πόπανον[7]: (Thom. Mag. 381, 14) φθόϊς παρ΄ Ἀττικοῖς πλακούντιόν [τι] πλατὺ καὶ περιφερὲς, ὃ παρ΄ Ἕλλησι λέγεται πόπανον. În sprijinul acestei afirmaţii el adaugă exemplul din *Ploutos* al lui Aristofan.

51. ὁ χαυών

[1] *V.* σελήνη şi ἐπισέλη(/ι)να II, A, c, 7.
[2] *Cf.* G. W. Elderkin, *The Cults of the Erechtheion*, Hesperia, vol. 10, nr. 2, pp. 113-124, 1941.
[3] *V.* ἡ καρδαμάλη / καρδάμη / παρδαμάλη II, B, 16.
[4] Exact aceeaşi explicaţie apare şi în lexiconul Suda (Suid. *s.u.*).
[5] Formulări similare apar şi în *Lex. Seg. s.u.* φθόϊς; *Lex. Ar. Gr. s.u.* φθόϊς· εἶδος πλακοῦντος şi *Ps. Zonar.* 1806, 17 φθοῖς· εἶδος πλακοῦντος.
[6] *V.* ἀνάστατος II, A, a, 4.
[7] *V.* πόπανον II, A, b, 1.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Χαυών este numele folosit în *Septuaginta* pentru a reda ebraicul pl. *kawwãn* (כַּוָּנִים)[1], un tip de turtă de sacrificiu. Ambele contexte unde este atestat numele acestei turte sunt din *Ieremia*: (LXX *Ie*. 7, 18) οἱ υἱοὶ αὐτῶν συλλέγουσιν ξύλα, καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν καίουσι πῦρ, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν τρίβουσιν σταῖς τοῦ ποιῆσαι χαυῶνας τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἔσπεισαν σπονδὰς θεοῖς ἀλλοτρίοις, ἵνα παροργίσωσίν με. Aşa cum rezultă din text, χαυών era făcută din făină de grâu amestecată cu apă (σταῖς[2]). Pasajul va fi reluat de părinţii bisericii, care vor echivala numele turtei cu πέμμα sau πόπανον, numele obişnuite al turtelor sacrificiale în limbaj păgân[3]. Al doilea context este tot din registrul actului sacrificial: (*ibid.* 51, 19) καὶ ὅτι ἡμεῖς θυμιῶμεν τῇ βασιλίσσῃ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐσπείσαμεν αὐτῇ σπονδάς, μὴ ἄνευ τῶν ἀνδρῶν ἡμῶν ἐποιήσαμεν αὐτῇ χαυῶνας καὶ ἐσπείσαμεν σπονδὰς αὐτῇ;[4]. Numele turtei este transliterat în latină cu forma de plural *chauonae*[5], fiind folosit de Hieronim pentru traducerea aceloraşi pasaje biblice.

Lexicografii greci vor cita numele acestei turte cu erori atât de sens, cât şi de formă. Hesychios atestă mai multe forme corupte ale numelui turtei (χαβῶνες[6], χαμῶνας, χαυνῶνες) cu definiţii contradictorii, ceea ce ne face să credem că nu şi-a dat seama că este vorba de unul şi acelaşi cuvânt: (Hsch. *s.u.* χαβῶνες) στέατα ὀπτώμενα ἀπὸ ἀλεύρου sau (*id. s.u.* χαμῶνας) στέαρ, ἢ τὰ ἐκ στέατος τικτόμενα sau (*id. s.u.* χαυ(ν)ῶνες) ἄρτοι ἐλαίῳ ἀναφυραθέντες. Lexiconul Suda, reluând parţial una dintre definiţiile lui Hesychios, dar cu forma corectă a numelui turtei, consideră că este vorba de nişte pâini făcute din făină de orz amestecată cu ulei sau de nişte legume fripte: (Suid. *s.u.* χαυῶνας) ἄρτους ἐλαίῳ ἀναφυραθέντας κριθίνους· ἢ λάχανα ὀπτά.[7]

52. ἡ χρυσόκολλα „Malahitul”

Χρυσόκολλα este un preparat culinar din miere şi seminţe de in. Nici o sursă nu îl numeşte explicit printre dulciuri, ci doar βρωμάτιον / βρῶμα „aliment”, dar atât compoziţia, cât şi contextul în care apare, înclină către această variantă, probabil către o turtă de sacrificiu de tip πέμμα. Numele ei este un compus din adjectivul χρυσός „de aur” şi substantivul κόλλα „lipici, clei”. În limbaj ştiinţific compusul χρυσόκολλα denumeşte „malahitul, carbonatul natural de cupru de culoare verde, cristalizat”[8]. Chiar dacă atestarea cuvântului cu sens culinar culinar este foarte veche, χρυσόκολλα trebuie să fi avut iniţial sensul tehnic, de la care, prin folosire figurată, l-a primit pe cel de turtă. Astfel, κόλλα trimite probabil la consistenţa vâscoasă a mierii, iar χρυσός la culoarea ei.

Principala atestare a numelui turtei datează din secolul al VII-a a. Athenaios, vorbind despre un sortiment de pâine cu mac, citează câteva versuri din poetul liric Alcman. Acestea au fost atribuite fie unui cântec de nuntă, fie unui poem recitat cu ocazia unei mese rituale: (Alcm. *fr.* 19 *PMG ap*. Ath. 111a)

---

[1] *Cf.* Koehler-Baumgartner, *Lexicon* p. 428.
[2] *Cf.* Hdt. 2, 36; Hp. *Art*. 38; Thphr. *Od.* 51; LXX *Ex.* 12, 34.
[3] *Cf.* Epiph. *Haer*. 3, 482, 30; Chrys. *Fr. in Ier.* 64, 837, 44 care adaugă τί ἐστι, χαυῶνας; πόπανα (ἄλλ, πέμματα), φησὶν, ἄρτους. Thdt. *Ier.* 81, 552, 9.
[4] *Cf.* Chrys. *In Gen.* 54, 408, 9; Didym. *Jo.* 180, 33; Thdt. *Ier.* 81, 704, 32/38.
[5] Hier. *in Ier*. 7, 17 p. 894 *filii colligunt ligna et patres succendunt ignem et mulieres conspergunt adipem, ut faciant placentas siue chauonas reginae – siue militiae – caeli ... c h a u o n i m , quas nos placentas interpretati sumus siue praeparationes, ut omne genus ostendat sacrificii reginae caeli; id. in Is*. 57, 6 p. 671 *nulli ... dubium, quin chauonas placentas significent siue crustulas in manu artificis praeparatas. hoc enim lingua nostra chauonas sonat.*
[6] Scriitorul ecleziastic din secolul al VI p. Olympiodorus atestă o formă apropiată, χαβῶνας, definind-o drept un un tip de πέμμα, turtă de sacrificiu (Olymp. D. *fr. in Ier.* 93, 644, 40).
[7] *Cf. EM* 807, 43.
[8] *Cf.* Arist. *Mir*. 834[b]20; Thphr. *Lap*. 26, 40; Bolus 2, 46, 16; Dsc. 5, 74, 89; Plin. *Nat*. 33, 86.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

κλῖναι μὲν ἑπτὰ καὶ τόσαι τράπεσδαι
μακωνίδων ἄρτων ἐπιστέφοισαι
λίνω τε σασάμω τε κὴν πελίχναις
πεδεσσι[1] χρυσοκόλλα

Din fragment şi pe baza etimologiei se poate înţelege că întreaga turtă χρυσόκολλα avea o consistenţă cremoasă şi era servită împreună cu pâinile cu mac (μακωνίδες), amintite în versul al doilea. Seminţele de in şi susanul pomenite apoi sunt ingredientele care intrau în prepararea turtei χρυσοκόλλα. Se ştie că din in se obţinea un tip de făină, care, amestecată cu miere, trecea drept având virtuţi afrodiziace[2]. După citarea versurilor, Athenaios explică sensul ultimului cuvânt: *(ibid.)* ἐστὶ βρωμάτιον διὰ μέλιτος καὶ λίνου, oferind astfel principalele ingrediente ale reţetei. Mai există o singură altă mărturie despre această turtă; lexiconul lui Hesychios reia aproape cu aceleaşi cuvinte scurta precizare a lui Athenaios, folosind însă în loc de numele inului pe cel al seminţelor de in (λινόσπερμον), termen împrumutat probabil dintr-o reţetă medicală[3]: (Hsch. *s.u.* χρυσοκόλλα) βρῶμα τι ἐκ λινοσπέρμου καὶ μέλιτος.

[1] Formă coruptă: Bergk propune conjectura λίνῳ τε σασάμῳ τε κημπελαίναις πέδεστι χρυσοκόλλα.
[2] Galenos aminteşte o mâncare asemănătoare cu χρυσοκόλλα în care seminţele de in sunt fripte în miere şi servite cu *garum* (Gal. *De alim. fac*. 6, 549). *Cf*. Plin. *Nat*. 18, 73 şi 19, 16.
[3] *Cf*. Dsc. 2, 80, 4; Sor. 1, 56; Archig. 12, 23; Gal. *ST* 6, 446; *id. De meth*. 10, 796; Ruf. *Sat. Gon*. 45, 3; Philum. *Ven*. 14, 4, 3; Aët. 102, 1, *etc.*

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

b. πόπανα

1. τὸ πόπανον „Turta coaptă”

Πόπανον este o turtă de sacrificiu de formă rotundă, plată, cu una sau mai multe proeminenţe în partea din mijloc, numite ὀμφαλωτὰ πόπανα, propriu-zis „de forma buricului”. Iniţial a desemnat un tip particular de turtă de sacrificiu, pentru ca mai apoi să devină o denumire generică pentru o întreagă serie de turte sacrificiale. Numele ei este un derivat, care prezintă o veche alternanţă cu vocala *o,* de la verbul πέσσω (att. πέπτω) „a arde la foc, a coace”, folosit în general pentru pâini şi dulciuri, din radicalul **pek^{w}*- „a găti”, scr. *pacati*, v. sl. *pekǫ*; în italo-celtică tema a trecut la **k^{w}ek^{w}o*-, de unde lat. *coquo* „a găti”, gal. *pobi*. Πόπανον a fost împrumutat şi în latină cu forma *popanum*, aşa cum atestă o inscripţie de la Roma din secolul I a. (*Act. lud. saec. Aug*. (Corp. VI 32323) 141 *popanis datis*, 115 *s[a]crificium fecit deis [I]lithyis libeis*[1] *... popanis VIIII pthoibus*[2] *VII[II prec]ati sunt ita*, 143 *Apollo, uti te popanis dat[i]s bona prece precatus sum*) şi un vers din Iuvenal (Iuv. 6, 541 *tenui popano corruptus Osiris*). Glosarele latineşti atestă de asemenea cuvântul grecesc, definind cu ajutorul lui numele turtei sacrificiale *libum*.

Importanţa acestei turte în religia greacă a făcut ca de la πόπανον să fie derivate mai multe forme:

A. un verb, ποπανοποιέω „a face turte de tip πόπανον”, (Procl. *In R*. 1, 245, 21)

B. două forme adjectivale: 1. ποπανοποιός, όν (Procl. *In R*. 1, 245, 23). 2. ποπανώδης (Hsch. *s.u*. φυσακτήρ[3]), ambele cu sensul „asemănător cu o turtă πόπανον”.

C. trei substantive, echivalente pentru πόπανον: 1. ἡ ποπάς, άδος care se formează în mod secundar de la πόπανον (*AP* 6, 232 (Crin.) şi Suid. care citează versul din *AP s.u*. ποπάδες). 2. ποπανεῖον, glosat în latină *panificium* (*Gloss*.) 3. τὸ ποπάνευμα (*AP* 6, 231 (Phil.), Suid. şi printr-o conjectură la Theoc. 26, 7).

În funcţie de numărul de proeminenţe pe care îl avea pe suprafaţa ei, turta πόπανον purta numele de πόπανον μονόμφαλον „cu o singură proeminenţă” sau πολυόμφαλον „cu mai multe proeminenţe”. Cele cu una singură erau asociate cultului zeilor Artemis, Leto, Herakles, Kourotrophos[4] şi Hermes. Pentru atestarea numelui turtei cu raportare la un anumit zeu dovezile sunt în primul rând epigrafice. Astfel, într-o inscripţie din secolul al IV-lea a. din Pireus πόπανον este legat de cultul Artemidei şi al lui Leto, precizându-se câte astfel de turte trebuiau oferite în timpul ceremoniei: (Sokolowski 3, nr. 23): Ἀρτέμιδος Ἀκολούθοι μονόμφαλα III [Λετ]οῖ· μονό[μφα]λα· III; într-o altă inscripţie de cult ateniană din secolul III-II a. sunt oferite trei πόπανα lui Herakles: (Sokolowski 3, nr. 24): Ἡρακλέως θύειν τρία μονόμφαλα; într-un calendar de cult nedatat din insula Samos astfel de turte sunt oferite lui Kourotrophos şi lui Hermes: (Sokolowski 2, nr. 80, 4): Κουροτ[ρόφωι καὶ]Ἑρμῆι· πόπα[να] μονόμφαλ[α III].

Cele cu mai multe proeminenţe, numite πόπανα πολυόμφαλα[5] sau chiar ὀμφαλωτὰ πόπανα[6], se deosebeau între ele în funcţie de numărul acestora. De obicei cu cinci, aşa cum rezultă din mărturiile arheologice, puteau avea însă până la douăsprezece (πόπανα δωδεκόνφαλα) şi erau asociate în acest caz cu numele celor „Două zeiţe” (Demetra şi Persephona), ale lui Apollo, Artemis, Zeus „Ţăranul”, Poseidon, Vânturilor, Kronos şi

---

[1] Pentru *libis, u. libum* III, A, 1.

[2] Grafie greşită pentru *phoitibus,* u. *s.u*. φθοῖς.

[3] Un tip de pâine asemănătoare cu o turtă de sacrificiu.

[4] Epitet cu sensul de „hrănitor de copii” atribuit mai multor divinităţi: Apollo (Call. *Del*. 2, 276), Hecate (Hes. *Th*. 450), Artemis (D.S. 5, 73), Aphrodita (Hom. *Epigr*. 12).

[5] *Cf.* Clem. Al. *Protr*. 2, 19 καὶ πόπανα πολυόμφαλα χόνδροι τε ἁλῶν καὶ δράκων, ὄργιον Διονύσου Βασσάρου·

[6] *Cf.* Plb. 6, 25, 7 τοῖς ὀμφαλωτοῖς ποπάνοις παραπλήσιον τοῖς ἐπὶ τὰς θυσίας ἐπιτιθεμένοις.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Herakles; mărturie stau tot sursele epigrafice şi în primul rând un calendar de cult din Athena datat în secolul I p. care cuprinde numele tuturor acestor zeităţi: (Sokolowski 3, nr 52, 1-3) θεαῖς ... πόπανον [δωδεκόν]φαλον χοινικιαῖον; (*ibid.* 9-11) Ἀπόλλωνι καὶ Ἀρτέμιδι ζ΄ π[ό]πανον χοινικιαῖον ὀρθόνφαλον καὶ καθήμεν[ον] δωδεκόνφαλον; (*ibid.* 12-3) Διὶ Γεωργῷ κ΄ πόπανον χοινικιαῖον ὀρθόνφαλον δωδεκόνφαλον; (*ibid.* 17-8) πόπανον χοινικιαῖον δωδεκόνφαλον καθήμε[νον], Ποσιδῶνι Χαμαιζήλῳ; (*ibid.* 19-20) Ἀνέμοις πόπανον χοινικιαῖον ὀρθόνφαλον δωδεκόνφαλον νηφάλιον; (*ibid.* 26-8) Ἡρακλεῖ ... πόπανα χοίνικος δωδεκόμφαλα.

O altă caracteristică a acestei turte era că trebuia preparată dintr-o χοῖνιξ, măsură de grâu (1, 08) echivalentă cu patru sau trei κοτύλη (0, 27) şi în acest caz era numită πόπανον χοινικιαῖον; existau cazuri când sacrificiul impunea o turtă din două χοῖνιξ, aşa cum atestă o inscripţie de cult din Cos din secolul al III-lea a.: (Sokolowski 3, nr. 169B I, 9-10) πόπα]νον ἐγ δύο [χοινίκων.

De-a lungul timpului au existat mai multe varietăţi ale acestei turte, care au primit nume diferite: un tip de πόπανον oferit lui Zeus „Ţăranul", Vânturilor şi lui Herakles este descris ca fiind ὀρθόνφαλον, adică „cu o proeminenţă verticală" şi apare într-un calendar de cult din Athena: (Sokolowski 3, nr. 52, 12-3) Διὶ Γεωργῷ κ΄ πόπανον χοινικιαῖον ὀρθόνφαλον, (*ibid.*, 19-20) Ἀνέμοις πόπανον χοινικιαῖον ὀρθόνφαλον şi (*ibid.* 26-8) Ἡρακλεῖ ... πόπανα χοίνικος δωδεκόμφαλα ὀρθόνφαλα. Aceasta ar putea fi în acelaşi timp o altă denumire pentru turta cunoscută sub numele de ὀρθοστάτης[1] „cea dreaptă".

Exista şi un tip de πόπανον „turtit", πόπανον καθήμενον, oferit lui Poseidon şi lui Kronos, aşa cum este numită în acelaşi calendar de cult din Athena din secolul I p.: (Sokolowski 3, nr. 52, 16-17) πόπανον χοινικιαῖον δωδεκόνφαλον καθήμε[νον] Ποσιδῶνι şi (*ibid.* 23-4) Κρόνῳ πόπανον δωδεκόμφαλον καθήμενον, iar un alt tip este cel „cu striaţiuni şi cu o singură proeminenţă": (*Inscr. Perg.* 8 (3), 161, 3) πόπανον ῥαβδωτὸν ἐννεόμφαλον.

Cele mai vechi atestări ale numelui turtei datează din secolul al V-lea a. Ele provin din surse literare, care dovedesc că πόπανον era o componentă esenţială în ritualul de sacrificiu, adesea parte din προθύματα, „sacrificiile preliminare". Rezultă clar dintr-o scenă din comedia *Ploutos* (Πλοῦτος) a lui Aristofan, unde Carion pregăteşte sacrificiul în onoarea zeului care dă numele piesei, aşezând pe altar astfel de turte şi ofrande: (Ar. *Pl.* 660-1) ἐπεὶ δὲ βωμῷ πόπανα καὶ προθύματα / καθωσιώθη [...]. Rămase pe altar şi după sacrificiu, ele deveneau ispititoare pentru cei ce treceau pe lângă, aşa cu reiese dintr-o altă scenă unde acelaşi Carion se laudă că „a consacrat" câteva astfel de turte în propriul său sac: (*ibid.* 680-1) εἴ που πόπανον εἴη τι καταλελειμμένον· / ἔπειτα ταῦθ΄ ἥγιζεν εἰς σάκταν τινά. Aceeaşi asociere cu darurile făcute înainte de sacrificiu, pentru ca acesta să fie primit, este confirmată de o inscripţie din secolul IV a. din Pireus referitoare la cultul lui Asklepios: (Sokolowski 3, nr. 21A, 2-6) κατὰ τάδε προθύεσθαι· Μαλεάτηι πόπανα τρία· Ἀπόλλωνι πόπανα τρία· Ἑρμῆι πόπανα τρία [...]. Tot la Aristofan, într-o scenă de sacrificiu din *Thesmophoriazousai* (Θεσμοφοριάζουσαι) numele turtei este asociat cu jurământul către „Cele două Zeiţe" (Demetra şi Persephona): (Ar. *Th.* 284-5) κᾆτ΄ ἔξελε / τὸ πόπανον, ὅπως λαβοῦσα θύσω ταῖν θεαῖν.

În comedie πόπανον putea primi sensuri figurate din cele mai neaşteptate. Acest lucru rezultă clar dintr-o scenă de banchet din *Adunarea femeilor* (Ἐκκλησιάζουσαι) a lui Aristofan, unde toate alimentele sunt alese nu atât pentru rolul lor culinar, cât pentru posibilitatea de a fi interpretate într-o cheie obscenă. Astfel, expresia care cuprinde figura etimologică (Ar. *Ec.* 843) πόπανα πέττεται „se coc turte πόπανα" este de fapt o imagine care sugerează actul sexual, trimiţând la unul dintre numeroasele eufemisme, în cazul de faţă

[1] *V.* ὀρθοστάτης II, A, b, 8.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

πόπανον, prin care greaca exprima sexul femeiesc (κύσθος)[1]. O scenă asemănătoare unde mai multe nume de dulciuri au o dublă semnificaţie erotică apare într-un fragment din piesa *Phaon* (Φάων) a lui Platon Comicul (Pl. Com. *fr.* 174 Kock)[2].

Tot în secolul al V-lea, dintr-un pasaj din *Statul* lui Platon reiese că ţinea de respectul religios faţă de zei ca femeile să gătească turte πόπανα: (Pl. *R*. 455c) καὶ τὴν τῶν ποπάνων τε καὶ ἐψημάτων θεραπείαν, ἐν οἷς δή τι δοκεῖ τὸ γυναικεῖον γένος εἶναι [...]. Gramaticul din secolul al III-lea p., Timaeus, defineşte πόπανα în *Lexicon Platonicum* drept „turte de sacrificiu plate, subţiri şi rotunde: (Tim. *Lex. s.u.* πόπανα) πέμματα πλατέα καὶ λεπτὰ καὶ περιφερῆ, referindu-se tocmai la contextul din *Statul*. Este semnificativ că, pentru a defini un nume generic cum devenise πόπανον în secolul al IV-lea p., gramaticul foloseşte unul şi mai general, cum este πέμμα.

Istoricul Androtion, la confluenţa dintre secolele V şi IV a., este cel dintâi care se foloseşte de numele πόπανον pentru a caracteriza o altă turtă. Astfel, într-un fragment păstrat într-o scolie la *Norii* (Νεφέλαι) lui Aristofan, el caracterizează βοῦς „boul”[3], un alt tip de turtă, drept un tip de πόπανον folosit în sacrificii: (Androt. *fr*. 13, 3 *ap. Sch. in Ar. Nub*. 981) φασὶ βοῦν τὸ πόπανον καταφαγεῖν τὸ παρεσκευασμένον πρὸς τὴν θυσίαν. Acesta este semnul că πόπανον începea să nu mai denumească un anumit tip de turtă, ci să fie nume generic pentru o întreagă categorie de asemenea produse folosite în ceremonialul sacrificiului.

În secolul al IV-lea a. numele turtei este asociat în primul rând de cultul lui Apollo. Într-un fragment din *Constituţia delienilor* a lui Aristotel, păstrat de către Diogenes Laertius, astfel de turte sunt aduse „fără foc” ca ofrandă la Delos lui Apollo: (Arist. *fr*. 8, 44, 489 *ap.* D.L. 8, 13) ἐν Δήλῳ τὸν Ἀπόλλωνος τοῦ γενέτερος [...] καὶ πόπανα μόνα τίθεσθαι ἐπ᾽ αὐτοῦ ἄνευ πυρός.

Theophrast confirmă într-un fragment din tratatul *De pietate* (Περὶ εὐσεβείας), păstrat de către Porphyrios, sacrificiul adus lui Apollo cu astfel de turte şi fructe, precizând că acesta era obiceiul vechi: (Thphr. *Piet*. 8, 2 *ap*. Porph. *Abst.* 2, 59) τὸ δὲ παλαιὸν διὰ ποπάνων καὶ τῶν καρπῶν ἦν. Acelaşi Theophrast, vorbind în *Caracterele* (Χαρακτέρες) sale despre *Supersitiţie* (Δεισιδαιμονία), spune că, în ziua a patra şi a şaptea a fiecărei săptămâni, era recomandat să-ţi cumperi ramuri de mirt, tămâie şi turte πόπανα: (*id. Char*. 16, 10) καὶ ταῖς τετράσι δὲ καὶ ἑβδόμαις προστάξας [...] ἐξελθὼν ἀγοράσαι μυρσίνας, λιβανωτόν, πόπανα. A patra zi era cunoscută încă de la Hesiod ca favorabilă luării auspiciilor, în timp ce a şaptea era asociată în special cultului lui Apollo[4]. Aceeaşi asociere cu tămâia a numelui turtei apare într-o scenă de sacrificiu şi în comedia *Dyscolos* a lui Menandru: (Men. *Dysc*. 449-50) ὁ λιβανωτὸς εὐσεβὴς / καὶ τὸ πόπανον.

Istoricul Theopomp spune însă că şi zeii Hermes şi Hecate erau onoraţi cu tămâie, prăjituri ψαιστά[5] şi πόπανα: (Theopomp. Hist. *fr*. 344, 25) τὸν Ἑρμῆν καὶ τὴν Ἑκάτην [...] τιμᾶν λιβανωτοῖς καὶ ψαιστοῖς καὶ ποπάνοις.

Începând din secolul al III-lea a. πόπανον încetează să mai fie considerat un sortiment culinar aparte şi devine un mijloc de caracterizare pentru alte turte de sacrificiu. Medicul Dieuches, citat de către Oribasius în *Collectiones medicae,* aduce pe lângă o informaţie de natură culinară referitoare la πόπανον[6], şi una de natură lingvistică; el spune că πόπανον era numită de către unii ἴτριον: (Dieuch. *ap.* Orib. *Col. med.* 4, 7, 33) τὸ δὲ πόπανον, ὅ τινες ἴτριον καλοῦσιν. Aceasta este o dovadă că πόπανον devenise un nume generic pentru turtele de sacrificiu, din moment ce ἴτριον denumeşte o specie aparte de turtă[7].

---

[1] În greacă exista şi o turtă de forma sexului femeiesc, μυλλός, *u*. II, A, c, 6.
[2] *V*. II, C, 5; II, A, a, 25; II, C, 21 *s.u*. ἄμυλος, θυλήματα, ἐνόρχης.
[3] *V*. βοῦς II, A, c, 3.
[4] *Cf.* W. H. Roscher, *Die Sieben- und Neunzahl im Kultus und Mythus der Griechen*, Leipzig, 1904.
[5] *V*. ψαιστόν II, B, 34.
[6] *Cf.* Dieuch. *ap.* Orib. *Col. med.* 4, 7, 13.
[7] *V*. ἴτριον II, A, a, 27.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Pentru Polibiu πόπανον este un instrument lingvistic cu care poate sugera o anumită imagine. El compară primele scuturi pe care le aveau romanii din piele de bou cu turtele πόπανα cele „bombate", trimiţând la proeminenţa acestora din mijloc: (Plb. 6, 25, 7) ὀμφαλωτοῖς ποπάνοις παραπλήσιον τοῖς ἐπὶ τὰς θυσίας ἐπιτιθεμένοις.

În documentele papirologice din Egipt din aceeaşi perioadă sunt indicate cu precizie cantităţile de grâu cu care trebuiau preparate aceste produse în vederea sacrificiului[1]. Este foarte posibil ca aceasta să fie o dovadă că, în vreme ce în uzul lingvistic πόπανον îşi pierduse sensul vechi, în realitatea rituală, mereu conservatoare în raport cu limba, numele turtei continua să exprime vechea realitate.

Declinul folosirii lingvistice a lui πόπανον în decursul secolului al III-lea a. este confirmat pe deplin de faptul că în secolul al II-lea a. nu există practic nici o atestare a cuvântului. Acesta reapare firav în secolul I a. la Dionis din Halicarnas, care însă îl foloseşte pentru a descrie obiceiul vechi în care la mesele rituale erau aduse prăjituri de orz de tip μᾶζαι şi πόπανα (D.H. 2, 23, 5).

În secolul I p. în tratatul *De Iside et Osiride* Plutarh spune că în ceremonialul închinat celor două zeiţe erau preparate astfel de turte, unele dintre ele având modelaţi hipopotami: (Plu. *M.* 371D4)[2] ἐπιπλάττουσι τοῖς ποπάνοις ἵππον ποτάμιον δεδεμένον. Existau mai multe astfel de turte, în formă de animale sau lucruri în diverse ceremoniale sacre, fiind numite în general πέλανοι[3]. Alte tipuri de πόπανα erau gătite cu ocazia unei sărbători din Sicilia numită Κοτύττια, amintită tot de către Plutarh în (*id. M.* 1, 72, 2) Παροιμίαι αἷς ᾽Αλεξανδρεῖς ἐχρῶντο.

Din această perioadă începe în mod mai evident folosirea termenului πόπανον pentru definirea altor dulciuri. Gramaticul Erotianos îl utilizează alături de πλακοῦς, alt nume generic, pentru definirea turtei φθοῖς[4]: (Erot. 134, 9) φθοῖς· ἔστι δὲ ποπάνων ἢ πλακούντων εἶδος.

În secolul al II-lea p. Athenaios, citându-l în *Deipnosophistai* pe un anume Aristomenes din Athena, libert al lui Hadrian, foloseşte deja numele de πόπανον alături de πέμμα, alt nume generic, pentru a denumi o categorie întreagă de turte: (Ath. 115a) πόπανα καὶ πέμματα ᾽Αριστομένης ὁ ᾽Αθηναῖος ἐν γ΄ τῶν πρὸς τὰς ἱερουργίας. În aceeaşi perioadă gramaticul Pausanias le numeşte παντοδαπά „de toate felurile" (Paus. Gr. 10, 3).

Lucian, inspirându-se din texte mai vechi, asociază în tratatul *De sacrificiis* numele turtei cu cel al tămâiei descriind scene de cult: (Luc. *Sacr*. 12, 4)[5] λιβανωτὸν ἢ πόπανον. Exact aceeaşi asociere şi la Aelian cu referire la sacrificiile aduse la Delphi, probabil către Apollo (Ael. *VH* 11, 5, 3), şi la Alkiphron (Alciphr. 2, 33, 1; 4, 13, 5)[6].

Gramaticul Herodian se foloseşte de cuvânt pentru a defini turta σελήνη: (Hdn. Gr. *Pros*. 3, 1, 331) ἔστι καὶ σελήνη πόπανον, Fronto pentru ψαιστό (Fronto *Ep*. 5, 5), Pausanias pentru αἴγλη şi βοῦς (Paus. Gr. 41, 2 şi 116, 10). Gramaticul Moeris îl utilizează la rândul său pe πόπανον pentru a defini turta φθοῖς, precizând că cel dintâi este un nume „grecesc", în timp ce al doilea este „attic" (Moer. 212, 2). Pollux atestă şi el cuvântul
într-un şir de produse culinare, fără nici o precizare (Poll. 1, 28, 4). Clemens aminteşte tipurile de πόπανα cu mai multe proeminenţe numite (Clem. Al. *Protr*. 2, 19) πόπανα πολυόμφαλα.

În secolul al III-lea p. Iamblichos reia vechile formule de asociere a numelui turtei cu tămâia sau cu alte tipuri de turte de cult, precum ψαιστό, în descrieri de ceremonii sacre: (Iamb. *VP* 11, 54, 8) οἷον πόπανα καὶ ψαιστὰ καὶ κηρία καὶ λιβανωτόν şi (*ibid*. 28, 150,

---

[1] *Cf. PCair.Zen*. 569, 86 şi *id*. 59708, 1 (sec. III a.); *SB* 12, 9 şi 12, 2, 5.
[2] *Cf*. şi Plu. *M.* 362F5.
[3] *V*. πέλανος II, A, c, 1.
[4] *V*. φθοῖς II, A, a, 50.
[5] *Cf. Id. Cat*. 2, 9.
[6] *Cf*. Philostr. Maior *Im*. 2, 33, 2.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

2) ἐπέθυε δὲ θεοῖς λίβανον, κέγχρους, πόπανα, κηρία, σμύρναν, τὰ ἄλλα θυμιάματα. Aceleaşi asocieri şi la Porphyrios[1], care citează inclusiv versul din Menandru care conţinea numele turtei (Porph. *Abst.* 2, 17, 23).

În secolul al IV-lea p. numele turtei intră aproape în totalitate în limbajul autorilor creştini, cu excepţia lui Iulian Apostata, care-l foloseşte în încercarea de a reînvia spiritul vechilor obiceiuri păgâne (Jul. *Mis*. 34, 18). Eusebius din Caesarea reia fragmente din Aristotel (Eus. *PE* 12, 32, 4) şi din Clemens din Alexandria (Eus. *PE* 2, 3, 39), în timp ce Epiphanius aminteşte de utilizarea turtelor în misteriile eleusine: (Epiph. *Haer*. 3, 510, 15). Ioannes Chrysostomos se foloseşte de πόπανον pentru a defini turta χαυών[2], termenul întrebuinţat în *Septuaginta* pentru a reda ebraicul plural *kawwãn*: (Chrys. *fr. in Ier*. 64, 837, 47) τί ἐστι, χαυῶνας; πόπανα. Theodoret aminteşte numele turtei condamnând îmbuibarea celor bogaţi, cu referire directă la păgâni (Thdt. *Haer.* 83, 648, 22)[3]. Cyrillus din Alexandria foloseşte πόπανον pentru a reda chiar ceremonialul creştin[4].

După această perioadă mărturiile se răresc şi aparţin în special lexicografilor, care reiau textele antice, în încercarea de a le explica. În secolul al V-lea p. cea mai importantă sursă o constituie lexiconul lui Hesychios. El numeşte πόπανον următoarele zece tipuri de dulciuri particulare: (Hsch. s.u.) βοῦς, δέδορκα, ἐλατήρ, ἐμπέλανον, ἐπιπελανίαι, ἐπισέληνσα sau σελήνη, Ἶρις, πέλαινον, *σίβληθρον. σίρβηνον. Tot el transcrie greşit numele de πόπανον la plural, echivalându-l cu diminutivul lui πλακοῦς, „plăcinţele”: (Hsch. *s.u.* πέπανα [sic!]) πλακούντια. În secolul al VI-lea p. gramaticul Stephanos din Bizanţ defineşte cu ajutorul lui πόπανον turta σελήνη (St. Byz. *Eth.* 560, 18). În secolul al VII-lea numai Theophylactus Simocatta atestă numele turtei printre cele necesare pentru o nuntă (Thphyl. *Ep.* 44, 3). În secolul al IX.-lea p. lexicografii folosesc cuvântul pentru a defini alte dulciuri. Photios reia unele definiţii date de către lexicografii şi gramaticii anteriori (Pausanias, Hesychios), dar include πόπανον şi în leme originale, cum ar fi cea pentru ἀρεστήρ[5] (Phot. *Lex*. *s.u.*), reluată în aceeaşi perioadă şi de lexiconul *Etymologicum Genuinum* (*Et. Gen*. 1140, 2). În secolul al X-lea p. lexiconul Suda amestecă şi comprimă definiţiile predecesorilor, fără contribuţii originale importante. Mai târziu, în secolul al XII-lea p. comentatorul lui Homer, Eustathius, intuieşte etimologia lui πόπανον (Eust. *Il.* 1, 234, 3 πέττω ἢ πέπτω πόπανον) şi reia în special explicaţiile gramaticului Pausanias. În aceeaşi perioadă lexiconul *Etymologicum Magnum* rezumă informaţiile date de dicţionarele anterioare (*E.M. s.u.*).

2. ἡ αἴγλη „Raza”

Αἴγλη este numele unei turte sacrificiale de tip πόπανον. Sensul culinar al cuvântului[6] cuvântului[6] este o folosire figurată pentru înţelesul comun al substantivului αἴγλη „lumina soarelui sau a lunii”[7] sau, în general, „rază”[8], substantiv care putea denumi şi alte obiecte

---

[1] *Cf.* Porph. *VP*. 36, 1 şi *Abst*. 2, 16, 32; *ibid.* 2, 19, 2; *ibid.* 2, 58, 19; *ibid.* 2, 59, 3. În aceeaşi perioadă şi romancierul Heliodor atestă numele turtei (Hld. 7, 11, 1).

[2] *V*. χαυών II, A, a, 51.

[3] *Cf*. Thdt. *Affect*. 7, 23, 1; *id*. *Haer*. 83, 421, 38 şi 83, 624, 27.

[4] *Cf.* Cyr. *Ador*. 1, 83, 30; *Os*.- *Mal*. 1, 83, 30; *Is*. 70, 573, 22. Atestările continuă în secolul al V-lea la Sozomenos în *Historia Ecclesiastica* (Soz. *H.E.* 2, 4, 5 şi 7, 17, 11).

[5] *V*. ἀρεστήρ II, A, b, 3.

[6] P. Chantraine în *DELG* nu înregistrează acest sens.

[7] *Cf. Od*. 4, 45; *id.* 6, 45; Pi. *N*. 1, 35; S. *Ant*. 610 şi *Fr*. 594, *etc*.

[8] *Cf. Il*. 2, 458; S. *OT* 207; E. *Tr*. 549.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

strălucitoare[1]. Etimologia cuvântului este incertă. S-a încercat fără succes considerarea lui drept un împrumut semitic[2] sau apropierea de scr. *éjati* „a se agita”.

Atestările numelui turtei sunt aproape exclusiv lexicografice. În secolul al II-lea p. gramaticul Pausanias, după ce aminteşte sensurile clasice ale cuvântului αἴγλη, precizează: (Paus. Gr. *fr*. 41, 1 *s.u.* αἴγλη) [...] καὶ ποπάνου εἶδος, ἐν ᾧ διεπλάσσετο εἴδωλα. καὶ θυσία ἡ ὑπὲρ τοῦ κατακλυσμοῦ εἰς Δελφοὺς ἀπαγομένη, ὥς φησι Μελησαγόρας [...]. ἀλλὰ καὶ ἡ σελήνη οὕτω καλεῖται. Potrivit acestuia, aşadar, αἴγλη este „un tip de turtă sacrificială (πόπανον) pe care erau modelate figuri”. Mai putea avea sensul de „ofrandă”, dusă la Delphi în cazul unei inundaţii, aşa cum spune un anume Melesagoras (= Amelesagoras ?), de altfel necunoscut, sau de „lună”. Acest ultim sens ar putea fi cheia pentru înţelegerea numelui turtei. Sensul de „lună” al lui αἴγλη se poate explica printr-o sinecdocă („rază” > „lună”), dar ştim în acelaşi timp că exista şi o turtă, tot sacrificială, de tip πέλανος, cu numele de „lună”, σελήνη, sau cu variantele σεληνίς, ἐπισέλη(ι)να şi ἐπισελήνιον[3]. Această „lună” era modelată, cum spune textul, pe suprafaţa turtei. Credem că αἴγλη este o variantă a lui σεληνίς, specializată, aşa cum precizează lexicograful, în ceremonialul de sacrificiu adus la Delphi după producerea unei catastrofe, precum o inundaţie. O dovadă că mărturia lui Pausanias nu este izolată este că lexicoanele lui Photios, Suda, Pseudo-Zonaras şi culegerea intitulată *Lexica Segueriana* reiau cu mici variaţiuni definiţia acestuia, insistând (δηλοῖ) pe numele turtei: (Phot. *Lex.*, Suid., Ps. Zonar. şi *Lex. Seg*. *s.u*. αἴγλη) [...] δηλοῖ δὲ καὶ ποπάνου εἶδος, καὶ θυσίαν. καὶ ἡ σελήνη οὕτως καλεῖται. Nu ştim însă din ce autor, şi, deci, din ce perioadă, îşi culege Pausanias informaţiile. Comentatorul lui Homer, Eustathius reţine şi el, inspirându-se din Pausanias, sensul de turtă al lui αἴγλη: (Eust. *Il*. 3, 127, 10) οὕτω δὲ καὶ αἴγλη οὐ μόνον ἡ λαμπηδών, ἀλλὰ καὶ ποπάνου εἶδος κατὰ Παυσανίαν.

3. ὁ ἀρεστήρ „Îndouplecătoarea”

᾽Αρεστήρ este o turtă attică de sacrificiu de tip πόπανον sau πέμμα, autorii ezitând între cele două denumiri. Numele ei este un derivat nominal de la verbul ἀρέσκω „a căuta să fie pe plac, a plăcea”, turta având ca rol îndouplecarea divinităţii. Autorii de literatură nu-i folosesc numele, singurele atestări fiind cele epigrafice şi lexicografice.

Cele mai vechi atestări datează din secolul al IV a. Numele turtei apare în mai multe inscripţii, exclusiv din Attica, fiind asociată cu mai multe divinităţi. Într-una dintre acestea, după mai multe rânduri de câte trei πόπανα oferite mai multor zei, urmează numele turtei ἀρεστήρ închinată lui Helios şi lui Mnemosyne împreună cu un fagure de miere: (*IG* 2, 4962) ῾Ηλίωι / ἀρεστῆ[α] / κηρίον. / Μνημο/σύνηι / ἀρεσ[τῆ] / ρα / κηρίον. Aceeaşi asociere între numele zeiţei, turta ἀρεστήρ şi fagurii de miere este confirmată de un alt text epigrafic din aceeaşi perioadă: (*SEG* 21, 786, 1) [Μνη]μοσύνη[ι] / [ἀρεστῆ]ρα[ς καὶ] κηρία. Pe lângă Helios şi Mnemosyne această turtă mai putea fi oferită Moirelor: (*IG* 2, 4971, 1) Μοίραις [vac.] ἀρεστῆρας. Dintr-o altă inscripţie nu se mai poate reconstitui decât numele turtei folosit atât la singular, cât şi la plural: (*SEG* 21, 786, 2) [ἀρεστῆ]ρα [καὶ] [ἀρεστῆ]ρα[ς.

Este semnificativ faptul că, în toată această perioadă, nici un autor nu-l atestă pe ἀρεστήρ. Ar putea fi vorba de o turtă de cult foarte specializată şi cu o răspândire locală, astfel explicându-i-se absenţa. Lexicografii importanţi în schimb o descriu, semn că existau surse literare de informare, astăzi dispărute. În secolul al II-lea p. Pollux compară această turtă cu alte două ce aveau caracter sacral: (Poll. 6, 76) μελιτοῦττα[4] μὲν Τροφονίῳ ὡς ἀρεστήρ,

---

[1] *Cf.* glosa lui Hsch. *s.u.*
[2] *Cf.* H. Lewy, *KZ*, 59, 188 *sqq*.
[3] *V*. σελήνη II, A, c, 7.
[4] *V*. μελιτοῦττα II, B, 20.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

ἀρεστήρ, καὶ ὑγίεια[1] ὁμοίως. Contemporan cu el, gramaticul Aelius Dionysius o trece în catalogul său de cuvinte attice, Ἀττικὰ ὀνόματα, definind-o drept un tip de πέμμα de sacrificiu, şi-i explică etimologia şi rolul de îmbunare a zeilor, pe care îl avea: (Ael. Dion. *fr.* 170) ἀρεστήρ· εἶδος πέμματος ἱεροῦ τοῖς θεοῖς ἀρέσκοντας. Mai târziu, în secolul al V-lea p., Hesychios o numeşte doar πέμμα pentru sacrificiu: (Hsch. *s.u.* ἀρεστήρ) πέμμα πρὸς θυσίαν. Pentru Photios în secolul al IX-lea p. ἀρεστήρ este un tip de πόπανον asemănător cu turta σελήνη „luna" şi βοῦς „boul": (Phot. *Lex. s.u.* ἀρεστήρ) εἶδος ποπάνου, dar şi (*ibid. s.u.* σελήνη) πόπανον ὅμοιον τῷ ἀστέρι· τὸ δ΄ αὐτὸ καὶ σεληνίς· καὶ ἐπισελήνιον· καὶ ἀρεστὴρ καὶ βοῦς καλεῖται. Pentru lexiconul Suda în secolul al X-lea p. ἀρεστήρ este un tip de πόπανον cu acelaşi rol cultic: (Suid. *s.u.* ἀρεστήρ) πόπανον τὸ ἐν ταῖς θυσίαις ἐπιτιθέμενον. παρὰ τὸ ἀρεστόν. Notiţa lui Suda seamănă foarte bine cu un fragment nesemnat şi nedatat, care aduce însă în plus o precizare ce nu se mai regăseşte la nici un alt autor: ἀρεστήρ era aruncată în foc în timpul ceremoniei sacrale: (*Lex. Seg.* 215, 29 =*AB* I, p. 215) ἀρεστήρ· πόπανον τὸ ἐν ταῖς θυσίαις ἐπιτιθέμενον κατὰ τοῦ πυρὸς ἀρεστὴρ καλεῖται şi (*ibid.*) ἀρεστήρ· εἶδος ποπάνου. În sfârşit, comentatorul lui Homer, Eustathius o consideră un tip de πέμμα, avându-l însă ca sursă de inspiraţie pe gramaticul Aelius Dionysius, pe care îl citează explicit: (Eust. *Il.* 2, 383, 15) ἐκ τοῦ ἀρῶ ἀρέσω, ἤγουν εἰς φιλίαν συναρμόττω, [ἐξ οὗ καὶ ἀρεστήρ, εἶδος πέμματος ἀρέσκοντος, ὡς εἰκός] şi (*id. Il.* 4, 309, 11) ἱστέον δὲ καὶ ὡς ἐκ τοῦ Ὁμηρικοῦ ἀρέσασθαι καὶ πέμματά τινα ἱερὰ λέγεσθαί φησιν Αἴλιος Διονύσιος ἀρεστῆρας, δι΄ ὧν ἔστι δηλαδὴ πρὸς τὸ θεῖον ἀρέσασθαι.

4. δέδορκα „Văd"

Δέδορκα este o turtă sacrificială de tip πόπανον. Numele ei, – fapt nemaiîntâlnit în onomastica dulciurilor –, este o formă verbală de perfect de la δέρκομαι „a privi cu atenţie, fix, a scruta". Sensul rezultativ al formei de perfect, cea mai importantă în cazul acestui verb[2], impune traducerea numelui turtei „mă aflu în situaţia de a vedea, văd". Verbul δέρκομαι conţine ideea de „a vedea" subliniind intensitatea sau calitatea vederii (de la acest verb este derivat δράκων „şarpe", plecând de la fixitatea privirii sale).

Sensul de turtă al formei verbale este atestat numai într-o glosă din lexiconul lui Hesychios, care îl explică: (Hsch. *s.u.* δέδορκα) πόπανον παρὰ Συρακουσίοις τετρημένον δι΄ οὗ ἔστιν διαβλέψαι. Potrivit acestuia, aşadar, este vorba de o turtă siracuzană găurită la mijloc, prin care puteai vedea, de unde exclamaţia şi numele δέδορκα. Nu ştim la ce sacrificiu se utiliza şi nici ce anume trebuia să vezi prin ea. Autorul de unde preia Hesychios informaţia rămâne necunoscut.

5. ὁ ἐλατήρ / τὸ ἔλατρον „Turta întinsă"

Ἐλατήρ este numele unei turte sacrificiale de tip πόπανον sau πέμμα de formă alungită şi plată. Numele ei înseamnă propriu-zis „cel care mână, care conduce", sens atestat la Homer şi poeţi[3], dar înţelesul de turtă se naşte ulterior de la ideea de întindere în lungime (Hsch. *s.u.* ἐλατήρ· τὸ πλατὺ πόπανον, ἀπὸ τοῦ ἐληλάσθαι εἰς μέγεθος, ἢ πέμμα), fiind un nume de agent derivat de la verbul ἐλαύνω „a împinge, a conduce", poate dintr-o rădăcină **el-* pe care o regăsim în ἦλθον (*u.* ἐλεύσομαι) „am venit", *cf.* lat. *ambulare* „a se

[1] *V.* ὑγίεια II, B, 32.
[2] Numeroase atestări mai ales la tragici. *Cf.* A. *Fr.* 46a şi 464, 7; S. *Aj.* 1 şi 359; *id. El.* 1466; Eur. *Med.* 1118; *id. Andr.* 545; *id. El.* 339.
[3] *Cf. Il.* 4, 145; Esch. *Pers.* 32; Pi. *O.* 4, 1.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

plimba, a merge", arm. *eli* „am urcat". Forma ἔλατρον este atestată în inscripţii[1] din secolul al V-lea şi al II-lea a. şi glosată de către Hesychios.

Funcţia de bază a acestei turte trebuie să fi fost cea religioasă, aşa cum rezultă din glosele lui Hesychios şi ale lui Suda (Hsch. *s.u.* ἔλατρα· πέμματα πρὸς θυσίαν şi Suid. *s.u.* ἐλατὴρ· πέμμα πλακουντῶδες ἢ ἄρτος, πλατύς, ἐν ᾧ ἔτνος ἐπίθεσαν καὶ προσῆγον τῷ βωμῷ)[2], fiind servită la altar împreună cu un tip de piure de legume (ἔτνος). Numele turtei este atestat la comicii din secolul al V-lea a şi în inscripţii[3]. Ei confirmă servirea acestui produs împreună cu piureul ἔτνος: un vers izolat din comediograful Callias atestă numele turtei ἐλατήρ la plural, împreună cu alte mâncăruri, precum piureul de legume, sfecla, varza şi măslinele: (Callias Com. *fr.* 21, 1 Meineke)

ἔτνος, πῦρ, γογγυλίδες, ῥάφανοι, δρυπεπεῖς, ἐλατῆρες

Aceeaşi asociere între ἔτνος şi ἐλατήρ apare mai evidentă în *Acharnienii* lui Aristofan unde piureul este vărsat peste turtă: (Ar. *Ach*. 245-6)

Ὦ μῆτερ, ἀνάδος δεῦρο τὴν ἐτνήρυσιν,
ἵν᾽ ἔτνος καταχέω τοὐλατῆρος τουτουί.

Este de remarcat, tot la Aristofan, că numele turtei era strâns legat de verbul ἐλαύνω „a împinge, a conduce", realizându-se jocuri de cuvinte între numele ei şi înaintarea corăbiilor: (*id. Eq*. 1182-3)

Ἡ Γοργολόφα[4] σ᾽ ἐκέλευε τουτουὶ φαγεῖν
ἐλατῆρος, ἵνα τὰς ναῦς ἐλαύνωμεν καλῶς.

După secolul al V-lea a. numele turtei dispare din textele literare, fiind reluat doar de gramaticii deja citaţi. O stelă descoperită în demul Dekeleia şi datată precis în 396/5 a., pe care este înscris un decret de phratrie, conţine în preambul numele turtei ἐλατήρ, preparată dintr-o măsură de grâu χοῖνιξ. Aceasta era dată împreună cu alte daruri preotului care oficia ritualul[5].

6. αἱ ἐπιπελανίαι „Cicatricele"

Ἐπιπελανίαι este numele la plural (< *ἐπιπελανία) al unei turte sacrificiale de tip πόπανον, oferită deci înainte de sacrificiu. Singurul care-i atestă numele este lexiconul lui Hesychios într-o singură notă: (Hsch. *s.u.* ἐπιπελανίαι) ὀλαί. καὶ πόπανα. Conform glosei ἐπιπελανίαι ar fi fost echivalent cu ὀλαί (= οὐλαί) „cicatrice" şi ar fi avut în plus şi sensul de turte. Această echivalare ar putea trimite la un anumit model desenat pe suprafaţa produsului culinar. Numele ἐπιπελανίαι ar putea fi un compus, după modelul ἐπίπεμμα[6], din prepoziţia ἐπί şi o formă derivată de la πελανός, numele unei alte turte sacrificiale[7].

7. ἡ Ἶρις „Iris"

---

[1] *V. SIG* 57, 36 (Milet, sec. V a.), *Inscr. Prien.* 174, 11 (sec. II a.).
[2] Text reluat de Ps. Zonar. *s.u*. ἐλατήρ.
[3] *Cf. IG* 2, 841b7; *SIG* 1026, 9.
[4] „Care are pe cască un cap de Gorgonă", epitet ironic la adresa lui Lamachos.
[5] *Cf*. F. B. Tarbell, *The Decrees of the Demotionidai. A Study of the Attic Phratry*, în *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 5, Nr. 2, pp. 135-153, 1889.
[6] *V*. ἐπίπεμμα II, A, a, 20.
[7] *V*. πελανός II, A, c, 1.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

῾Ιρις este numele unei turte sacrificiale de tip πόπανον, potrivit lui Hesychios: (Hsch. *s.u.* ῾Ιρις) ἡ θεῶν ἄγγελος. [...] καὶ ποπάνου τι εἶδος. [...] şi lexiconului *Etymologicum Magnum*: (*E.M.* 475, 35) σημαίνει καὶ ποπάνου τὶ εἶδος [...]. În mod evident numele turtei[1] este un sens secundar al numelui omonim al zeiţei Iris, mesagera prin excelenţă a zeilor. De remarcat că şi numele Hermes (῾Ερμῆς), alt zeu cu funcţie de mesager al zeilor, desemna tot o turtă sacrificială de tip πέμμα[2]. Aceste denumiri în cazul turtelor sacrificiale se explică probabil tocmai prin funcţia pe care o aveau de a înlesni transmiterea ofrandei către zei. În cazul lui „Iris", denumirea ei putea fi favorizată de înţelesurile secundare pe care le avea cuvântul în greacă. Astfel, pe lângă numele zeiţei, desemna ca apelativ „curcubeul"[3] sau „haloul" unui astru sau al unui corp[4]. Era de asemenea numele plantei „iris", de la coloritul acesteia asemănător curcubeului[5], iar în limbaj medical denumea „irisul" ochiului[6]. Aceste sensuri secundare puteau favoriza numele turtei plecând de la ideea comună de „rotunjime", pe care o conţineau, ce se regăsea în forma cea mai probabilă a produsului culinar.

8. ὁ ὀρθοστάτης „Turta dreaptă"

᾽Ορθοστάτης este o turtă de sacrificiu de tip πόπανον sau πέμμα, numele ei fiind un compus din adjectivul ὀρθός „drept" şi verbul ἵστημι „a sta în picioare". Acelaşi cuvânt era folosit pentru a denumi o „coloană funerară"[7]; numele turtei pleacă foarte probabil de la acest ultim sens, pentru că îndeplinea un rol în ceremonialul de îngropăciune. Era poate identică cu turta numită πόπανον ὀρθόνφαλον[8], cunoscută pentru că avea o proeminenţă „dreaptă" în mijloc. Este posibil să fie vorba de două denumiri diferite pentru acelaşi produs, ce au variat de-a lungul timpului.

Cea mai veche atestare datează din secolul al V-lea a. Dintr-un pasaj de tragedie în care Menelaos i se adresează Elenei în piesa cu acelaşi titlu a lui Euripide rezultă că această turtă era pusă pe altar pentru a fi arsă: (E. *Hel*. 546-8)

σὲ τὴν ὄρεγμα δεινὸν ἡμιλλημένην
τύμβου᾽ πὶ κρηπῖδ᾽ ἐμπύρους τ᾽ ὀρθοστάτας,
μεῖον·

În secolele IV-III a. Theophrast scrie în tratatul Περὶ εὐσεβείας (*De pietate)* despre ὀρθοστάτης ca făcând parte din aceeaşi categorie cu turta φθόϊς[9], fiind folosită în sacrificiile aduse lui Helios şi fiicelor lui Zeus şi ale lui Themis, Dike, Eunomia şi Eirene (῾Ωραι): (Thphr. *Piet*. 2, 46) δρωμένη πομπὴ῾Ηλίου τε καὶ῾Ωρῶν πομπεύει ... ὀρθοστάτης.[10]

Numele turtei nu mai este atestat apoi decât de lexicografi. Pentru Pollux este un tip de pâine sfântă: (Poll. 6, 73) ὀρθοστάτης· ἱεροῦ ἄρτου τι εἶδος, încă o dovadă a confuziei care exista printre autorii târzii între ἄρτος şi numele generice ale dulciurilor (πλακοῦς, πέμμα, πόπανον, etc.). În schimb, lexiconul lui Hesychios o numeşte turtă de sacrificiu πέμμα: (Hsch. *s.u.* ὀρθοστάδης) εἶδος πέμματος.

---

[1] *LSJ* nu înregistrează acest sens al lui ῾Ιρις.
[2] *V*. ἑρμῆς II, A, a, 21.
[3] *Cf. Il*. 11, 27 şi 17, 547; Arist. *Mete*. 375[a]1.
[4] *Cf*. Arist. *Mete*. 375[a]18; Thphr. *Fr*. 6, 13, 10; Luc. *Dom*. 11.
[5] *Cf.* Arist. *Col*. 796[h]26; Thphr. *HP* 1, 7, 2 şi *CP* 11, 13; *AP* 4, 1, 9 (Mel.); Plin. *Nat*. 21, 40.
[6] *Cf*. Ruf. *Onom*. 24; Gal. 14, 702.
[7] *Cf. Ath. Mitt.* 24, 235 (Thyatira).
[8] *V*. πόπανον ὀρθόνφαλον II, A, b, 1.
[9] *V*. φθόϊς II, A, a, 50.
[10] Fragmentul este citat de către Porphyrios în *De abstinentia* (Porph. *Abst.* 2, 7) în capitolul dedicat sacrificiilor însângerate.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

9. *τὸ σίβληθρον „Turta răzuită”

*Σίβληθρον este un tip de turtă sacrificială de tip πόπανον. Numele ei este un hapax, fără nici o explicaţie etimologică în interiorul limbii greceşti. Forma stranie a cuvântului ar putea indica un împrumut. Singura formă atestată este cea de plural în lexiconul lui Hesychios: (Hsch. *s.u.* σίβληθρα) πόπανα τὰ περικεκνισμένα, aşadar „turte sacrificiale răzuite”.

10. τὸ σίρβηνον „Turta din vin nou” (?)

Σίρβηνον este un tip de turtă de sacrificiu de tip πόπανον. Despre numele ei, un hapax, nu se ştie absolut nimic[1]. Singura atestare este în lexiconul lui Hesychios: (Hsch. σίρβηνον) πόπανόν τι, ὃ παρετίθετο τῇ Ἀφροδίτῃ. Din text reiese numai că era o turtă închinată Afroditei. Pentru a încerca totuşi să explicăm cuvântul, propunem o legătură cu substantivul σίραιον „vin nou, must”[2], posibilă ca sens, căci mai multe dulciuri aveau în compoziţie vinul[3], dar dificilă ca formă. Nu este exclusă nici o grafie greşită a cuvântului, poate pentru *σιραινον. Ar putea fi însă un cuvânt străin, fără nici o explicaţie în interiorul limbii greceşti.

[1] P. Chantraine în *DELG* nici nu citează cuvântul.
[2] *Cf.* Ar. *V*. 878; Alex. 127, 8 Kock; Nic. *Al.* 153; Gal. *De meth.* 10, 404 şi *De alim. fac*. 6, 503.
[3] *V*. ἀρτολάγανον, ἔγχυτος, μουστόπιττα, οἰνοῦττα, φυστή.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

c. πελανοί

1. ὁ πελανός „Turta plată” (?)

Πελανός, cu forma mai rar întâlnită πέλανος[1], este numele unei turte sacrificiale. La origine desemnează însă un amestec lichid din făină, miere şi ulei oferit ca ofrandă mai ales zeilor htonieni şi morţilor, aşa cum rezultă din numeroasele atestări în special la tragici, dar nu numai[2]. De la acest sens a ajuns să denumească un anume tip de turtă de sacrificiu (πέμμα), probabil plată şi preparată din aceeaşi compoziţie. Sensul evoluează apoi şi ajunge să desemneze o taxă în argint în diverse sanctuare, de exemplu la Delphi[3] sau la Amorgos[4]. Într-un mimiamb al lui Herondas (Herod. 4, 91) cuvântul ar putea desemna chiar o monedă[5]. La Nicandros (Nic. *Al.* 488) pare să indice o unitate de măsură, poate cea a monedei. Etimologia cuvântului este obscură; dacă la origine desemna un tip de turtă plată, poate fi apropiat de radicalul **pela₂-* / *pla-* din πέλαγος „întinsul mării”, *cf.* lat. *planus* „plat”, *plēnus* „plin”, lit. *plonas* „subţire”, *plone* „un tip de prăjitură”. A fost pus în legătură[6] şi cu familia lui πίμπλημι „a umple”, scr. *parinas* „abundenţă, bogăţie”, considerându-se că există o relaţie între folosirea cuvintelor cu sens de „abundenţă” şi numele turtelor de sacrificiu.

Acest tip de turtă putea avea forma unui animal ca substitut pentru victima însăşi oferită într-un sacrificiu. Un exemplu în acest sens este ritualul ce însoţea sărbătoarea Diasia (Διάσια), una din cele mai vechi din Attica. Avea loc în a 23-a zi a lunii Anthesterion (14 martie) şi era celebrată în cinstea lui Zeus Meilichios. Tucidide spune că participanţii nu ofereau sacrificii (ἱερεῖα), ci θύματα ἐπιχώρια: (Thc. 1, 126) ἔστι γὰρ καὶ ᾽Αθηναίοις Διάσια ἃ καλεῖται Διὸς ἑορτὴ Μειλιχίου μεγίστη ἔξω τῆς πόλεως, ἐν ᾗ πανδημεὶ θύουσι πολλὰ οὐχ ἱερεῖα, ἀλλ᾽ ἀγνὰ θύματα ἐπιχώρια. Această substituţie se explică prin numărul mare al participanţilor la Diasia, dintre care cei mai mulţi nu erau destul de înstăriţi pentru a-şi permite sacrificarea unui animal. Herodot (Hdt. 2, 47) confirmă această explicaţie spunând că în Egipt oamenii săraci în loc să sacrifice porci modelează din aluat imaginea acestor animale, le coc şi le oferă spre sacrificiu.

Cea mai veche atestare a lui πέλανος cu sensul de turtă ar putea data încă din secolul al V-lea a. într-un fragment din Euripide din piesa pierdută *Erechtheus*: (E. *fr*. 350, 1-2 = Austin 40)

καί μοι, πολὺν γὰρ πέλανον ἐκπέμπεις δόμων,
φράσον σελήνας τάσδε πυρίνου χλόης.

Chiar dacă fragmentul este obscur, din context se poate înţelege cel puţin asocierea dintre πέλανος şi numele turtei de forma lunii, σελήνη, o subspecie a lui πέλανος, aşa cum va fi definită mai târziu[7].

În secolul al IV-lea a. oratorul Lycurgos este cel dintâi care vorbeşte explicit despre πέλανος ca despre un produs de patiserie. Într-un fragment din discursul *Despre sacrificiu*

---

[1] Pentru accent *u*. Hdn. Gr. 1, 178 şi Eust. *Od.* 1, 303, 39.
[2] *V.* A. *Ch*. 92; E. *fr*. 467 şi 912; această compoziţie este arsă pe altar în A. *Pers*. 203-4 ἀποτρόποισι δαίμοσιν / θέλουσα θῦσαι πέλανον; E. *Ion* 226 εἰ μὲν ἐθύσατε πελανὸν πρὸ δόμων şi 706-8 καὶ θεοῖσιν μὴ τύχοι / καλλίφλογα πελανὸν ἐπὶ / πυρὶ καθαγνίσας.; cf. şi *Tr*. 1063; Ar. *Pl*. 661; Pl. *Lg*. 782c. În unele din aceste contexte πέλανος ar putea avea sensul mai târziu de turtă, fără însă să existe suficiente dovezi în acest sens.
[3] *V.* Schwyzer 322.
[4] *V. SIG* 1046 şi 1047.
[5] *Cf.* glosa lui Hsch. *s.u.* πέλανορ· τὸ τετράχαλκον. Λάκωνες.
[6] *V.* Specht, *KZ* 61, 1934 p. 213, aprobat de către E. Frenkel, *Mélanges Boisacq* 1, 358, n. 1.
[7] *V.* σελήνη II, A, c, 7.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

(Περὶ τῆς ἱερείας), păstrat de către gramaticul Harpocration, el defineşte turta πέλανος, drept un tip de πέμμα închinată zeilor, preparată din grâul luat direct de pe aria de treierat: (Lycurg. *fr*. 6, 15, 5 *ap*. Harp. 243, 7) ὁμοίως δὲ καὶ ὁ προσαγορευόμενος πέλανος· λέγεται δὲ πέμματά τινα τοῖς θεοῖς γινόμενα ἐκ τοῦ ἀφαιρεθέντος σίτου ἐκ τῆς ἅλω. Din aceeaşi perioadă datează şi o inscripţie attică, unde forma πελανός este asociată cu numele turtei sacrificiale πόπανον[1]: (*IG* II^2 1195, 1) πό]πανα καὶ πελανούς.[2]

Numele turtei dispare apoi din texte până în secolul al II-lea p. unde este atestat de către Pausanias. Periegetul le numeşte şi el turte de sacrificiu (πέμματα), spunând că πέλανος este denumirea pe care atenienii o dau acestor dulciuri: (Paus. 8, 2, 3) πέμματα δὲ ἐπιχώρια ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καθήγισεν, ἃ πελάνους καλοῦσιν ἔτι καὶ ἐς ἡμᾶς Ἀθηναῖοι.

Scoliile atestă diferitele sensuri ale lui πέλανος enumerate mai sus, începând cu cel de turtă πέμμα. Atât o scolie la textul lui Nicandros, cât şi una la Euripide o numesc λεπτόν „subţire”: (*Sch. in Nic*. 488) πέλανος· τὸ πέμμα, ὁ ῥύπος καὶ σταθμοῦ τι βάρος şi (*Sch. in E. Or*. 220) κυρίως πέλανος· τὸ λεπτὸν πέμμα, ᾧ χρῶνται πρὸς τὰς θυσίας, παρὰ τὸ πεπλατύνθαι.

Lexicografii aduc precizări în plus despre natura acestei turte. Pollux spune că era destinată tuturor zeilor: (Poll. 6, 76) πέλανοι δὲ κοινοὶ πᾶσι θεοῖς. Hesychios atestă o formă de neutru πέλαινα (poate prin contaminare cu πόπανα), spunând că, pe lângă turtă de sacrificiu, desemnează şi un tip de condimentare: (Hsch. *s.u.* πέλαινα) πόπανα, μειλίγματα. Photios (sec. IX p.), reluând un pasaj din gramaticul Didymos (sec. I a.), autor al unui *Comentariu la Demosthenes,* în care-l citează şi pe oratorul Lycurgos, spune că această turtă se prepară din grâu; este numită astfel de la forma sa alungită şi este de culoare albă: (Phot. *Lex. s.u.* πελανός) γίνεται πέμματά τινα τοῖς θεοῖς ἐκ τοῦ ἀφαιρεθέντος σίτου ἐκ τῆς ἅλω· Δίδυμος δέ φησι κυρίως εἶναι πελανὸς τὸ ἐκ τῆς πετάλης πέμμα· ἐξ ἧς ποιοῦνται πέμματα· ἢ καὶ ἀπὸ τοῦ πεπλατύνθαι· ἢ ὅτι λευκόν ἐστιν, ἢ διὰ τὸ φανὸν εἶναι, ὅ ἐστι λευκόν. În sfârşit, Suda, vorbind despre turta ἀνάστατος[3], spune că printre πελανοί erau şi cele numite de către Euripide în piesa *Erechtheus* σελῆναι[4] „lunile”, confirmând interpretarea fragmentului din Euripide drept cea dintâi atestare a numelui turtei πελανός: (Suid. *s.u.* ἀνάστατος) […] πέλανοι δὲ τὰ εἰς θεοὺς πέμματα· πόπανα δέ· καὶ ἐν Ἐρεχθεῖ τὰς σελήνας πελάνους εἴρηκεν Εὐριπίδης (E. *fr*. 350 = Austin 40).

2. ἡ ἀχαίνη „Ţapul”

Ἀχαίνη este o turtă de sacrificiu, probabil un tip de πέλανος în formă de „ţap”, preparată de femei cu ocazia sărbătorii Thesmophoriilor. Ştim acest lucru dintr-o singură sursă, istoricul Semos din Delos care a trăit probabil în secolele III / II a, citat de către Athenaios. Acesta din urmă o numeşte ἄρτος „pâine”, dar suntem convinşi că este vorba de una din acele prăjituri-pâine care aveau forma unor animale[5]. Chiar dacă numele turtei ἀχαίνη este considerat cu etimologie necunoscută[6], pentru antici era pus în legătură, dacă nu chiar identificat, cu ἀχαΐνη, numele căprioarei sau al cerbului de doi ani, atunci când îi apar primele coarne[7]. O dovedeşte fragmentul din Athenaios care-l citează pe Semos: (Semus *fr*. 13 *ap*. Ath. 109e-f) ΑΧΑΙΝΑΣ. Τούτου τοῦ ἄρτου μνημονεύει Σῆμος ἐν η΄ Δηλιάδος λέγων ταῖς θεσμοφόροις γίνεσθαι. εἰσὶ δὲ ἄρτοι μεγάλοι, καὶ ἑορτὴ καλεῖται Μεγαλάρτια ἐπιλεγόντων τῶν φερόντων·

---

[1] *V*. πόπανον II, A, b, 1.
[2] Pentru reconstituirea numelui turtei pe o stelă tot din secolul al IV-a. a. *u*. M. H. Jameson, *The Vowing of a Pelanos*, în *The American Journal of Philology,* vol. 77, nr. 1, pp. 55-60, 1956.
[3] *V*. ἀνάστατος II, A, a, 4.
[4] *V*. σελήνη II, A, c, 7.
[5] *Cf.* Ath. 646e.
[6] *Cf.* P. Chantraine în *DELG*, *s.u.* ἀχαίνη.
[7] *Cf.* Arist. *HA* 506^{a}24; Babr. 95, 87.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

„ἀχαίνην στέατος ἔμπλεων τράγον.”[1]

Din fragment se înţelege că în lucrarea dedicată *Istoriei Delosului* Semos spune despre ἀχαίνη că se prepara cu ocazia sărbătorii Tesmophoriilor, fiind-i deci oferită lui Demeter, probabil sub ipostaza Achaina[2]. Aceste prăjituri-pâini erau de mari dimensiuni, existând şi o sărbătoare, cu siguranţă la Delos, care se numea Megalartia, Μεγαλάρτια (*sc*. ἱερά), propriu-zis „sărbătoarea cu pâini mari” (μέγας „mare” şi ἄρτος „pâine”). La aceasta femeile care purtau astfel de turte strigau: „turtă ἀχαίνη plină de grăsime, în formă de ţap”. Prepararea cu grăsime (στέαρ) nu este singulară în cazul dulciurilor[3]. Forma de „ţap” este greu de imaginat în cazul unei prăjituri, fiind poate de tipul unui basorelief pe faţa acesteia. În versul citat de către Semos forma τράγον „ţap” a fost considerată[4] şi o posibilă formă arhaică de imperativ aorist de la verbul τρώγειν „a ronţăi, a mânca”, altfel spus, τράγον denumea forma turtei şi îndemna totodată la consumarea acesteia[5].

3. ὁ βοῦς „Boul”

Βοῦς, „boul” sau „vaca”, este o turtă sacrificială rotundă de tip πελανός-πόπανον, „cu coarne”, un fel de croasant, subspecie a turtei σελήνη[6]. Numele ei este vechiul cuvânt grecesc grecesc care desemna bovina indiferent de gen, atestat cu acest sens încă din miceniană (**g*^{w}*ou-s*). Sensul culinar este evident ulterior, confirmat de surse mult mai târzii.

Cea mai veche atestare a numelui turtei ar putea data însă încă din secolul al V-lea a. într-o inscripţie de cult din Milet: (Sokolowski 1: *43, 3*) --ν βôν. Deşi textul este foarte fragmentar, lacuna ar putea fi completată ἑβδομο]ν βôν, în dialect eolic. Într-o altă inscripţie din secolele IV-III a. se vorbeşte explicit despre sacrificarea a trei astfel de turte în cinstea lui Apollo Pythios: (Sokolowski 3: 25) [Ἀπόλλωνος Πύθ]ιο ... [θύειν τ]ρεῖς ἐβδόμους βοῦς. Într-o inscripţie nedatată din Samos numele turtei apare asociat cu zeul Hermes şi cu epitetul unui alt zeu, Κουροτρόφος „Ocrotitorul copiilor”, fiind poate o referire tot la Apollo[7]: (Sokolowski 2*:* 80, 7) Κουροτ[ρόφωι καὶ] Ἑρμῆι ... ἐβδόμους. Tot un text epigrafic înfăţişând un calendar de cult atenian, de această dată din secolul I p., asociază numele turtei cu zeul Kronos: (Sokolowski 3: 52, 23-25) sec. I p.: Κρόνῳ ... ἐπιπλάσεις βοῦν χοινικιαῖον.

Cel dintâi autor care vorbeşte despre această turtă pare a fi comicul Cratinos în secolul al V-lea a. Un vers izolat din piesa lui, *Busiris* (Βούσιρις), citat de către gramaticul Pollux, reuneşte numele de βοῦς cu μαγίς, numele unui tip de prăjitură μᾶζα[8], şi de ἄλφιτον „făina de orz”: (Cratin. *fr*. 21, 1 Kock *ap*. Poll. 10, 81) ὁ βοῦς ἐκεῖνος χὴ μαγὶς καὶ τἄλφιτα. Dacă în acest vers atestarea numelui turtei este probabilă, dar nu sigură (putând fi vorba de un „bou” animal), din aceeaşi epocă datează o mărturie incontestabilă a istoricului Androtion. Într-un fragment păstrat într-o scolie la *Norii* lui Aristofan numele turtei (intitulată πόπανον) este legat de sărbătoare atenianăΒουφόνια, în care erau imolaţi boi, şi de cea numită Διϊπόλια în onoarea lui Zeus Polieus: (Androt. *fr*. 13, 3 *ap. Sch. in Ar. Nub*. 981) Βουφόνια ἑορτὴ

---

[1] Acelaşi citat apare citat în *Carmina Popularia* (*Carm. Pop*. 1, 1).
[2] *Cf*. Plu. *M. (de Iside et Osiride)* 378e. *V*. de asemenea V. Suys, *Le culte de Déméter Achaia en Béotie. État actuel des connaissance*, în „L' Antiquité Classique”, LXIII 1994, p. 7.
[3] *Cf*. ἀρτολάγανον II, C, 9, κρῆϊον II, C, 38, πέμμα II, A, a, 1, πίων II, C, 58, χαυών II, A, a, 51.
[4] *Cf*. Schweighäuser 1802 (*Animadversiones*) vol. II, p. 257.
[5] *Cf*. în latină un joc de cuvinte de acelaşi tip: în *Satyricon* Trimalchio îşi chema pe nume sclavul Carpus şi îi şi dădea poruncă să taie carnea prin acelaşi cuvânt, *Carpe* (Petr. 36, 6-7).
[6] *V*. σελήνη II, A, c, 7.
[7] *Cf*. Call. *Del*. 2, 276.
[8] *V*. μαγίς II, B, 21.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Ἀθηναίων πάνυ ἀρχαία· ἐν γὰρ τοῖς Διιπολίοις φασὶ βοῦν τὸ πόπανον καταφαγεῖν τὸ παρεσκευασμένον πρὸς τὴν θυσίαν.

La scurt timp după Androtion, istoricul Clidemos (cunoscut şi sub numele de Clitodemos), în secolul al IV a., vorbeşte şi el într-un fragment din *Istoria Atticii,* păstrat în lexiconul lui Hesychios, despre βοῦς. Aici ea este numită cu termenul mai general de „turtă de sacrificiu", πέμμα, şi este pusă în legătură cu templul zeiţei Selene, dacă dăm acest sens lui ἱερόν din text, sau este considerată o ofrandă sacră a acesteia, variantă de preferat ţinând seama de mărturiile ulterioare: (Clidem. *fr.* 12 *ap*. Hsch.) βοῦς ἕβδομος· μνημονεύει δὲ τοῦ ἑβδόμου βοός· ὅτι δὲ πέμμα ἐστὶ καὶ τῆς Σελήνης ἱερὸν, Κλειτόδημος ἐν Ἀτθίδι φησί. Sintagma sub care Hesychios citează fragmentul istoricului, βοῦς ἕβδομος „al şaptelea bou", va fi lămurită mai târziu de textul lui Eustathius.

În secolul al II-lea p. gramaticul Pollux defineşte βοῦς ca fiind o turtă de sacrificiu (πέμμα) care avea nişte coarne fixate pe ea; era închinată zeilor Apollo, Artemis, Hecate şi Selene: (Poll. 6, 76) πέμμα γὰρ ἐστὶ κέρατα ἔχον πεπηγμένα, προσφερόμενον Ἀπόλλωνι καὶ Ἀρτέμιδι καὶ Ἑκάτῃ καὶ Σελήνῃ.

Lexiconul lui Hesychios mai cuprinde încă două glose referitoare la această turtă, pe lângă cea care citează fragmentul din Clidemos. Cea dintâi spune: (Hsch. *s.u.* μαζεινὸς βοῦς) ὁ ἐξ ἀλφίτων. Forma μαζεινός, care determină numele turtei, este un hapax şi este probabil un derivat de la μᾶζα, numele generic pentru o întreagă categorie de prăjituri[1]. Explicaţia ἐξ ἀλφίτων „din făină de orz" nu mai apare la nici un alt autor pentru acest sortiment, dar confirmă ipoteza că exista şi un tip de μᾶζα cu numele de βοῦς. În cealaltă glosă βοῦς este numită turtă de sacrificiu de tip πόπανον, fiind considerată o ofrandă adusă în cele mai sacre ceremonii închinate zeiţei Athena. Era asemănătoare unui bou şi – informaţie care nu mai apare la altcineva – mai putea fi numită „scut" (ἀσπίς): (*id. s.u.* βοῦς) πόπανόν τι τῶν θυομένων οὕτως ἐν ἁγιωτάταις Ἀθήνησι θυσίαις. ἦν δὲ βοῒ παραπλήσιον. κυρίως δὲ βοῦς. ἢ ἀσπίς. Denumirea de „scut" era legată probabil de cultul Athenei.

În secolul al X-lea p. lexiconul Suda, explicând numele generic al turtei de sacrificiu πόπανον[2], adaugă faptul că pe astfel de patru πόπανα se aducea ca ofrandă o turtă βοῦς „bou", care purta numele de „al cincilea bou": (Suid. *s.u.* πόπανα) πλακούντια πλατέα καὶ λεπτὰ καὶ περιφερῆ. ὅτι ἐπὶ τέσσαρσι ποπάνοις ἔθυον βοῦν καὶ ἐκάλουν αὐτὸν πέμπτον βοῦν. Cel care lămureşte misterul acestor formulări este episcopul Salonicului din secolul al XII-lea p., Eustathius, în comentariul său la *Iliada*. Citându-l pe Pausanias, cu siguranţă gramaticul din secolul II p., numeşte βοῦς, drept πέμμα „turtă de sacrificiu", precizând că este un sens vechi al cuvântului. Exista, spune el, şi un proverb „βοῦς ἕβδομος" „al şaptelea bou" având următorul înţeles: (Eust *Il*. 18, 575)Ἱστέον δὲ πολυμαθείας χάριν καὶ ὅτι βοῦς παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐλέγετο καί τι πέμματος εἶδος, ἀφ᾽ οὗ παροιμία τὸ „βοῦς ἕβδομος", ἔχουσα λόγον τοιόνδε. Erau nişte turte numite σελῆναι „lunile"[3], întinse şi de formă rotundă. Pe şase astfel de turte se frigea o a şaptea, numită „al şaptelea bou", pentru că i se făceau nişte coarne[4] în aşa fel încât să imite luna cea nouă: *(ibid.)* σελῆναι σελῆναι πέμματα ἦσαν πλατέα κυκλοτερῆ. ἐπὶ δὲ ἓξ σελήναις τοιαύταις βοῦν, φασίν, ἕβδομον ἔπεττον κέρατα ἔχοντα κατὰ μίμησιν πρωτοφυοῦς σελήνης. Se putea aduce ca sacrificiu o asemenea turtă şi pe patru σελῆναι, primind atunci numele de „al cincilea bou" (aşa cum spune lexiconul Suda), dar obiceiul era să fie şase, fapt pentru care numele consacrat era „al şaptelea bou": *(ibid.)* ἔθυον μὲν οὖν καὶ ἐπὶ τέσσαρσι ποπάνοις τοῦτον τὸν βοῦν, καὶ ἐκάλουν αὐτὸν πέμπτον βοῦν, μᾶλλον μέντοι ἐπὶ ταῖς ἓξ ἔθυον αὐτὸν, ὃς καὶ ἐκαλεῖτο διὰ τοῦτο ἕβδομος βοῦς. Turta βοῦς, numită de obicei ἕβδομος βοῦς, era deci o subspecie a lui σελήνη.

---

[1] *V.* μᾶζα II, B, 1.
[2] *V.* πόπανον II, A, b, 1.
[3] *V.* σελήνη II, A, c, 7.
[4] Despre acest obicei *cf.* şi *AP* 6, 98.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

4. ὁ / ἡ ἔλαφος „Căprioara” / „Cerbul”

Ἔλαφος este o turtă de sacrificiu de tip πελανός. Numele turtei este o folosire figurată pentru sensul comun de „căprioară” sau „cerb” pe care îl are cuvântul, atestat încă din micenianā într-un toponim (*e-ra-po ri-me-ne* = ἐλάφων λιμένει dat.[1]) şi apropiat de arm. *éln*, lit. *élnis,* v. sl. *jeleni* cu acelaşi sens.

Ἔλαφος-turtă este un produs de patiserie preparat din σταῖς „făină de grâu în aluat nedospit”, miere şi susan, fiind modelat în formă de cerb cu ocazia sărbătorii Ἐλαφηβόλια (*sc*. ἱερά)[2] „Vânătoarea cerbului”, dedicată Artemidei în calitatea sa de zeiţă a vânătorii, numită şi ἐλαφηβόλος „urmăritoarea de cerbi”[3]. La Athena această sărbătoare era celebrată în luna omonimă Ἐλαφηβολιών, a noua din calendarul grec, corespunzătoare lunii martie.

Singura atestare pentru acest tip de turtă apare la Athenaios, care nu-şi citează, aşa cum face de obicei, sursa de unde ia informaţia: (Ath. 646e) ΕΛΑΦΟΣ πλακοῦς ὁ τοῖς Ἐλαφηβολίοις ἀναπλασσόμενος διὰ σταιτὸς καὶ μέλιτος καὶ σησάμου. Nici un lexicograf antic nu va relua în lema lui ἔλαφος şi acest sens.

5. τὸ ἐμπέλανον „Turta plată” (?)

Ἐμπέλανον este probabil un compus din prepoziţia ἐν „în” şi numele turtei sacrificiale πέλανος[4]. Singura atestare certă este o formă de plural echivalată de Hesychios cu numele generic al turtei de sacrificiu πόπανον: (Hsch. *s.u.* ἐμπέλανα) πόπανα. O posibilă formă de singular a putut fi restituită într-o inscripţie din secolele V-VI a. din Selinus (Sicilia): (Dubois *IGDS* 54) εὐχὰν ἐμπελάνον. Forma εὐχάν (de echivalat poate cu lat. *ex uoto*[5]) ar putea confirma că este o turtă de sacrificiu. Este vorba aproape sigur de o variantă a turtei πέλανος, fără însă să ştim ce anume o deosebea de aceasta.

6. ὁ μυλλός „= κύσθος, lat. *cunnus*”

Μυλλός este numele unei turte sacrificiale, probabil de tip πελανός, de forma sexului femeii[6], potrivit lui Heracleides din Syracuza, citat de către Athenaios. Cuvântul pare a avea aceeaşi origine ca şi autorul ce-l foloseşte, sicilian, fiind un derivat de la verbul μύλλω (= βινέω) „a poseda o femeie”[7], plecând de la imaginea pietrei de moară care zdrobeşte (latina folosindu-l în acelaşi fel pe *molo*[8]), el însuşi un denominativ de la μύλη „piatră de moară”; numele turtei ar putea avea de asemenea legătură şi cu substantivul neutru plural μύλλα „buze”.

Singura mărturie referitoare la acest tip de turtă apare într-un citat din Heracleides din Syracuza păstrat la Athenaios: (Ath. 647a) ΜΥΛΛΟΙ. Ἡρακλείδης ὁ Συρακόσιος ἐν τῷ περὶ Θεσμῶν ἐν Συρακούσαις φησὶ τοῖς Παντελείοις τῶν Θεσμοφορίων ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος κατασκευάζεσθαι ἐφήβαια γυναικεῖα, ἃ καλεῖσθαι κατὰ πᾶσαν Σικελίαν μυλλοὺς καὶ περιφέρεσθαι ταῖς θεαῖς. Folosirea numelui acestei turte este regională: κατὰ πᾶσαν Σικελίαν, iar forma turtei (ἐφήβαια γυναικεῖα = *pudenda muliebria*) trebuie să se explice prin rolul de ofrandă pe care îl juca în celebrarea

---

[1] *Cf.* J. Chadwick & L. Baumach, *The Mycenaean Greek vocabulary*, în *Glotta*, 41, 1963, p. 190.
[2] *Cf. IG* (1), 90; Plu. *M.* 2, 660d.
[3] *Cf.* Hom. *Il*. 18, 319; *h. Hom., in Dia.* 27, 2; Anacr. 1, 1; S. *Tr.* 213.
[4] *V.* πέλανος II, A, c, 1.
[5] Κατ᾽ εὐχήν (Call. *Epigr*. 47, 3) sau ἐξ εὐχῆς (*AP* 6, 357 Theaet).
[6] Despre astfel de dulciuri αἰδοῖα *cf. Sch. in Luc. DMeret.* 2, 1, 29 şi 7, 4, 36.
[7] *Cf.* Theoc. 4, 58.
[8] *Cf.* Petr. 23, 5 *super inguina mea diu multumque frustra moluit;* Auson. 67 (71), 7 şi 74 (123), 2.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

Thesmophoriilor[1]. Sunt de reţinut de asemenea ingredientele din care era alcătuită, susan şi miere (ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος κατασκευάζεσθαι), aceleaşi ca în cazul dulciurilor σησαμοῦς[2], ἴτριον[3] şi ἄμυλος[4], susceptibile şi ele de a avea conotaţii metaforice licenţioase.

7. ἡ σελήνη / ἡ σεληνίς / τὰ ἐπισέλη(/ι)να / τὸ ἐπισελήνιον „Luna"

a. Σελήνη este o turtă sacrificială de tip πέλανος. Numele ei este o folosire metaforică pentru sensul obişnuit al substantivului, „lună", fiind un derivat de la σέλας „strălucire" cu sufixul *-*na*, precum lat. *luna* „lună" din **leuk-s-*, *lux* „lumină".

b. Σεληνίς este un derivat de la σελήνη. Sensul de turtă al acestuia este tot o folosire figurată, σεληνίς denumind în mod obişnuit fie o amuletă purtată de copii (Hsch. *s.u.*), fie o semilună de fildeş, pe care senatorii romani o agăţau de încălţări (lat. *lunula*) (Plu. *M* 282a).

c. Ἐπισέλη(/ι)να[5] denumeşte o turtă sacrificială de tip πόπανον, probabil identică cu primele două. Numele ei fiind o substantivizare la plural a adjectivului ἐπισέληνος „de forma lunii", format la rândul său din prepoziţia ἐπί „pe, deasupra" şi σελήνη „lună".

d. Ἐπισελήνιον este o substantivizare la singular a unui adjectiv *ἐπισελήνιος, variantă probabil a lui ἐπισέληνος.

Toate cele patru nume au desemnat de-a lungul timpului, aproape sigur, acelaşi produs.

a. Σελήνη. Cea mai veche atestare a numelui turtei ar putea data din secolul al V-lea a. într-un pasaj coral din tragedia *Troienele* (Τρῳάδες) a lui Euripide referitor la sacrificiile aduse lui Zeus, unde se vorbeşte despre „divinele «luni» ale frigienilor, în număr de douăsprezece": (E. *Tr.* 1075-6) [...] Φρυγῶν τε ζάθεοι σελᾶ-/ ναι συνδώδεκα πλήθει. Sensul de turtă din acest context este probabil[6], dar nu sigur, emiţându-se şi ipoteza că ar putea fi vorba de ceremoniile în cinstea lui Zeus, desfăşurate la „lună plină". În sprijinul ipotezei numelui turtei poate fi adus în discuţie şi un alt fragment din Euripide din piesa pierdută *Erechtheus*: (E. *fr.* 350, 1-2 = Austin 40)

καί μοι, πολὺν γὰρ πέλανον ἐκπέμπεις δόμων,
φράσον σελήνας τάσδε πυρίνου χλόης.

Chiar dacă nu întru totul clar, fragmentul asociază în mod evident σελήνη de numele mai general al turtei de sacrificiu πελανός[7]. De asemenea, un alt tragediograf contemporan cu cu Euripide, Achaios, pare să citeze numele turtei σελήνη în piesa pierdută intitulată *Iris* (Achae. *fr.* 23). Aceasta este cel puţin mărturia lexiconului Suda: (Suid. *s.u.* βοῦς ἕβδομος) αἱ σελῆναι πέμματα παλτέα κυκλοτερῆ, ἃ καὶ οὕτως ἐκάλουν καὶ παρ᾽ Ἀχαιῷ ἐν Ἴριδι.

Anticii înţelegeau cele două fragmente din Euripide tot în cheia de interpretare σελήνη-turtă. Scolia la *Troades* la pasajul citat anterior spune clar că este vorba de turte de

---

[1] Sărbătoare celebrată între 9 şi 13 ale lunii Pyanepsion (noiembrie) de către femeile din demul Halimount şi de către cele din Athena în onoare zeiţei Demeter.
[2] *V.* σησαμοῦς II, A, a, 40.
[3] *V.* ἴτριον II, A, a, 27.
[4] *V.* ἄμυλος II, C, 5.
[5] Grafia cuvântului este incertă: în manuscrisul lui Athenaios, unde este atestat cuvântul, poate fi citit ι în loc de η (*cf. LSJ s.u.*); etimologia termenului (<σελήνη), dar şi glosarea lui de către Athenaios sub forma ἐπισέληνα, ne fac să înclinăm către această ultimă formă.
[6] De această părere este şi L. Parmentier, *Notes sur les Troyennes d' Euripide*, «Revue des Études grecques» 36, 1923, pp. 46-61. *Cf.* şi T. K. Stephanopoulos, *Kleinigkeiten zu den Troerinnen*, «Hermes» 116, 1988, pp. 488-90 şi E. Cerbo e V. Di Benedetto, *Euripide, Troiane*, (note), BUR, 2006, p. 236.
[7] *V.* πελανός II, A, c, 1.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

sacrificiu de tip πέμματα rotunjite, adică de forma unei luni: (*Sch. in E. Tr*. 1075) [...] λέγουσι δὲ ἔνιοι καὶ τὰ πέμματα σελήνας διὰ τὸ λευκὰ εἶναι καὶ περιφερῆ, σελήνας [...] ἱδρύεσθαι. δύναται οὖν λέγειν ἐκ δώδεκα πεμμάτων θυσίας. În secolul al II p. gramaticul Pausanias scrie cu alte cuvinte acelaşi lucru: (Paus. Gr. 116, 9) αἱ δὲ σελῆναι πέμματα ἦσαν πλατέα κυκλοτερῆ. Tot el, puţin mai departe, le numeşte şi πελανοί, citând versurile din *Erechtheus*: (*id.* 116, 11) καὶ ἐν Ἐρεχθεῖ τὰς σελήνας πελάνους εἴρηκεν.[1] În aceeaşi perioadă Herodian defineşte turta drept un tip de πόπανον de forma unei planete: (Hdn. Gr. *Pros*. 3, 1, 331) σελήνη· ἔστι καὶ σελήνη πόπανόν τι τῷ ἄστρῳ παραπλήσιον. Contemporan cu acesta, gramaticul Pollux spune că turtele πέλανοι erau destinate tuturor zeilor, în timp ce σελήνη numai „Zeiţei", cu siguranţă Selene; numele turtei ar proveni de la forma ei: (Poll. 6, 76) πέλανοι δὲ κοινοὶ πᾶσι θεοῖς, ὡς αἱ σελῆναι τῇ θεῷ. κέκληνται δ΄ ἀπὸ τοῦ σχήματος. Pentru Hesychios, care se inspiră din Herodian, ea este o turtă de tip πόπανον, asemănătoare unei „planete": (Hsch. *s.u.* σελήνας) πόπανα, τῷ ἄστρῳ ὅμοια πέμματα, idee reluată cu aceleaşi cuvinte ca şi Herodian de către gramaticul Stephanos din Bizanţ în lucrarea *Ethnika*: (St. Byz. *Eth. s.u.* Σελήνης πόλις) [...] ἔστι καὶ σελήνη πόπανόν τι τῷ ἄστρῳ παραπλήσιον, şi mai târziu de către Photios: (Phot. *Lex. s.u*. σελήνη) πόπανον ὅμοιον τῷ ἀστέρι. În sfârşit, în secolul al XII-lea p. Eustathius, inspirându-se ca şi Suda din Pausanias, spune în comentariul său la *Iliada* că turtele σελῆναι erau întinse şi de formă rotundă şi serveau ca un fel de blat pentru frigerea turtei numite βοῦς ἕβδομος „al şaptelea bou"[2], care avea nişte corne ce imitau luna. Potrivit lui, gramaticul Pausanias spunea că turtele de sacrificiu (πέμματα) σελῆναι erau numite şi πελανοί: (Eust *Il*. 4, 263) ὁ δὲ ταῦτα ἱστορήσας Παυσανίας λέγει καὶ ὅτι αἱ ῥηθεῖσαι σελῆναι, τὰ πέμματα, καὶ πελανοὶ ἐλέγοντο.

În afară de gramatici şi lexicografi, care se inspiră unii din alţii având ca sursă primă textele tragediografilor din secolul al V-lea a., doi alţi autori amintesc numele turtei σελήνη. Athenaios o consideră un alt nume al turtei de sacrificiu φθοῖς[3]: (Ath. 489d) φθόεις κυκλοτερεῖς καὶ ἀστέρας ἔχοντας, οὓς καὶ καλοῦσι σελήνας, în timp ce Alkiphron o consideră un tip de πέμμα într-o scrisoare care descrie o scenă de banchet: (Alciphr. 4, 19, 17) καὶ παρασκευάσαι τινὰ ζῷα [ἱερεῦσαι] καὶ λιβανωτὸν ἄρρενα καὶ στύρακα μακρὸν καὶ πέμματα σελήνης καὶ ἄγρια φύλλα τῶν ἄγνων.

Toate aceste mărturii vorbesc despre existenţa unei turte de sacrificiu în secolul al V-lea a. Definiţiile ulterioare, care nu se pun de acord între ele, indică fie dispariţia din uzul religios, - şi deci raportarea de fiecare dată la o sursă care este din ce în ce mai veche –, fie schimbarea naturii acestui produs culinar.

b. Σεληνίς. În secolul al IX p. Photios afirmă că σεληνίς are acelaşi sens culinar cu numele prăjiturii σελήνη: (Phot. *Lex. s.u*. σελήνη) πόπανον ὅμοιον τῷ ἀστέρι· τὸ δ΄ αὐτὸ καὶ σεληνίς. Aceasta este singura mărturie. Nu ştim de unde se inspiră lexicograful.

c. Ἐπισέλη(/ι)να. Singura atestare a cuvântului apare la Platon Comicul în sec. V-IV a. într-o enumerare de dulciuri care au mai degrabă o semnificaţie metaforică licenţioasă, decât un rol culinar. Ele reprezintă dorinţele femeilor, după ce au băut vin[4]: (Ath. 441b ὅσα διὰ τὸν οἶνον συμβαίνει ταῖς γυναιξί): (Pl. Com. *fr*. 174, 7-10)

πρῶτα μὲν ἐμοὶ γὰρ κουροτρόφῳ προθύεται
πλακοῦς ἐνόρχης, ἄμυλος ἐγκύμων, κίχλαι
ἑκκαίδεχ΄ ὁλόκληροι μέλιτι διαμεμιγμέναι,

[1] Ambele citate sunt preluate întocmai de lexiconul Suda: (Suid. *s.u*. ἀνάστατος) şi (*id. s.u.* βοῦς ἕβδομος).
[2] *V*. βοῦς II, A, c, 3.
[3] *V*. φθοῖς II, A, a, 50.
[4] *V*. *s.u*. ἄμυλος II, C, 5.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)

λαγῷα δώδεκ΄, ἐπισέληνα.

Ţinând seama de semnificaţia dulciurilor aflate în context (πλακοῦς ἐνόρχης şi ἄμυλος ἐγκύμων[1]), ἐπισέληνα trebuia să trimită şi ea la ceva asemănător: de aceea bănuim că această turtă nu este atât de forma lunii, aşa cum mai târziu o glosează lexiconul lui Hesychios (Hsch. *s.u.* ἐπισέληνα· πόπανα μηνοειδῆ), cât a semilunii şi, deci, de forma sexului bărbătesc (*id est* πέος), întoarse în aşa fel încât să sugereze o imagine relevantă pentru contextul discutat. O altă glosă păstrată fragmentar a lui Hesychios vine să întărească această presupunere: (Hsch. s.u. αἰδώς) [...] τὰ αἰδοῖα καὶ ἡ σελήνη, παρὰ Χαλδαίοις.

d. ᾽Επισελήνιον. În acelaşi pasaj unde spune că σεληνίς este echivalent cu σελήνη, Photios adaugă termenul de ἐπισελήνιον, care ar avea potrivit lui acelaşi sens: (Phot. *Lex. s.u.* σελήνη) πόπανον ὅμοιον τῷ ἀστέρι· [...] καὶ ἐπισελήνιον. Şi de această dată Photios este singurul care oferă această informaţie, în plus ἐπισελήνιον este un hapax.

[1] *V. s.u.* ἄμυλος II, C, 5.

BDD-B799-03 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:25 UTC)